

**AKADEMIA
OBRONY NARODOWEJ**

**EDUKACJA OBRONNA
SPOŁECZEŃSTWA – POSTULOWANE
ROZWIĄZANIA MODELOWE**

65611

WARSZAWA

2000

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH

**EDUKACJA OBRONNA
SPOŁECZEŃSTWA – POSTULOWANE
ROZWIĄZANIA MODELOWE**

KIEROWNIK TEMATU BADAWCZEGO:

PLK DR HAB. RYSZARD STĘPIEŃ

WARSZAWA

2000

ZESPÓŁ BADAWCZY:

PLK DR HAB. RYSZARD STĘPIEŃ – KIEROWNIK

PPLK DR JERZY BIEŃKOWSKI

RECENZENT:

PROF. DR HAB. JERZY KUNIKOWSKI

OPRACOWANIE TECHNICZNE:

ALINA ORACKA

SPIS TREŚCI

WSTĘP	3
Rozdział I	
ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ	7
1.1. Cele badań.....	8
1.2. Problemy badawcze.....	9
1.3. Metody badań.....	10
1.4. Teren badań.....	10
Rozdział II	
ROLA SZKOŁY W REALIZACJI CELÓW I ZADAŃ EDUKACJI OBRONNEJ – WARIANTY ROZWIĄZAŃ	12
2.1. Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych dzieci i młodzieży.....	12
2.2. Problemy ratownictwa i obrony cywilnej w programach nauczania szkół podstawowych.....	14
2.3. Kontynuacja problematyki ratownictwa i obrony cywilnej w gimnazjum.....	20
2.4. Kształcenie przedmiotowe – przysposobienie obronne w szkołach ponadpodstawowych.....	26
2.5. Realizacja zadań obrony cywilnej w szkole jako zakładzie pracy.....	29
Rozdział III	
PRZYGOTOWANIE LUDNOŚCI DO DZIAŁANIA W SYTUACJACH KRYZYSOWYCH	35
3.1. Psychologiczne, teoretyczne i praktyczne przygotowanie ludności do właściwego zachowania się w sytuacji kryzysowej.....	35
3.2. Zadania struktur zarządzania kryzysowego i ochrony ludności.....	41
3.3. Popularyzacja problematyki obrony cywilnej w społecznościach lokalnych . jako forma przygotowania ludności do działania w sytuacjach kryzysowych.....	47
Rozdział IV	
DOSKONALENIE OBRONNE KADR KIEROWNICZYCH ADMINISTRACJI PAŃSTWOWEJ I SAMORZĄDOWEJ	52
4.1. Cele i zadania	52
4.2. Treści edukacji obronnej kadr kierowniczych.....	53
4.3. Kadry kierownicze uczestniczące w edukacji obronnej.....	56
4.4. Formy edukacji obronnej kadr.....	58
4.5. Baza kształcenia obronnego kadr kierowniczych.....	59
4.6. Propozycje przyszłościowych rozwiązań w szkoleniu ogólnobronnym kadr kierowniczych.....	67
Rozdział V	
OBRONA CYWILNA W SYSTEMIE EDUKACJI OBRONNEJ SPOŁECZEŃSTWA	72
5.1. Rola obrony cywilnej w państwie.....	72
5.2. Zadania obrony cywilnej.....	77
5.3. Zadania edukacyjne obrony cywilnej.....	89

WSTĘP

Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa cechuje się znacznym zróżnicowaniem zarówno w podejściu teoretycznym, jak i metodologicznym oraz praktycznym. Wynika to z jednej strony z wielości środowisk, instytucji i osób zajmujących się upowszechnianiem wiedzy z zakresu bezpieczeństwa (obronności, ochrony ludności i przeciwdziałanie sytuacjom kryzysowym), a z drugiej z wzajemnie przenikających się postaw konserwatywnych i rewolucyjnych w określaniu celów i zadań omawianej edukacji oraz sposobów ich osiągnięcia.

W aspekcie teoretycznym, edukacja dla bezpieczeństwa stanowi zbiór różnych intencji eksplanacyjnych, które w toku badań empirycznych prowadzą do gromadzenia określonych faktów pedagogicznych i wykrywania prawidłowości oraz zależności i związków między różnymi składowymi oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych. Istotna trudność pojawia się wówczas, gdy próbujemy dokonywać niezbędnych w teorii analiz historycznych i porównawczych. Nie muszą one odnosić się bezpośrednio do praktyki edukacyjnej, ale przez swoją poprawność metodologiczną zapewniają uzyskiwanie wiedzy ściśle naukowej, pewnej i prawidłowej (episteme). W tym miejscu rodzi się pytanie, czy wiedza z obszaru współczesnej pedagogiki może być pewna i prawdziwa, szczególnie gdy dotyczy zagadnień bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego.

Równie złożone wydają się aspekty metodologiczne edukacji dla bezpieczeństwa, bowiem jej badanie wymaga przyjęcia założenia, iż człowiek rozwija się w ciągu całego życia zarówno pod wpływem oddziaływań wychowawczych, jak i w efekcie samokształcenia oraz samowychowania. Można zatem, organizując badania empiryczne opisywać i wyjaśniać fakty pedagogiczne stosując metody ilościowe, pomiar i operacje statystyczne. W ten sposób jakby łatwiejsze staje się konstruowanie wiedzy pedagogicznej, programów edukacyjnych i czynności nauczania – uczenia się.

W okresie transformacji wyraźnie zarysowuje się tendencja do wiązania edukacji z aksjologią i teleologią, przy jednoczesnym demokratyzowaniu relacji: nauczyciel – uczeń i eksponowaniu podejścia humanistycznego.

Z kolei edukacja jako praktyka pedagogiczna, funkcjonuje obok teorii dydaktycznej i na ogół jest ukierunkowana na sprostanie oczekiwaniom realizatorów zadań działalności pedagogicznej. Tak pojmowana dydaktyka instruktywna może przyczyniać się do rozwoju teorii pedagogicznej, nawet jeśli związki z nią wydają się mało widoczne.

Jednym z ciekawszych problemów w obrębie teorii i praktyki pedagogicznej jest od pewnego czasu rozumienie orientacji zwanej action research (badanie w działaniu). Zakłada ona, iż nawet najlepszy nauczyciel – praktyk, powinien być włączony do udziału w badaniach pedagogicznych, co z kolei przyczyni się do podniesienia jakości jego pracy.

Edukacja dla bezpieczeństwa, jako swoista subdyscyplina pedagogiczna nie może być wyłącznie obszarem technologii działań nauczycielskich. Jej zakres treściowy powinien obejmować również wiedzę teoretyczno-praktyczną komplementarną wobec innych nauk humanistycznych, takich jak: filozofia, psychologia, socjologia, etyka i historia.

W ten sposób możliwe jest przybliżenie rzeczywistości edukacyjnej do ideałów pokoju, wolności, sprawiedliwości społecznej i demokracji.

W rozważaniach nad bezpieczeństwem Polski coraz bardziej uwidacznia się potrzeba dokonania analizy różnych źródeł i czynników wpływających na kształtowanie się stanu oraz poczucia pewności, spokoju i zabezpieczenia. Kategorie te oznaczają również zaspokajanie potrzeb: istnienia, przetrwania, całości, tożsamości, niezależności, posiadania i pewności rozwoju. Bezpieczeństwo ma zatem charakter podmiotowy, wyraża możliwość realizacji naczelných potrzeb jednostki ludzkiej i grup społecznych, państw i systemów międzynarodowych. Będzie ono tym bardziej skuteczne, im częściej każdy z podmiotów będzie oddziaływał na swoje

otoczenie zewnętrzne i sferę wewnętrzną, usuwając lub oddalając zagrożenia i eliminując niepewność oraz lęk.¹

Jedną z podstawowych dróg kształtowania bezpieczeństwa ludzi i instytucji jest edukacja wpływająca na postawy, system wartości, wiadomości i umiejętności niezbędne w zapobieganiu, radzeniu sobie w sytuacjach zagrożeń i usuwaniu ich skutków.

Edukacja obronna realizowana w polskich szkołach oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych. Nie znajduje również należnego jej miejsca w nurcie edukacji ustawicznej i równoległej. Brakuje też pedagogicznej teorii wychowania obronnego czy raczej edukacji dla bezpieczeństwa, będącej subdyscypliną pedagogiki ogólnej jako nauki o wychowaniu, kształceniu i samokształceniu człowieka w ciągu całego życia.

W niniejszym opracowaniu zostały przedstawione te obszary edukacji dla bezpieczeństwa, które przybrały już kształt rozwiązań bliskich modelowemu określaniu organizacji działalności edukacyjnej. Z całą pewnością w ich obrębie można badać bardzo wiele odrębnych procedur i strategii nauczania – uczenia się, które zapewniają realizację (osiąganie) konkretnych celów i zadań. Najczęściej jednak mamy do czynienia z modelami umożliwiającymi opanowywanie wiadomości i umiejętności, kształtowanie postaw obywatelskich i prospołecznych, rozwijanie tych cech osobowości uczniów (słuchaczy itp.), które umożliwiają im skuteczne organizowanie działań sprzyjających zapewnianiu bezpieczeństwa i wprowadzaniu ich twórczych odmian.

Całość pracy składa się z wstępu, ośmiu rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Przygotowane materiały są kontynuacją badań prowadzonych przez Instytut Nauk Humanistycznych Akademii Obrony Narodowej od 1994 roku. W tym okresie udało się w dużym stopniu zmienić wiele tradycyjnych poglądów w sferze teorii i praktyki edukacyjnej ukierunkowanej na przygotowanie społeczeństwa, a szczególnie młodzieży, do przeciwstawiania się różnorodnym zagrożeniom bezpieczeństwa państwa i obywateli. Szerzej niż dotychczas wykorzystana jest wiedza filozoficzna,

¹ Zob. R. Zięba. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Koncepcje – struktury – funkcjonowanie. Warszawa 1999. s. 27.

pedagogiczna, psychologiczna i socjologiczna. W ten sposób edukacja dla bezpieczeństwa jest traktowana jako ważny nurt ogólnej refleksji nad kształtowaniem się społeczeństwa informacyjnego i promowaniem europejskiego stylu kształcenia i doskonalenia kwalifikacji ludzi.

Szczególne znaczenie nabiera kwestia rozróżniania odpowiedzialności sił zbrojnych za stan obronności państwa i całego społeczeństwa za poziom bezpiecznego bytu jednostek ludzkich. Przy czym każdy obywatel powinien mieć stały dostęp nie tylko do instytucjonalnego i zorganizowanego kształcenia obronnego, ale również do wszelkich form samokształcenia, wzbogaconego odpowiednio przygotowanymi opracowaniami podręcznikowymi i poradnikami.

Jest to jedna z głównych dróg przeciwstawiania się występującemu bardzo często zjawisku marginalizacji działalności edukacyjnej w zakresie bezpieczeństwa.

Rozdział I

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ

Problematyka edukacji obronnej społeczeństwa powinna być poddawana systematycznej analizie i ocenie, a formułowane wnioski należy traktować jako istotne źródło dokonywanych zmian. Edukacja dla bezpieczeństwa rozpatrywana w kategoriach wyłącznie obronności traci na znaczeniu tym bardziej, że niemal równoległe funkcjonuje bardzo wiele odmian kształcenia, które zawierają elementy przygotowywania jednostek ludzkich do kompetentnego, odpowiedzialnego i efektywnego społecznie zachowania się wobec zagrożeń.

Wśród wielu odmian edukacji można wskazać te, których cele i treści mają określony związek z edukacją dla bezpieczeństwa. Są to:

- edukacja obywatelska;
- edukacja ekologiczna;
- edukacja zdrowotna;
- edukacja międzykulturowa;
- edukacja regionalna;
- edukacja równoległa;
- edukacja dorosłych (kształcenie poszkolne);
- edukacja europejska;
- edukacja globalna;
- edukacja środowiskowa;
- edukacja prawna;
- edukacja ustawiczna.

Należy więc przyjąć jako słuszną, tezę Janusza Gniteckiego, że „źródła” przemian współczesnej metodologii badań dokonujących się w filozofii nauki i ogólnej metodologii nauk, można doszukiwać się w zmianach a także antropologii, ontologii,

aksjologii i epistemologii”² Doświadczenie edukacyjne jest współtworzone nie tylko w różnych odmianach i formach kształcenia, ale również poprzez dokonywanie hermeneutycznej interpretacji wspólnoty oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych rozumianej jako zorientowanie na określony cel. W przypadku edukacji dla bezpieczeństwa nie można pomijać interdyscyplinarnego ujmowania treści i zadań kształcenia, co wiąże się z istnieniem wymienionych odmian edukacji, ale nie można również nie uwzględniać zróżnicowania odbiorców, ich potrzeb, oczekiwań i możliwości.

W konstruowaniu rozwiązań modelowych edukacji dla bezpieczeństwa można rozróżnić podejście instytucjonalne i dydaktyczne. W tym pierwszym dominuje struktura odzwierciedlająca realizację celów i zadań przez różne placówki oświatowe, bądź urzędy państwowe i samorządowe. W drugim natomiast strukturę tworzą: cele, treści, formy, metody, środki dydaktyczne i procesy nauczania – uczenia się.

W niniejszej pracy poszukiwaliśmy rozwiązań modelowych, które bardziej zbliżone są do realiów edukacyjnych współtworzonych przez szkołę, samorządy, administrację państwową, obronę cywilną i siły zbrojne.

1.1. Cele badań

Celem głównym badań jest dokonanie analizy edukacji dla bezpieczeństwa realizowanej w Polsce, określenie jej pedagogicznych i psychologicznych podstaw oraz sformułowanie propozycji usprawnień, głównie w formie możliwych do zastosowania rozwiązań organizacyjno-metodycznych.

A oto cele szczegółowe:

1. Zbadanie roli szkoły w realizacji celów i zadań edukacji dla bezpieczeństwa.
2. Określenie treści i istoty przygotowania ludności do działania w sytuacjach kryzysowych.
3. Dokonanie analizy kształcenia obronnego kadr kierowniczych administracji państwowej i samorządowej.

² J.Gnitecki. Przemiany metodologii badań pedagogicznych (podstawowe tezy) – reprint referatu wygłoszonego w Olecku w 2000 r.

4. Ustalenie miejsca i roli obrony cywilnej w systemie edukacji obronnej społeczeństwa.
5. Wyodrębnienie charakterystycznych dla sił zbrojnych i obrony terytorialnej funkcji w sferze edukacji dla bezpieczeństwa.
6. Przedstawienie głównych kierunków działalności stowarzyszeń społecznych i Towarzystwa Wiedzy Obronnej w zakresie kształtowania świadomości patriotyczno-obronnej.
7. Określenie roli służby zastępczej w przygotowaniu obronnym społeczeństwa.

1.2. Problemy badawcze

Problem główny sformułowany następująco:

Jaki jest aktualny stan różnych form i metod edukacji obronnej społeczeństwa, w jakim stopniu uwzględniają one dokonujące się zmiany w zakresie rozumienia bezpieczeństwa Polski i jakie rozwiązania modelowe mogą być wykorzystane w doskonaleniu istniejącego systemu kształcenia obronnego?

Problemy szczegółowe:

1. Jaka jest współczesna rola szkoły w realizacji celów i zadań edukacji dla bezpieczeństwa zarówno w warstwie treści ujętych w podstawie programowej, jak i w działalności wychowawczej?
2. Na czym głównie polegają różne modelowe rozwiązania organizacyjne i dydaktyczne służące przygotowywaniu ludności do racjonalnych zachowań w sytuacjach kryzysowych?
3. Jakie główne cele i zadania edukacyjne realizuje się w ramach Wyższych Kursów Obronnych w AON i w jakim kierunku powinny zmierzać ewentualne zmiany?
4. W czym głównie przejawia się edukacyjna funkcja obrony cywilnej i w jakim stopniu służy ona zapewnianiu bezpieczeństwa ludności?
5. Jaka jest rola sił zbrojnych i obrony terytorialnej w realizacji edukacji dla bezpieczeństwa?

6. Na czym polega realizacja celów i zadań wychowania patriotyczno-obronnego w stowarzyszeniach społecznych i Towarzystwie Wiedzy Obronnej?
7. W czym wyraża się przygotowanie obronne mężczyzn odbywających służbę zastępczą?

1.3. Metody badań

W toku badań wykorzystane zostały głównie metody charakterystyczne dla badań oceniających zarówno w zakresie „diagnozy”, jak i „terapii” edukacyjnej. Podstawę formułowania określonych sądów na temat stanu edukacji dla bezpieczeństwa stanowiły wyniki badań realizowanych w ramach seminariów dyplomowych organizowanych na Zaocznym Podyplomowym Studium Edukacji Obronnej. Ponadto autorzy opracowania zgromadzili wiele interesującego materiału wykorzystując metodę analizy i krytyki literatury źródłowej.

Nie bez wpływu na ostateczny kształt niniejszego tekstu są również materiały uzyskane w drodze prowadzenia obserwacji bezpośredniej podczas bardzo wielu wykładów, ćwiczeń i seminariów.

1.4. Teren badań

Badaniami objęte zostały te fakty pedagogiczne, procesy i zależności między nimi, które są reprezentatywne dla szeroko ujmowanej edukacji dla bezpieczeństwa w naszym kraju.

Ujęte w temacie pracy rozwiązania modelowe należy rozumieć przede wszystkim jako swoiste podejścia do realizacji celów i zadań edukacji. Mogą one występować w formie dość prostych procedur, ale też mogą mieć charakter złożonych strategii.

Coraz częściej zauważamy, że w edukacji dla bezpieczeństwa mniej miejsca zajmują problemy związane z obroną granic, a poszerzają swoją obecność treści ściśle związane zarządzaniem kryzysowym, ochroną ludności i obroną cywilną.

Natomiast w środowisku osób edukowanych staramy się rozróżniać aspekty osobowościowe, poznawcze i społeczne. Ma to szczególne znaczenie w procesie kształtowania społecznych interakcji opartych na wiedzy i wzajemnej współpracy partnerów. W ten sposób możliwe staje się kształtowanie umiejętności działania jednostek ludzkich i rozumienia procesów demokratyzujących warunki życia.

Rozdział II

ROLA SZKOŁY W REALIZACJI CELÓW I ZADAŃ EDUKACJI OBRONNEJ – WARIANTY ROZWIĄZAŃ

Współczesna szkoła ma zadanie nie tylko nauczać, ale również wychowywać młode pokolenie. W okresie dokonującej się transformacji ustrojowej, bardzo wiele problemów pedagogicznych jest rozpatrywanych z perspektywy teleologii wychowania międzywojennego. Istniejący wówczas klimat działań i postaw Polaków wyzwał głęboką wiarą w sprawczą rolę szkoły, edukacji i wychowania. Dlatego też w obliczu niemal koniecznej integracji z wartościami i treściami kultury europejskiej, a także wobec potrzeby umacniania polskiej tradycji narodowej, szczególnego znaczenia nabiera edukacja realizowana w różnych formach działalności oświatowej.

2.1. Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych dzieci i młodzieży

W oddziaływaniu na dzieci i młodzież szczególnego znaczenia nabiera kształtowanie świadomości praw i obowiązków, poczucia odpowiedzialności i obywatelskiej dojrzałości, umiejętności racjonalnego działania, zdolności do wyrzeczeń dla wyższych wartości i gotowości do największych poświęceń w krytycznych chwilach. Duży wpływ na kształtowanie postawy patriotycznej ma świadomość zarówno społeczna, historyczna, narodowa, jak i patriotyczna.³

Ukształtowana świadomość patriotyczna wpływa na pozytywny stosunek uczniów i społeczeństwa do spraw obronności, do armii, reprezentowanych przez nią wartości oraz symboliki. Ważnym czynnikiem, który rzutuje na stosunek młodzieży do spraw obronnych jest świadomość sytuacji międzynarodowej, w jakiej znajduje się Polska i jej trafna ocena.⁴

Wykładnikiem świadomości patriotycznej są postawy wobec polityki władzy państwowej oraz systemu politycznego. Zaangażowanie w życie społeczne i polityczne kraju, udział w wyborach krajowych, lokalnych, kształtowanie

³ A.Hejza, Udział szkolnych organizacji młodzieżowych w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów, (W:) Wychowanie patriotyczne młodzieży, Bydgoszcz 1995, s. 199.

⁴ A.Baranowska, Kształtowanie postaw patriotycznych młodzieży w edukacji polonistycznej (Na przykładzie Zespołu Szkół Rolniczych we Wroniu), praca studyjna pod kier. A.Raczkowskiego, Warszawa 2000.

światopoglądu i własnego zdania na temat posunięć polityków jest formą uczestnictwa w życiu kraju. Inną postawą, która wynika ze świadomości patriotycznej jest gotowość do obrony kraju w razie jego zagrożenia i gotowość do ofiarnej pracy w okresie pokoju. Postawy patriotyczno-obronne kształtują się w określonych warunkach środowiskowych, dlatego też ważne jest tworzenie dla młodych ludzi sytuacji w których aktywność dzieci i młodzieży wiąże się z osiąganiem przez nich coraz wyższego poziomu dojrzałości intelektualnej, moralnej i społecznej. Istotnym zagadnieniem pracy wychowawczej szkoły powinna być wiedza z zakresu tradycji wychowania patriotycznego oraz możliwość jej zastosowania.⁵

Rozwinięta świadomość patriotyczna wpływa na kształtowanie postaw ideowości, zaangażowania i aktywności społecznej, poczucia odpowiedzialności jednostkowej za rozwój, bezpieczeństwo i losy społeczeństwa. Ponadto oddziałuje na powstawanie dyscypliny społecznej, obowiązkowości, poszanowania prawa i zasad porządku oraz ładu społecznego (identyfikowanie się obywatela z państwem). Postawę jednostki wobec państwa określają zasady: uczciwości, solidarności, rzetelności, poczucia odpowiedzialności, lojalności i gotowości do obrony interesów państwa.

Znamienny jest ścisły związek między dojrzałością moralną a dojrzałością patriotyczną i obywatelską. Niezbędne wydaje się rozwijanie etosu nauki i pracy, umacnianie przekonania, że rzetelna praca jest najbardziej konkretnym przejawem patriotyzmu. Wyrazem pełnej świadomości patriotycznej jest rozwijanie kultury współżycia ludzi, uszlachetnianie stosunków międzyludzkich we wszystkich dziedzinach.⁶

W ścisłym związku z kształtowaniem postaw i wartości, szkoła przygotowuje dzieci i młodzież do radzenia sobie w sytuacjach różnego rodzaju zagrożeń. Przygotowanie to jest realizowane w określonych etapach i obejmuje: w szkole podstawowej pierwsze trzy lata nauki jako pierwszy etap szeroko pojętej edukacji obronnej, a w kolejnych klasach drugi etap jest realizowany przede wszystkim w formie ścieżki edukacyjnej, zawierającej elementy ratownictwa i obrony cywilnej, z

⁵ D.Pawluczuk, Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży (Na przykładzie wybranych szkół średnich Województwa Mazowieckiego), praca studyjna pod kier. R.Stępnia, Warszawa 1999.

⁶ Z.Markocki, Współczesne problemy wychowania patriotyczno-obronnego, „Przysposobienie Obronne, Obrona Cywilna w Szkole” 1992, nr 2/3, s. 70-72.

kolei w gimnazjum edukacja obronna realizowana jest w ramach ścieżki edukacyjnej pod nazwą obrona cywilna. W postaci oddzielnego przedmiotu nauczania – przysposobienie obronne, uczniowie zapoznają się z problematyką obronności i ochrony ludności w liceach i szkołach zawodowych.

Metodyka wychowania patriotycznego i obronnego nie podporządkowuje się regułom charakterystycznym dla innych obszarów wiedzy. Trudno też oczekiwać, że raz sprawdzone układy czynności metodycznych będą mogły być wykorzystane równie efektywnie w realizacji podobnych celów i zadań pedagogicznych. Niezbędna jest zatem twórcza postawa nauczycieli, zdolnych do tworzenia ciągle nowych modeli wychowania

2.2. Problemy ratownictwa i obrony cywilnej w programach nauczania szkół podstawowych

W pierwszym etapie edukacyjnym (klasy I – III) w ramach kształcenia zintegrowanego cele zawierające elementy ratownictwa i obrony cywilnej odnoszą się między innymi do takich spraw, jak:

- nabycie umiejętności niezbędnych przy udzielaniu pierwszej pomocy,
- wdrożenie do bezpiecznych zachowań na drodze, w czasie zabaw i gier,
- wdrożenie do ostrożnego posługiwania się niebezpiecznymi narzędziami,
- nabycie umiejętności wzywania pogotowia ratunkowego,
- kształtowanie gotowości niesienia pomocy poszkodowanym.

Stosownie do tak określonych celów kształcenia treści, z którymi zapoznawani są uczniowie obejmują problematykę bezpieczeństwa, w tym poruszanie się po drogach publicznych, rozpoznawanie sygnałów alarmowych o niebezpieczeństwie oraz dbałość o zdrowie, higienę własną i otoczenia. W konsekwencji szczegółowa problematyka ratownictwa i obrony cywilnej powinna obejmować następujące elementy:

- zachowanie się w miejscu wypadku (rozpoznawanie zdarzenia wypadkowego, powiadamianie dorosłych o wypadku, ocena stanu poszkodowanego pod kątem rodzaju obrażeń),
- wezwanie pogotowia ratunkowego (przewiduje się, że uczniowie opanują umiejętność posługiwania się różnego rodzaju aparatami telefonicznymi, będą znali

numer pogotowia ratunkowego oraz będą potrafili udzielić obsłudze pogotowia ratunkowego zwięzłej informacji o samym wypadku),

- pomoc przy krwotoku z nosa (w wyniku opanowania treści w tym zakresie uczniowie będą umieli prawidłowo ułożyć głowę poszkodowanego i zastosować adekwatne środki przy tamowaniu krwotoku, poznają również zasady zapobiegania urazom),
- pomoc przy skaleczeniach (uczniowie będą potrafili samodzielnie opatrywać małe rany, będą również wiedzieli jak należy ostrożnie posługiwać się narzędziami i prostymi urządzeniami, jednocześnie będą mieli świadomość niebezpieczeństwa zakażenia się krwią ratowanego i stosownie do niego będą udzielali pomocy innym),
- pomoc przy dużym krwotoku (w wyniku posiadanej wiedzy i umiejętności ratowniczych uczniowie będą radzili sobie z tamowaniem krwotoku, odpowiednio ułożą rannego, ale również posiadają umiejętność przewidywania zagrożeń, a co za tym idzie, zapobiegania wypadkom),
- pomoc przy złamaniach (poznanie objawów złamania, zabezpieczenie poszkodowanego przed przemieszczeniem się i utratą ciepła – to cały kompleks umiejętności udzielania pomocy przedlekarskiej),
- pomoc przy oparzeniach (uczniowie zapoznawani są z zasadami ostrożnego obchodzenia się gorącymi płynami i innymi środkami, jak również postępowaniem w przypadku poparzenia),
- pomoc przy zatruciach (rozpoznanie, udzielanie pomocy, zasady bezpieczeństwa przy korzystaniu z leków i innych środków),
- zachowanie się w czasie pożaru (szkoła często jest pierwszym miejscem, w którym kompleksowo zapoznaje się dzieci z problematyką zapobiegania pożarom oraz, co szczególnie ważne, z zasadami zachowania się w przypadku wystąpienia pożaru w domu i w szkole),

- bezpieczne poruszanie się na ulicy i drodze (problematyka poruszania się, przechodzenia przez jezdnię, niebezpieczeństwa zabaw na drodze jest jednym z pierwszych zadań edukacyjnych szkoły w pierwszym etapie kształcenia).⁷

Eksperci zajmujący się problemami ratownictwa i obrony cywilnej w szkole przewidują, że w etapie kształcenia zintegrowanego (klasy I – III szkoły podstawowej), czyli w ciągu trzech pierwszych lat nauki, należy tej problematyce poświęcić 16 godzin lekcyjnych. Proponują oni orientacyjny podział godzin na opanowanie przez uczniów następujących tematów i zagadnień:

Tabela 1. Tematyka i czas przeznaczony na opanowanie elementów ratownictwa i obrony cywilnej w klasach I – III szkoły podstawowej

LP.	TREŚĆ TEMATU	CZAS (GODZ. LEKCYJNE)
1	Zachowanie się w miejscu wypadku	2
2	Wezwanie pogotowia ratunkowego	1
3	Pomoc przy krwotoku z nosa	1
4	Pomoc przy skaleczeniach	2
5	Pomoc przy dużym krwotoku	1
6	Pomoc przy złamaniach	2
7	Pomoc przy oparzeniach	2
8	Pomoc przy zatruciach	2
9	Zachowanie się w czasie pożaru	1
10	Bezpieczne poruszanie się na ulicy	2

W następnym etapie edukacyjnym (klasy IV – VI) w ramach kształcenia blokowego i ścieżek edukacyjnych osiągnięte powinny być następujące cele uwzględniające opanowanie przez uczniów elementów ratownictwa i obrony cywilnej:

- poznanie zachowań sprzyjających bezpieczeństwu ludzi i przyrody,
- kształtowanie zachowań sprzyjających zdrowiu i bezpieczeństwu,

⁷ A.Suder, Przynależność obronna w świadomości młodzieży (Na przykładzie Zespołu Szkół Zawodowych im. J.Lompy w Oleśnie), praca studyjna pod kier. J.Bieńkowskiego, Warszawa 2000.

- poznawanie zagrożeń cywilizacyjnych oraz nabycie umiejętności właściwego zachowania się w przypadku kontaktu z przedmiotami niebezpiecznymi, toksycznymi, łatwopalnymi, wybuchowymi, niewybuchami i niewypałami,
- nabycie umiejętności niesienia pierwszej pomocy przy niektórych urazach,
- kształtowanie gotowości niesienia pomocy poszkodowanym.

Po to jednak, by zostały osiągnięte tak sformułowane cele kształcenia i wychowania, konieczny jest odpowiedni dobór i układ treści kształcenia, zwłaszcza w ramach bloku tematycznego - **przyroda** i ścieżki edukacyjnej – **edukacja prozdrowotna**. W bloku tematycznym – **przyroda** będą to treści opisujące wpływ środowiska na zdrowie człowieka, w szczególności substancje szkodliwe i ich wpływ na organizm człowieka. Z kolei w ścieżce edukacyjnej – **edukacja prozdrowotna**, treści kształcenia powinny objąć taki zakres problemów, jak:

- bezpieczeństwo na drodze, podczas gier i zabaw ruchowych; pierwsza pomoc w niektórych urazach,
- poznawanie zagrożeń cywilizacyjnych oraz nabycie umiejętności właściwego zachowania się w przypadku kontaktu z przedmiotami niebezpiecznymi, toksycznymi, łatwopalnymi, wybuchowymi i niewypałami,
- ochrona przed zagrożeniami naturalnymi i cywilizacyjnymi.

Najlepszym rozwiązaniem jest ujęcie wymienionych treści nauczania (z bloku – przyroda i ścieżki edukacyjnej – edukacja prozdrowotna) w jeden blok tematyczny zawierający takie między innymi treści ogólne i zagadnienia szczegółowe, jak:

- zachowanie się w miejscu wypadku (rozpoznanie miejsca wypadku i jego zabezpieczenie, ocena stanu poszkodowanego – umiejętność określenia stanu przytomności, oddychania i krążenia),
- wezwanie pogotowia ratunkowego (umiejętność obsługi różnego rodzaju aparatów telefonicznych, znajomość numerów telefonicznych służb ratunkowych, udzielanie wartościowej informacji dla pogotowia ratunkowego),
- pomoc nieprzytomnym (jak udzielić pomocy, aby nie zaszkodzić, udrażnianie dróg oddechowych, umiejętność odpowiedniego układania nieprzytomnego, jak kontrolować czynności życiowe),

- pomoc przy zadławieniu (rozpoznawanie objawów oraz udzielanie poszkodowanemu przytomnemu i nieprzytomnemu),
- pomoc przy dużych krwotokach (kształtowanie świadomości niebezpieczeństwa utraty życia, nabywanie i doskonalenie umiejętności tamowania krwotoku, ułożenia poszkodowanego i przymocowania opatrunku),
- pomoc przy skaleczeniach (treści realizacji tego tematu powinny obejmować zagadnienia: zakażenie rany, materiały do opatrywania ran, opatrywanie ran, ciała obce w ranie, rany kłusane – czyli te wszystkie przypadki, z którymi mogą się zetknąć uczniowie),
- pomoc przy złamaniach (doskonalenie umiejętności rozpoznawania złamania, zasady postępowania przy udzielaniu pomocy oraz umiejętność udzielania pomocy),
- pomoc przy oparzeniach termicznych i chemicznych oraz odmrożeniach (poznanie zagrożeń wywołanych działaniem wysokiej i niskiej temperatury oraz kwasami, umiejętność udzielania pomocy przy oparzeniach i odmrożeniach),
- pomoc przy zatruciach doustnych (lekami, alkoholem, środkami chemicznymi) i przez drogi oddechowe,
- apteczka pierwszej pomocy (wyposażenie apteczki oraz umiejętność posługiwania się wszystkimi materiałami będącymi na wyposażeniu apteczki),
- zagrożenia cywilizacyjne czasu pokoju, przedmioty i materiały niebezpieczne oraz zasady zachowania się podczas kontaktu z tymi materiałami (znajomość zagrożeń naturalnych i cywilizacyjnych w wymiarze globalnym oraz lokalnym, postępowanie w sytuacji kontaktu z materiałami niebezpiecznymi, zabezpieczenie miejsca, powiadomienie o znalezisku),
- ochrona przed zagrożeniami naturalnymi i cywilizacyjnymi (sposoby zapobiegania zagrożeniom cywilizacyjnym, zasady postępowania w rejonach zagrożonych skażeniem chemicznym).

Na opanowanie przez uczniów wiadomości i umiejętności z opisywanego zakresu należy przewidzieć 22 godziny lekcyjne w ciągu trzech lat nauki. Szczegółowy podział godzin został ukazany w tabeli 2.

Tabela 2. Tematyka i czas przeznaczony na opanowanie elementów ratownictwa i obrony cywilnej w klasach IV - VI szkoły podstawowej

LP.	TREŚĆ TEMATU	CZAS (GODZ. LEKCYJNE)
1	Zachowanie się w miejscu wypadku	1
2	Wezwanie pogotowia ratunkowego	1
3	Pomoc nieprzytomnym	2
4	Pomoc przy zadławieniu	2
5	Pomoc przy dużych krwotokach	2
6	Pomoc przy skaleczeniach	2
7	Pomoc przy złamaniach	2
8	Pomoc przy oparzeniach termicznych i chemicznych oraz odmrożeniach	2
9	Pomoc przy zatruciach	2
10	Apteczka pierwszej pomocy	1
11	Zagrożenia cywilizacyjne czasu pokoju, przedmioty i materiały niebezpieczne oraz zasady zachowania się podczas kontaktu z tymi materiałami	3
12	Ochrona przed zagrożeniami naturalnymi i cywilizacyjnymi	2

Powtórzenie niektórych treści kształcenia pierwszego etapu edukacyjnego nie jest błędem projektowania dydaktycznego⁸, ale głęboko przemyślanym zabiegiem mającym na celu doskonalenie wcześniej nabytych umiejętności ratowniczych oraz poszerzenie wiedzy w tym zakresie.

⁸ T.Siuda, M.Stebelski, K.M.Zaczek Zaczyński, Elementy ratownictwa i obrony cywilnej w blokach i ścieżkach edukacyjnych. Program nauczania dla szkół podstawowych, Warszawa 1999.

2.3. Kontynuacja problematyki ratownictwa i obrony cywilnej w gimnazjum

W trzecim etapie nauczania, czyli gimnazjum, obok przedmiotów wprowadzone zostały ścieżki edukacyjne, których treści włączane są przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów do realizowanego przez nich programu. Częściowej realizacji treści danej ścieżki można dokonać w czasie odrębnych, modułowych, kilkugodzinnych zajęć, które będą dla uczniów ważnym punktem odniesienia. Za uwzględnienie problematyki ścieżek edukacyjnych w szkolnym zestawie programów nauczania jest odpowiedzialny dyrektor szkoły.

Jedną ze ścieżek edukacyjnych jest **obrona cywilna**. Jej głównym zadaniem w szkole gimnazjalnej jest przygotowanie uczniów do prawidłowego działania i współdziałania w przypadku wystąpienia zagrożenia. Chodzi tutaj zwłaszcza o:

- uświadomienie uczniom znaczenia powszechnej samoobrony w tym ochrony cywilnej (ludzi, środowiska i dóbr materialnych), a szczególnie: potencjalnych zagrożeń czasu pokoju, zasad i sposobów udzielania pomocy, obowiązków i form powinności związanych z ochroną ludności, mienia i dóbr kultury,
- umożliwienie uczniom zdobycia wiedzy o zasadach zachowania się w stanach zagrożenia życia i zdrowia w tym: podczas zagrożenia powodziowego, podczas pożaru, w czasie zagrożeń środkami chemicznymi i promieniotwórczymi, wyszukiwania i wnoszenia uszkodzanych z rejonów zagrożonych,
- ukształtowanie w uczniach bezpiecznych zachowań w szkole, w domu, na drodze, w czasie zabaw, nauki i odpoczynku, właściwych zachowań w sytuacjach zagrożenia życia, zdrowia i mienia człowieka, umiejętności udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, postaw gotowości do udzielania pomocy innym, świadomości i odpowiedzialności za zdrowie i życie swoje oraz innych ludzi, poszanowania i respektowania prawa oraz przepisów mających szczególne znaczenie dla życia i zdrowia ludzkiego.

Treści ścieżki edukacyjnej – **obrona cywilna** mogą być nauczane w dwojaki sposób, albo poprzez włączenie ich do przedmiotów takich, jak: wiedza o społeczeństwie, fizyka i astronomia, chemia, biologia, geografia oraz technika,

względnie w bloku tematycznym w powiązaniu z innymi ścieżkami, tematami i zagadnieniami szczegółowymi.

W pierwszym rozwiązaniu organizacyjnym w ramach niżej wymienionych przedmiotów realizowane są następujące tematy i zagadnienia szczegółowe z treści ścieżki edukacyjnej – obrona cywilna:

a). w wiedzy o społeczeństwie. Wychowaniu obywatelskim:

- główne zadania i organizacja sił oraz środków ochrony cywilnej w okresie pokoju. Zagadnienia szczegółowe to: podstawy prawne regulujące funkcjonowanie obrony cywilnej w RP oraz Konwencje Genewskie normujące powyższe sprawy, podstawowe zadania ochrony cywilnej, organizacja ochrony cywilnej na centralnym szczeblu administracji państwowej,
- powszechny obowiązek obrony. Zadania szczegółowe dotyczą takich problemów między innymi, jak obowiązki obywateli w zakresie obrony cywilnej wynikające z obowiązujących przepisów prawnych,
- formacje obrony cywilnej (organizacja obrony cywilnej na poszczególnych szczeblach administracji państwowej, obowiązki i uprawnienia organów państwowych, samorządowych, podmiotów gospodarczych oraz organizacji społecznych),
- ochrona przed skutkami powodzi, pożaru i innych zagrożeń (organy odpowiedzialne za zapobieganie klęskom żywiołowym i zwalczanie ich skutków, ewakuacja ludności, opieka nad ludnością podczas ewakuacji, obowiązki i prawa ewakuowanych),
- ostrzeganie i alarmowanie ludności o zagrożeniach. Chodzi tutaj o zapoznanie z: rodzajami alarmów i sygnałów alarmowych, obowiązkami i zasadami zachowania się ludności po ogłoszeniu alarmu oraz podczas trwania alarmu oraz z pożądanym zachowaniem się w szkole po ogłoszeniu alarmu i ewakuacji w wyznaczone miejsce;

b). w fizyce i astronomii:

- źródła promieniowania jądrowego i jego skutki. Szczegółowe zagadnienia to: jednostki pomiaru i metody wykrywania skażeń promieniotwórczych, przyrządy do wykrywania skażeń;

c). w chemii:

- w ramach tematu o budowie atomu uczniowie są zapoznawani z oddziaływaniem środków promieniotwórczych na ludzi, zwierzęta, żywność i wodę, sposobami

zabezpieczania środków żywnościowych i paszy przed skażeniami, zabezpieczaniem źródeł poboru i ujęć wody oraz zabiegami sanitarnymi i specjalnymi. Z kolei w ramach innego tematu – działanie niektórych substancji na organizm człowieka: leki, trucizny, alkohole, narkotyki, nawozy, środki ochrony roślin – należy zapoznać uczniów ze sposobami znakowania substancji toksycznych, a w szczególności: ze znakami substancji toksycznych na pojazdach, budowlach i magazynach, rodzajami i miejscem ich ekspozycji, zasadami postępowania w przypadkach awarii, rozszczelnienia zbiorników z substancjami toksycznymi, indywidualnymi środkami ochrony przed skażeniami i zasadami posługiwania się nimi oraz zastępczymi środkami ochrony dróg oddechowych i skóry;

d). w biologii:

– uczniowie poznają problematykę bezpieczeństwa i udzielania pierwszej pomocy. Szczegółowe zagadnienia dotyczą więc: przepisów bezpieczeństwa w domu, szkole, miejscu publicznym, ryzyka związanego z różnymi rodzajami aktywności, ratowania (postępowania przy wypadku drogowym, porażeniu prądem, wyciąganiu ze strefy zagrożenia, załamaniu lodu), badania czynności życiowych (stawianie diagnozy i określanie rodzaju pomocy), udzielania pomocy w najczęstszych urazach i zagrożeniach życia (wzywanie pomocy w nagłych wypadkach, zachowanie się w przypadkach katastrof);

e). w geografii:

– ochrona przed skutkami powodzi, pożaru i innych zagrożeń. Szczegółowe treści kształcenia skupiają się tutaj wokół trzech grup problemów. Pierwsza grupa to: obserwacja stanu wód, urządzeń hydrotechnicznych i melioracyjnych, zalodzenia i zatory. Ochrona budynków, mostów, śluz i innych urządzeń wodnych. Budowa i wzmocnienie urządzeń ochronnych. Druga grupa obejmuje problemy związane z zagrożeniami pożarami i są to: zagrożenia pożarowe w szkole, w domu i najbliższej okolicy, instrukcje i sygnały przeciwpożarowe, rodzaje pożarów i ich charakterystyka, rozpoznanie pożaru, podręczny sprzęt gaśniczy, gaszenie zarzewi ognia oraz zachowanie się podczas pożaru i akcji gaśniczej. Z kolei trzecia grupa dotyczy zasad zachowania się podczas powodzi i innych zagrożeń (powiadamianie i alarmowanie o zagrożeniach, ewakuacja ludności i zaopatrywanie jej w wodę i żywność, sposoby

zapobiegania panice podczas zagrożeń oraz przestrzeganie zasad bezpieczeństwa własnego i innych ludzi);

f). w technice:

– katastrofy drogowe i kolejowe – zasady zachowania się (wypadki i katastrofy komunikacyjne, techniczne, zawalenia, tąpnięcia, zasady zachowania się podczas wypadków i katastrof komunikacyjnych, technicznych i innych, wyszukiwanie i wynoszenie ofiar z rejonu porażenia).

Na realizację opisanych treści kształcenia ścieżki edukacyjnej – obrona cywilna przewidziano 23 godziny lekcyjne w ciągu trzech lat nauki. Orientacyjny podział godzin na poszczególne przedmioty został ukazany w tabeli 3.

Tabela 3. Tematyka i czas przeznaczony na opanowanie treści ścieżki edukacyjnej - obrona cywilna w gimnazjum.

LP.	PRZEDMIOT	TREŚĆ TEMATU	CZAS (GODZ. LEKCYJNE)
1	Wiedza o społeczeństwie. Wychowanie obywatelskie	Główne zadania i organizacja sił oraz środków ochrony cywilnej w okresie pokoju	1
		Powszechny obowiązek ochrony	1
		Formacje obrony cywilnej	1
		Ostrzeganie i alarmowanie ludności o zagrożeniach	1
		Ochrona przed skutkami powodzi, pożaru i innych zagrożeń	2
2	Fizyka i astronomia	Źródła promieniowania jądrowego i jego skutki	1
3	Chemia	Źródła promieniowania jądrowego i jego skutki	1
		Sposoby znakowania substancji toksycznych (wybranych według katalogu ONZ)	1
4	Biologia	Bezpieczeństwo i pierwsza pomoc	11
5	Geografia	Ochrona przed skutkami powodzi, pożaru i innych zagrożeń	2
6	Technika	Katastrofy drogowe i kolejowe – zasady zachowania się	1

Drugie rozwiązanie organizacyjne, jak już wspomniano to kompleksowy program w postaci bloku tematycznego „Ratownictwo”.⁹ Jest to program poszerzonej ścieżki edukacyjnej – obrona cywilna o problematykę ratownictwa. Propozycja ta obejmuje następujące tematy i odpowiadające im treści kształcenia:

a). „łańcuch ratunkowy”, zachowanie się w miejscu wypadku:

- znaczenie pierwszej pomocy, samoochrona ratownika,
- kolejne kroki ratownicze – ocena sytuacji, zabezpieczenie miejsca wypadku, przegląd ofiar wypadku, wezwanie pogotowia ratunkowego, ewakuacja z zagrożonego terenu;

b). ratowanie:

- postępowanie w strefach zagrożenia przy wypadku drogowym, przy kąpielach, załamaniu lodu, wypadku z energią elektryczną, wyciąganie ze strefy zagrożenia;

c). badanie czynności życiowych, stawianie diagnozy i określenie rodzaju pomocy:

- rozpoznanie stanu przytomności, badanie oddechu, badanie tętna,
- postawienie diagnozy,
- określenie rodzaju pomocy w zależności od postawionej diagnozy;

d). pomoc nieprzytomnym:

- zagrożenia dla życia w stanie nieprzytomności, czynniki wywołujące stan nieprzytomności,
- kolejne kroki ratownicze gdy nieprzytomny oddycha i ma krążenie,
- układanie nieprzytomnego w pozycji bocznej ustalonej i kontrolowanie czynności życiowych, układanie z różnych pozycji zastanych,
- badanie i ustalanie innych urazów;

e). pomoc przy bezdechu:

- przyczyny zjawiska i znaczenie podjęcia natychmiastowej akcji sztucznego oddychania,
- kolejne kroki ratownicze, różne rodzaje sztucznego oddychania;

f). pomoc przy zatrzymaniu krążenia:

- przyczyny zjawiska, znaczenie prowadzenia natychmiastowej resuscytacji,

⁹ T.Siuda, M.Stebelski, K.M.Zaczek Zaczynski, Ścieżka edukacyjna obrona cywilna. Program nauczania dla szkół gimnazjalnych, Warszawa 1999.

– kolejne kroki ratownicze;

g). pomoc przy dużym krwotoku i wstrząsie:

– zagrożenia i znaczenie pierwszej pomocy,

– działanie przeciwwstrząsowe,

– kroki ratownicze przy dużym krwotoku;

h). pomoc przy zranieniach i amputacji;

i). pomoc przy uszkodzeniu kości i stawów:

– objawy złamań, zagrożenia,

– udzielanie pomocy przy złamaniach i zwichnięciach;

j). pomoc przy zatruciach:

– objawy zatruc i zagrożenia,

– udzielanie pomocy przy zatruciach pokarmowych, lekami, gazami, środkami chemicznymi;

k). pomoc przy wyziębieniu organizmu, odmrożeniach oraz oparzeniach termicznych i chemicznych:

– skutki działania temperatur niskich i wysokich na organizm ludzki,

– udzielanie pomocy.

Na realizację tematów bloku „Ratownictwo” należy przewidzieć w ciągu trzech lat nauki w gimnazjum 30 godzin lekcyjnych. Szczegółowy podział godzin został ukazany w tabeli 4.

Tabela 4. Tematyka i czas przeznaczony na opanowanie treści bloku „Ratownictwo”

LP.	TREŚĆ TEMATU	CZAS (GODZ. LEKCYJNE)
1	„Łańcuch ratunkowy”, zachowanie się w miejscu wypadku	2
2	Ratowanie	2
3	Badanie czynności życiowych, stawianie diagnozy i określenie rodzaju pomocy	3
4	Pomoc nieprzytomnym	3
5	Pomoc przy bezdechu	3

6	Pomoc przy zatrzymaniu krążenia	3
7	Pomoc przy dużym krwotoku i wstrząsie	3
8	Pomoc przy zranieniach i amputacji	3
9	Pomoc przy uszkodzeniu kości i stawów	3
10	Pomoc przy zatruciach	2
11	Pomoc przy wyziębieniu organizmu, odmrożeniach oraz oparzeniach termicznych i chemicznych	3

Gimnazjum jest nowym elementem w strukturze systemu szkolnego. Planuje się, iż powstanie około 3,5 tysiąca gimnazjów, co oznacza prowadzenie takiej szkoły przez prawie każdą gminę. Jest więc oczywiste, że właśnie realizowanie zadań edukacji dla bezpieczeństwa na tym etapie kształcenia stanowi swoiste wprowadzenie do zajęć dydaktycznych z przysposobienia obronnego w liceum profilowanym.

W analizach modelu edukacji obronnej w gimnazjum na plan pierwszy wysuwa się problem nauczycieli, dobrze przygotowanych do kształcenia uczniów w zakresie obrony cywilnej, ochrony ludności i pomocy sanitarnej.

Jednym z najczęściej stosowanych rozwiązań jest powierzanie jednemu nauczycielowi prowadzenia lekcji w kilku gimnazjach i tworzenie możliwie nowoczesnej bazy materiałowo-technicznej.

2.4. Kształcenie przedmiotowe – przysposobienie obronne w szkołach ponadpodstawowych

Obecnie, problematyka obronna jest realizowana w ramach utrzymanego, obowiązkowego przedmiotu – przysposobienie obronne – w wymiarze jednej godziny lekcyjnej w tygodniu, w I i II klasach publicznych i niepublicznych szkół ponadpodstawowych wszystkich typów (łącznie 76 godzin lekcyjnych w ciągu dwóch lat). Proces nauczania tego przedmiotu reguluje rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej, który w dniu 15 lutego 1999 r. wprowadził: „Ramowe plany nauczania w szkołach publicznych”¹⁰ i dokument pod nazwą: „Podstawa programowa kształcenia

¹⁰ Dz.U. RP Nr 14, Warszawa dnia 23 lutego 1999 r., poz. 128, s. 531.

ogólnego”¹¹. Na trzyletni okres przejściowy, do momentu ukończenia szkoły przez gimnazjalistów z pierwszego naboru, funkcjonować będą na dotychczasowych zasadach zasadnicze szkoły zawodowe, licea i technika. Nauczany jest w nich przedmiot przysposobienie obronne, którego cele edukacyjne służą przygotowaniu uczniów do indywidualnego ratownictwa przedmedycznego w nagłych stanach zagrożenia życia i wypadkach, kształtowaniu postaw ochrony życia i zdrowia własnego oraz innych osób, a także gotowości udzielania pomocy współobywatelom.

Cele te są osiąmane poprzez realizację następujących treści kształcenia:

- zagrożenia ludności czasu pokoju i wojny (zagrożenia w czasie pokoju i zasady postępowania w przypadku ich wystąpienia, zagrożenia czasu wojny i zasady postępowania w warunkach ich wystąpienia, regionalne zagrożenia ekologiczne),
- podstawowe zadania obrony cywilnej w systemie obronnym RP (obowiązki obywateli w zakresie obronności kraju, ogólne wiadomości o ochronie ludności, cel, zadania i organizacja obrony cywilnej),
- wybrane zagadnienia międzynarodowego prawa humanitarnego (ochrona rannych i chorych, ochrona ludności cywilnej podczas wojny, ochrona ofiar konfliktów zbrojnych nie mających charakteru międzynarodowego, ochrona dóbr kultury, międzynarodowa pomoc humanitarna),
- ochrona ludności w ramach powszechnej samoobrony (indywidualne i zbiorowe środki ochrony przed skażeniami, przeznaczenie i wykorzystanie przyrządów rozpoznania skażeń promieniotwórczych i chemicznych, ochrona żywności, wody i pasz, prowadzenie zabiegów sanitarnych i specjalnych, udzielanie pomocy poszkodowanym, sposoby alarmowania ludności, zapobieganie powstawaniu pożarów, posługiwanie się środkami do zwalczania pożarów, ratowanie ludzi i dóbr z rejonu pożaru, ochrona ludzi przed katastrofalnymi zatopieniami i powodzią),
- ratownictwo i pomoc medyczna (rozpoznawanie stanów zagrożenia życia i zdrowia, różne sposoby udzielania pomocy, posługiwanie się apteczką pierwszej pomocy i środkami podręcznymi, ewakuowanie poszkodowanych, ratownictwo w wypadkach komunikacyjnych, alarmowanie o zagrożeniach, wzywanie pomocy zawodowej),

¹¹ Tamże, s. 583.

- terenoznawstwo (orientacja w terenie, czytanie map i planów, określanie miejsca zdarzenia).

W wyniku reformy IV etapu edukacyjnego powstaną trzyletnie licea profilowane i dwuletnie szkoły zawodowe. Projekt przedstawiony w tzw. „Niebieskiej książeczce” przewiduje w obu typach szkół po 72 godziny przedmiotu „przysposobienie obronne”. Jego głównym celem będzie przygotowanie do racjonalnych (skutecznych) zachowań w przypadku wystąpienia zagrożeń indywidualnych i zbiorowych oraz aktywnego uczestnictwa w przedsięwzięciach o charakterze obronnym. Treści kształcenia będą obejmowały następujące tematy i zagadnienia szczegółowe:¹²

- system obronny RP (podsystemy obronne państwa, powinności obronne lokalnych władz, instytucji i obywateli),
- rodzaje sił zbrojnych RP, ich charakterystyka i przeznaczenie,
- struktura i zadania Obrony Terytorialnej RP,
- Obrona Cywilna (cele, zadania i organizacja OC, ochrona ludności, zwierząt, żywności i dóbr materialnych w ramach powszechnej samoobrony (alarmowanie ludności, zachowanie się podczas ewakuacji, znaki i barwy bezpieczeństwa),
- wybrane problemy międzynarodowego prawa humanitarnego,
- zagrożenia czasu pokoju (chemiczne, radiacyjne, powodziowe i zatopienia, ekologiczne),
- zagrożenia czasu wojny (formy i rodzaje walki zbrojnej, podstawowe środki rażenia współczesnych sił zbrojnych, obrona przed środkami walki),
- psychologiczne skutki sytuacji kryzysowych i sposoby radzenia sobie z nimi (stres, zjawisko paniki),
- pierwsza pomoc (ocena sytuacji, zabezpieczenie miejsca wypadku, ocena stanu poszkodowanego i kontrola jego funkcji życiowych, udzielanie pierwszej pomocy w różnego rodzaju przypadkach),
- rola jednostki w kształtowaniu bezpieczeństwa własnego i społecznego (sytuacje kryminogenne, zjawiska patologiczne wśród dzieci i młodzieży, zachowania prospołeczne),

¹² W. Wójcik, Rola i miejsce przysposobienia obronnego w edukacji szkolnej, praca studyjna pod kier. R. Stępnia, Warszawa 1999.

- służba wojskowa (charakter i prawne uregulowania, podstawowe uzbrojenie i wyposażenie żołnierza, podstawy żołnierskiego zachowania),
- terenoznawstwo (orientowanie się w terenie, posługiwanie się mapą, marsz na azymut, sporządzanie szkicu),
- podstawy planowania i organizowania działań (sporządzanie planu, stawianie zadań, opracowanie i przedstawienie meldunku sytuacyjnego),
- strzelectwo sportowe lub „3 minuty przed pogotowiem”, ewentualnie bieg na orientację.

2.5. Realizacja zadań obrony cywilnej w szkole jako zakładzie pracy

Za całość spraw związanych z obroną cywilną na terenie szkoły odpowiada dyrektor, jako szef obrony cywilnej. Szkoleniu podlegają: kierownictwo w ramach szkolenia obronnego, oraz zakładowa formacja obrony cywilnej, pozostali pracownicy i nauczyciele nie wchodzący w skład sił Obrony Cywilnej szkoleni są w ramach powszechnej samoobrony. Komendanci formacji szkoleni są na kursach podstawowych odbywających się raz na pięć lat w wojewódzkich ośrodkach szkolenia OC w zakresie umiejętności kierowania i realizacji zadań przez podległe im stany osobowe.

Zakładowe formacje obrony cywilnej są przygotowane do działania na terenie szkoły. Za stan wyszkolenia formacji odpowiada jej komendant. Szkolenie zakładowej formacji obrony cywilnej prowadzi się w cyklu pięcioletnim. W pierwszym roku formacje szkolą się według programu ogólnoratowniczego, jednakowego dla wszystkich formacji OC. Realizacja zajęć kończona jest ćwiczeniem taktycznym w celu zgrania poszczególnych elementów formacji. W następnych latach kontynuuje się szkolenie doskonalące w formie zajęć praktycznych i ćwiczeń według potrzeb i decyzji dyrektora szkoły – raz w roku w wymiarze jeden, dwa dni.¹³

Pozostałych pracowników szkoły nie wchodzących w skład sił OC szkoli się w ramach szkolenia BHP, przeciwpożarowego, oświaty sanitarnej, szkolenia

¹³ Program szkolenia kadr kierowniczych i pracowników aparatu wykonawczego formacji OC oraz ludności, IOCK, Warszawa 1987.

nowoprzyjętych pracowników w czasie i miejscu uzgodnionym z dyrektorem szkoły (najczęściej prowadzi je nauczyciel przysposobienia obronnego). Program szkolenia w zorganizowanej grupie powinien być zrealizowany w zasadzie w ciągu jednego roku. Organizatorzy szkolenia powinni ustalić dokładny czas i miejsce szkolenia oraz osoby odpowiedzialne. Tego typu szkolenia można także prowadzić systemem samokształceniowym, jeżeli istnieją możliwości zaopatrzenia szkolonych w odpowiednie wydawnictwa i zapewnienie zbiorowych konsultacji połączonych z demonstrowaniem sprzętu i wyświetlaniem filmów instruktażowych.

Do prowadzenia szkolenia należy angażować specjalistów i wykładowców spośród kadry instruktorskiej obrony cywilnej, mających odpowiednie przygotowanie i predyspozycje do pracy dydaktycznej (w tym nauczycieli PO). Podczas szkolenia należy stosować głównie metody nauczania praktycznego odpowiednie do danego środowiska, oparte na należytej organizacji i właściwym doborze pomocy szkoleniowych. Uczestnicy szkolenia powinni wykonywać wszystkie ćwiczenia praktyczne przewidziane w programie. Wybór obiektu do przeprowadzenia zajęć powinien być ściśle związany z tematem zajęć.

Wszystkie szkoły są zobowiązane do opracowywania planu obrony cywilnej. Za sporządzenie takiego planu odpowiedzialny jest szef OC szkoły (dyrektor). Zadanie to najczęściej zleca zespołowi nauczycieli pod kierunkiem nauczyciela przysposobienia obronnego, ponieważ jest on merytorycznie przygotowany do tej roli. Podczas opracowywania planu OC zespół na bieżąco konsultuje się z nadrzędnym Inspektorem Obrony Cywilnej. Ustalenie zadań oraz sposobu ich realizacji jest treścią i przedmiotem planowania obrony cywilnej na poszczególnych szczeblach kierowania. Istotą planów obrony cywilnej jest ich realność, a więc przede wszystkim planowane przedsięwzięcia powinny opierać się na aktualnych siłach i środkach, których wykorzystanie do planowania działań w warunkach zagrożenia i wojny jest realne i wykonalne. Zasadniczym celem opracowywania planów obrony cywilnej jest ustalenie, skoordynowanie i przygotowanie przedsięwzięć OC przewidzianych do realizacji w czasie wojny, klęsk żywiołowych i katastrof stosownie do przewidywanego zagrożenia oraz realnych potrzeb planującego. W planach powinien być uwzględniony pełny zakres zadań obrony cywilnej danego szczebla.

Zadania te w szczególności powinny dotyczyć:

- ochrony ludności,
- ochrony wody, żywności, zwierząt, płodów rolnych i paszy,
- ochrony zakładów pracy (szkoły) i dóbr kultury,
- przygotowania organów i sił OC do prowadzenia akcji ratunkowej w rejonach porażenia i likwidacji skutków klęsk żywiołowych i katastrof.

Podstawę do opracowywania planów stanowią:

- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej z województw i gmin oraz zasad i trybu kierowania, a także koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej,¹⁴
- wytyczne Szefa Obrony Cywilnej Kraju z dnia 4 października 1994 r. w sprawie zasad opracowywania planów obrony cywilnej województw, gmin i zakładów pracy.

Zgodnie z wymienionymi przepisami oraz dokumentami nadrzędnego inspektoratu obrony cywilnej w szkole opracowuje się następujące dokumenty organizacyjne i normatywno - prawne:

- wytyczne kierownika zakładu pracy (szkoły) do realizacji zadań na dany rok,
- kalendarzowy plan realizacji zadań obrony cywilnej,
- zarządzenie (decyzja, postanowienie) kierownika zakładu pracy (szkoły) o powołaniu struktur kierowania obroną cywilną i utworzeniu formacji obrony cywilnej.

Oprócz wymienionych opracowuje się dokumenty planistyczne, do których należą:

- plan obrony cywilnej zakładu pracy (szkoły),
- plan działania obrony cywilnej w procesie osiągania wyższych stanów gotowości obronnej,
- szkolenie w zakresie obrony cywilnej,
- plan działania zakładowej komendy obrony cywilnej (w przypadku tworzenia jej w szkole) i plan działania formacji obrony cywilnej,
- plan rozwijania i funkcjonowania pododdziałów wykrywania i alarmowania oraz punktu alarmowania zakładu (szkoły),

¹⁴ Dz.U. 1993, nr 91, poz. 420.

- plan rozwijania stacjonarnych i polowych urządzeń likwidacji skażeń.¹⁵

Działanie w warunkach występujących zagrożeń w okresie pokoju skupiać się będzie na realizacji następujących przedsięwzięć:

- ostrzeganiu i alarmowaniu stanu osobowego o zagrożeniu,
- organizowaniu ewakuacji stanu osobowego w przypadku zaistnienia zagrożenia,
- współpracy z wyspecjalizowanymi służbami zewnętrznymi (straż pożarna, policja, straż miejska, pogotowie ratunkowe itp.),
- wspólnie z policją i strażą miejską zabezpieczaniu szczególnie ważnych urządzeń i pomieszczeń,
- udzielaniu w sytuacjach krytycznych pierwszej pomocy poszkodowanym oraz w razie potrzeby ewakuowania ich do szpitala leżącego w strefie niezagrożonej.

Prowadzenie wszechstronnej działalności profilaktycznej, organizacyjnej i szkoleniowej mającej na celu zminimalizowanie strat bezpowrotnych i sanitarnych wśród uczniów, nauczycieli i pracowników, stworzenie warunków funkcjonowania szkoły realizuje się poprzez:

- powołanie i przygotowanie formacji obrony cywilnej przeznaczenia ogólnego do prowadzenia akcji ratunkowych w czasie pierwszych dni zagrożenia państwa, udziału w zwalczaniu klęsk żywiołowych, nadzwyczajnych zagrożeń ludzi i środowiska naturalnego w czasie pokoju,
- organizację ostrzegania i alarmowania oraz systemu wczesnego ostrzegania okresu pokoju,
- doraźną ewakuację uczniów i nauczycieli,
- wyposażenie formacji obrony cywilnej i pozostałych pracowników w środki indywidualnej ochrony przed skażeniami, zakażeniami i poparzeniami przez służby zaopatrzenia obrony cywilnej oraz w ramach zakupów własnych,
- zrealizowanie przedsięwzięć zapewniających dostawę wody pitnej i przeciwpożarowej,
- zrealizowanie przedsięwzięć zapewniających ochronę szkoły,

¹⁵ A.Hulak, Realizacja zadań obrony cywilnej w szkole (Na przykładzie Zespołu Szkół im. Michała Konarskiego w Warszawie), praca studyjna pod kier. J.Bieńkowskiego, Warszawa 2000.

- udzielenie pierwszej pomocy poszkodowanym, zapewnienie hospitalizacji i posługi religijnej,
- ustalenie miejsc prowadzenia zabiegów sanitarnych i specjalnych,
- przygotowanie kierownictwa szkoły do kierowania obroną cywilną,
- szkolenie uczniów, nauczycieli i pracowników z zakresu powszechnej samoobrony.

W celu przeciwdziałania ewentualnym skutkom nadzwyczajnych zagrożeń okresu pokojowego oraz w początkowym okresie działań zbrojnych przeciwnika w szkole tworzy się samodzielną drużynę ratownictwa ogólnego o podstawowym stopniu gotowości. Za całokształt spraw związanych z jej tworzeniem, szkoleniem do wykonywania zadań odpowiada jej komendant.

Do podstawowego zakresu działania samodzielnej drużyny ratownictwa ogólnego należy:

- prowadzenie obserwacji rejonu zagrożonego,
- organizowanie punktów rannych i poszkodowanych,
- lokalizowanie i likwidowanie zarzewia pożarów lub innych klęsk żywiołowych powstałych w rejonie szkoły,
- wyszukiwanie i wyprowadzanie z zagrożonych miejsc i pomieszczeń rannych i poszkodowanych oraz udzielanie im doraźnej pomocy,
- przekazywanie rannych i poszkodowanych do punktu udzielania pierwszej pomocy medycznej przez lekarzy lub kierowania ich do najbliższych położonych szpitali,
- kierowanie ewakuacją uczniów, nauczycieli i pracowników z zagrożonych pomieszczeń.

Szkoła, oprócz angażowania uczniów w ramach działalności dydaktycznej i przedsięwzięć obrony cywilnej realizowanych podobnie jak w każdym zakładzie pracy, powinna wspierać rozwijanie zainteresowań uczniów sprawami obronności i ochrony ludności na różnego rodzaju pozalekcyjnych i pozaszkolnych formach nauczania i wychowania (masowe zawody sportowo-obronne oraz strzeleckie). Dlatego też powinna być zainteresowana również podtrzymywaniem i wspieraniem innych form działalności związanej z problematyką obroną (LOK, PCK, Liga Morska, biegi na orientację itp.). Corocznie powinna być organizowana olimpiada

wiedzy obronnej, a jej laureaci mogliby uzyskiwać indeksy uczelni pożarniczej, wojskowej bądź uczelni cywilnej prowadzącej kierunek, np. wychowania obronnego.

Rozdział III

PRZYGOTOWANIE LUDNOŚCI DO DZIAŁANIA W SYTUACJACH KRYZYSOWYCH**3.1. Psychologiczne, teoretyczne i praktyczne przygotowanie ludności do właściwego zachowania się w sytuacji kryzysowej**

Pojęciem zagrożenia określa się szeroki zakres zdarzeń, które wywołane mogą być w sposób celowy lub losowy i wywierają negatywny wpływ na funkcjonowanie politycznych i gospodarczych struktur państwa, na warunki bytowania ludności oraz stan środowiska naturalnego. Występujące w Polsce klęski żywiołowe oraz nadzwyczajne zagrożenia wywoływane są siłami natury oraz rozwojem cywilizacyjnym. Wśród wielu zagrożeń wymienia się najczęściej różnego rodzaju kryzysy i konflikty zbrojne, katastrofy, kataklizmy, klęski żywiołowe, zdarzenia destrukcyjne itp. Daje się przeprowadzić dość wyraźną linię podziału zagrożeń na tak zwane zagrożenia cywilne oraz zagrożenia czasu pokoju i zagrożenia spowodowane stanem wojny.

Zagrożenia niemilitarne, jak i militarne mają wpływ w sposób pośredni lub bezpośredni na bezpieczeństwo Polski. Tak więc jednym z głównych celów działalności politycznej powinno być dążenie do eliminacji lub ograniczenia występowania sytuacji kryzysogennych. Zarówno władze centralne, jak i lokalne powinny uznać realizację polityki ochrony ludności za zadanie ciągłe, aktualne i ustawiczne poprzez wspieranie profesjonalnych sił ochrony ludności. Przyjęcie takiej linii działania minimalizuje groźbę wystąpienia zagrożenia i przyczynia się do właściwego zachowania się ludności w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowej.

Przygotowanie ludności – zarówno sił ratunkowych i ich organów kierowniczych, jak i ogółu społeczeństwa – do racjonalnych zachowań w sytuacjach trudnych, a zwłaszcza w sytuacji zagrożenia obejmować powinno przede wszystkim:

- zapoznanie z charakterem i właściwościami prawdopodobnych zdarzeń i zjawisk, z jakimi mogą się spotkać w interesującej nas sytuacji,
- poznawania zasad i sposobów działania indywidualnego i zespołowego, umożliwiającego ochronę przed groźącym niebezpieczeństwem, przeciwdziałanie jego skutkom i zwalczanie ich oraz samoratownie się i niesienie pomocy innym poszkodowanym,

- wyrobienie i rozwijanie umiejętności rozpoznawania zdarzeń i zjawisk, dokonywania ich oceny i określenia możliwości ochrony przed ich negatywnymi dla człowieka i otoczenia skutkami,
- doskonalenie sprawności fizycznej i odporności psychicznej, umożliwiających przetrwanie i racjonalne działanie w zaistniałej sytuacji,
- wyrobienie i utrwalenie zaufania do organów zarządzających i osób wypełniających w nich określone funkcje,
- umacnianie altruistycznych postaw i psychicznej gotowości do działania w warunkach trudnych i niebezpiecznych, gdy tego wymaga sytuacja oraz społeczne normy i zasady współżycia między ludźmi.¹⁶

Przygotowanie ludności do działania w sytuacjach kryzysowych odbywa się przede wszystkim w ramach szkolenia z zakresu powszechnej samoobrony. Łączy się tutaj tematykę powszechnej samoobrony z innymi szkoleniami (szczególnie w zakładach pracy), realizuje się ją też poprzez środki masowego komunikowania oraz w broszurach, biuletynach i innych wydawnictwach.

Zasady, organizację i wymiar szkolenia normują:

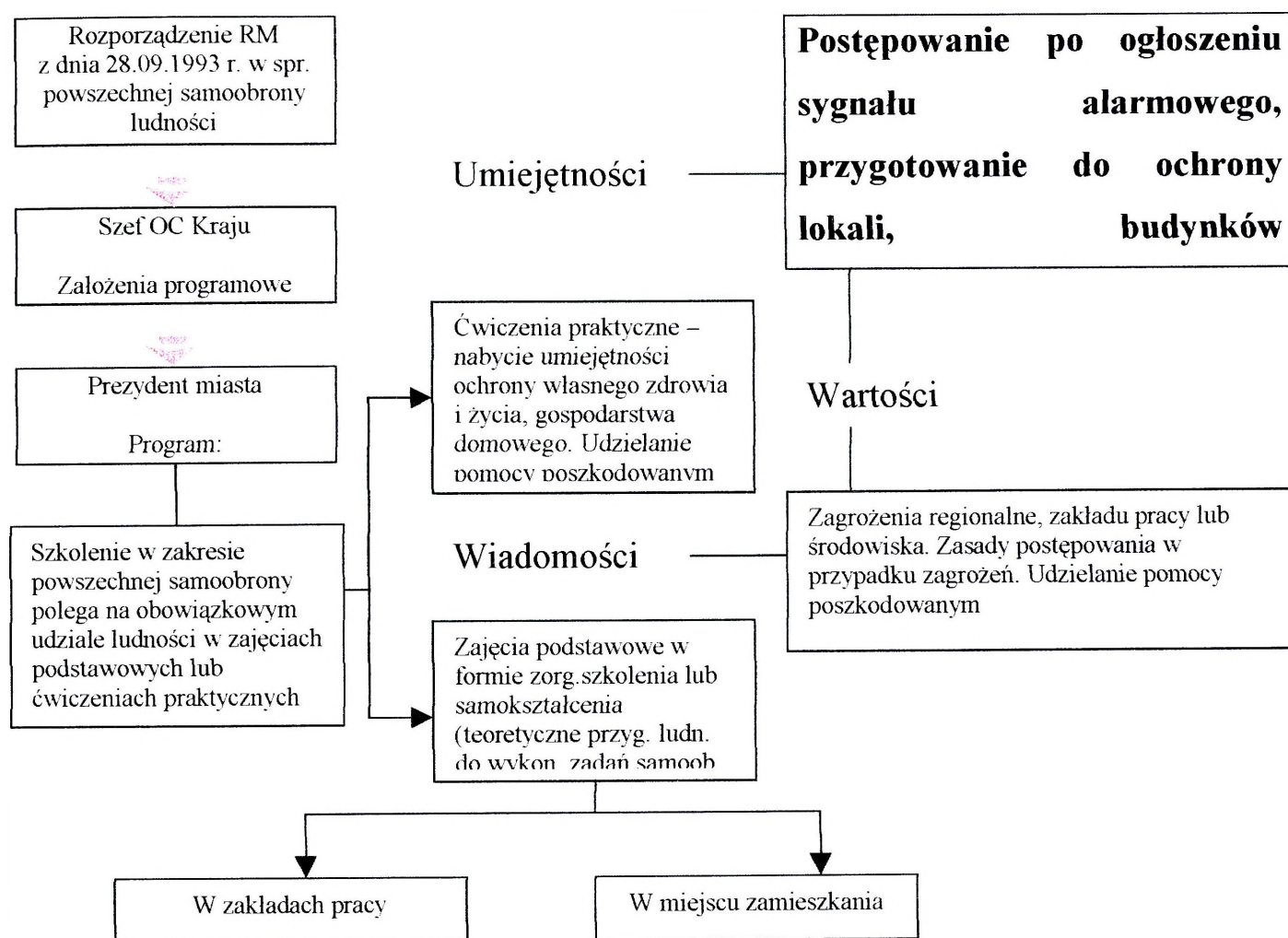
- ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony RP (Dz.U. Nr 4, poz. 16, rozdz. 4),
- rozporządzenie Rady Ministrów z 28.09.1993 r. w sprawie powszechnej samoobrony ludności (Dz.U. Nr 91 z 4 października 1993 r., poz. 421).

Cele i treści szkolenia ludności w ramach powszechnej samoobrony wpływają zarówno na kształtowanie systemów wartości, postaw obywatelskich, umiejętności obronnych i ochronnych, jak również pogłębiają wiedzę w tych zakresach (rys. 1). Szkolenie ludności w zakresie powszechnej samoobrony ma na celu przygotowanie jej do przeciwdziałania oraz likwidacji skutków nadzwyczajnych zdarzeń w czasie pokoju i w okresie wojny, ze szczególnym uwzględnieniem udziału ludności w zwalczaniu skutków klęsk żywiołowych, katastrof, awarii oraz innych zagrożeń środowiska.

Realizacja obejmuje szkolenie podstawowe, doskonalące oraz udział w ćwiczeniach. Podstawowe zajęcia przeprowadzane są w cyklu pięcioletnim, nie więcej

¹⁶ J.Szałek, Psychologia obrony cywilnej, Warszawa 1988, s. 272.

niż dwa razy w ciągu jednego roku, w czasie wolnym od pracy, w wymiarze czterech godzin w dzień roboczy i osiem godzin w dzień ustawowo wolny od pracy.

Rys.1. Edukacja w zakresie powszechnej samoobrony ludności

Prowadzenie zajęć powinno się powierzać uprawnionym instruktorom obrony cywilnej, pracownikom do spraw obronnych i obrony cywilnej w zależności od tego, jaki jest program szkolenia i przewidywana tematyka zajęć. Edukacja obronna społeczeństwa w zakresie powszechnej samoobrony realizowana jest w systemie oświatowym, w systemie szkolenia załóg zakładów pracy oraz w nieujętej w formy organizacyjne, szkolenia pozostałej ludności.

W konsekwencji ludność jest przygotowywana do radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych w ramach powszechnej samoobrony w następujących ramach organizacyjnych:

- w systemie oświaty i wychowania (w szkołach podstawowych w ramach ścieżki edukacyjnej – edukacja prozdrowotna, w przedmiotach tematycznie związanych z obroną cywilną oraz w czasie godzin wychowawczych, względnie poprzez realizację bloku tematycznego zawierającego elementy ratownictwa i obrony cywilnej, w szkołach gimnazjalnych poprzez realizację ścieżki edukacyjnej – obrona cywilna, w przedmiotach tematycznie związanych z obroną cywilną lub poprzez realizację bloku tematycznego, w czwartym etapie edukacyjnym w szkołach zawodowych i liceach profilowanych w postaci oddzielnego przedmiotu nauczania – przysposobienie obronne),
- w systemie szkolenia załóg zakładów pracy, szkolenia z zakresu obrony cywilnej jest łączone z innymi rodzajami szkoleń: bezpieczeństwa i higieny pracy, przeciwpożarowym, sanitarnym itp., jak i z innymi formami oddziaływania w zakresie realizacji zadań obrony cywilnej na terenie zakładu pracy w postaci treningów, pokazów i ćwiczeń,
- szkolenie z problematyki powszechnej samoobrony pozostałej ludności odbywa się poprzez wykorzystanie wszystkich dostępnych form oddziaływania a także przez praktyczny udział w realizacji zadań obrony cywilnej na terenie gminy, to jest treningów, ćwiczeń i wykonywanych prac społecznie użytecznych.¹⁷

W sytuacji trudnej (kryzysowej), a takie występują zawsze w zagrożeniu ludzkiego zdrowia i życia, działanie człowieka będzie sprawne i skuteczne, kiedy spełnione zostaną co najmniej trzy zasadnicze warunki:

- człowiek musi chcieć tak postępować, by jego działanie zmierzało – niezależnie od stopnia zagrożenia – do ratowania siebie i innych, zwalczania zagrożeń i jego skutków. Problem ten obejmuje motyw, postawy, przekonania, wolę, odporność psychiczną i wytrzymałość fizyczną,
- człowiek musi umieć postępować stosownie do sytuacji, niezbędne jest więc posiadanie przez niego potrzebnej wiedzy ogólnej i specjalistycznej oraz odpowiednich umiejętności praktycznych i teoretycznych,

¹⁷ J.Grelewicz, Przygotowanie społeczeństwa do racjonalnych działań i zachowań w sytuacji kryzysowej (Na przykładzie Starogardu Gdańskiego), praca studyjna pod kier. R.Stępnia, Warszawa 2000.

- muszą istnieć możliwości odpowiedniego spożytkowania ludzkich chęci i umiejętności w racjonalnym działaniu podczas zagrożenia, na które składają się: powstałe w rejonie akcji ratunkowej warunki, sprawność i wydolność ludzkiego organizmu, poziom organizacji działań, podejmowane decyzje a także opinie środowiskowe.¹⁸

Występuje tutaj zależność: im bardziej jakieś działania są trudne, tym większą rolę odgrywać będzie odpowiednie przygotowanie się do nich i tym większe negatywne będą skutki braku przygotowania. Działania w sytuacji zagrożenia są zawsze skomplikowane i mają szczególnie dużą moc emocjonalną. Stąd też przygotowanie ludności do samoobrony to ogromnie trudne zadanie, na które składa się wiele złożonych przedsięwzięć, nie tylko organizacyjnych, kadrowych, technicznych, z zakresu komunikowania się, lecz również psychologicznych. Z przygotowaniem społeczeństwa nie należy więc zwlekać do momentu zaistnienia zagrożenia i powstania sytuacji kryzysowej, gdyż wówczas będzie to działanie ograniczone a nawet niemożliwe. Będzie się ono zasadzało przede wszystkim na reagowaniu antykryzysowym. Zasadne jest więc rozpoczęcie przygotowania społeczeństwa zawczasu w normalnych warunkach niezakłóconej egzystencji. Zasada powszechności powinna być naturalnym składnikiem systemu edukacji obronnej obywateli. Tylko wówczas można uniknąć zaskoczenia ze strony większości potencjalnych niebezpieczeństw.

Nie wskazana jest wszelka kampanijność w tej dziedzinie, a więc ograniczenie przygotowań ratowniczych i obronnych tylko do pewnych okresów roku, bądź specjalnych przedsięwzięć, wyłączonych z normalnego toku życia obywateli. Każdy obywatel powinien traktować przygotowanie do obrony i ochrony tak samo jak przygotowanie do wykonywania zawodu, czy też sprawowania jakichś funkcji. Przygotowanie obronne społeczeństwa powinno się rozpoczynać już w rodzinie, przedszkolu, przy czym charakter przedsięwzięć z tego zakresu należy odpowiednio pod względem formy i treści dostosować do wieku uczestników, tak aby dziecko było w stanie zrozumieć i opanować zagadnienia w formie bardzo prostej, lecz dla niego przyjemnej i atrakcyjnej. Przygotowanie do radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych

¹⁸ J. Szalek, Psychologia ..., op.cit., s. 271.

należy dostosować nie tylko do wieku, lecz również uwzględniać tak ważny czynnik edukacyjny, jak poziom posiadanego wykształcenia, zawód, zajmowane stanowisko, czy wreszcie stan zdrowia.

Poczynania szkoleniowe różnych podmiotów edukacji obronnej powinny być zintegrowane. Szkoła, zakład pracy, samorząd lokalny, prasa, radio i telewizja, stowarzyszenia i organizacje społeczne w miarę możliwości powinny dążyć do utworzenia jednolitego ogólnego kierunku i systemu oddziaływania na obywateli w zakresie ich przygotowania obronnego i ochronnego. Spełnienie wymienionych już trzech podstawowych warunków (wiedzieć, umieć i chcieć) wymaga przede wszystkim kształtowania pożądanych umiejętności samoobronnych.

Ukształtowanie podstawowych umiejętności sprawnego działania obronnego jest bardzo ważnym elementem psychologicznego przygotowania ludności do samoobrony. Umiejętność sprawnego działania opiera się na przyswojonej wiedzy specjalistycznej, połączonej z określonymi nawykami postępowania, dostosowanymi do specyfiki sytuacji. Istotną rolę odgrywa utrwalenie pożądanych nawyków postępowania w warunkach trudnych. Jest to uzasadnione powstawaniem u ludzi w takich sytuacjach dużych napięć psychicznych, które towarzyszyć im będą zawsze podczas wykonywania zadań ratowniczych i obronnych. W skrajnych przypadkach sytuacje trudne mogą spowodować występowanie przejściowych, ale za to masowych zaburzeń psychicznych w postaci depresji, zachwianych zachowań psychoruchowych albo przeciwnie – podniecenia psychoruchowego, dezorganizującego sprawne działanie. Niezwykle ważne jest, aby proces wzbogacania wiedzy, kształtowania pożądanych umiejętności nie był odbierany przez uczestników jako uciążliwa powinność. Nie należy więc automatycznie przenosić i stosować w szkoleniu obronnym formy i metody z nauczania szkolnego, zawodowego czy innego.

Kolejną, bardzo istotną sprawą jest zwrócenie uwagi na kształtowanie swoistej postawy, czyli patriotyzmu lokalnego. Przywiązanie do swojego zakładu pracy, miejsca zamieszkania wywołuje zawsze pożądane w działaniu ratowniczym i obronnym szczególną dbałość i zaangażowanie w wykonywane zadanie. Wychowania samoobronnego nie można odrywać od ogólnego wychowania obywatelskiego, gdyż jest ono tożsame co do zasadniczych treści, różnice mogą przejawiać się w

zastosowanych rozwiązaniach organizacyjnych, w formach. Nie można również izolować wychowania obronnego od szkolenia i innych działań podejmowanych w ramach funkcjonowania obrony cywilnej. Ważną rolę w kształtowaniu motywacji do działań ochronnych spełnia system bodźców materialnych i moralnych, zachęcających do bardziej aktywnego angażowania się.¹⁹

Do sprawdzonych i najskuteczniejszych zabiegów w praktycznym działaniu można zaliczyć:

- maksymalne ułatwienie instruktorom obrony cywilnej uczestnictwa w szkoleniu i ćwiczeniach oraz innych czynnościach szkoleniowo-wychowawczych, zwalnianie ich z dodatkowych obowiązków i zadań służbowych,
- udzielanie znaczącej pomocy przez komórki organizacyjne w czasie realizacji zamierzeń szkoleniowych z zakresu samoobrony,
- czynienie z działań obrony cywilnej oraz szkoleń samoobrony jednej z najważniejszych spraw, wymagających szczególnego zainteresowania i troski kierownictwa administracji samorządowej i zakładowej,
- nadawanie uroczystej oprawy szkoleniom i działaniom formacji obrony cywilnej, otwarciom i szkoleniom, kursów i ćwiczeń oraz dawanie publicznej satysfakcji osobom wyróżniającym się w działaniach i szkoleniach w zakresie samoobrony.²⁰

3.2. Zadania struktur zarządzania kryzysowego i ochrony ludności

Powinnością państwa, jego struktur jest zapewnienie obywatelom warunków ochrony przed skutkami różnorodnych zagrożeń i stworzenie realnego systemu ochrony ludności. Z myślą realizacji tych zadań w Polsce od szeregu lat trwa proces reformowania obrony cywilnej. Jednym z najważniejszych akcentów tego procesu była zmiana podporządkowania obrony cywilnej.

Na mocy ustawy z dnia 21 czerwca 1996 roku o Urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, nadzór nad działalnością obrony cywilnej od dnia 1 stycznia 1997 roku przejął od MON – Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji. Zmiana ta została dokonana w ramach reformy centrum administracyjnego i

¹⁹ J. Kąkol, Cele i zadania edukacji obronnej kadr kierowniczych administracji samorządowej, praca studyjna pod kier. J. Bieńkowskiego, Warszawa 1999.

²⁰ Z. Paleski, Psychologiczne problemy Obrony Cywilnej, Warszawa 1982, s.30.

gospodarczego kraju. Kolejne zmiany organizacyjne to między innymi decyzja numer 395 z dnia 26 listopada 1998 roku Wicepremiera, Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji zmieniająca dotychczasowe nazwy:

- na szczeblu centralnym – Urzędu Zarządzania Kryzysowego i Ochrony Ludności w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, w miejsce dotychczasowego Urzędu Szefa Obrony Cywilnej Kraju,
- na szczeblu 16 nowych województw – Wydziałów Zarządzania Kryzysowego, Ochrony Ludności i Spraw Obronnych, w miejsce dotychczasowych Wojewódzkich Inspektoratów Obrony Cywilnej i Sekretariatów Wojewódzkich Komitetów Obrony,
- na szczeblu nowych powiatów samorządowych – Powiatowych Centrów Zarządzania Kryzysowego, wchodzących w skład zarządów starostów powiatowych.

Powyższe zmiany wynikały z analizy doświadczeń powodzi 1997 roku oraz innych stanów kryzysowych. Ponadto wychodziły naprzeciw dążeniom do dostosowania struktur państwowych w przedmiotowym zakresie do standardów funkcjonujących w NATO. Wciąż ważne i aktualne pozostają zadania związane z obroną cywilną, zawarte w Rozporządzeniu Rady Ministrów Nr 429 z dnia 28 września 1993 roku w sprawie obrony cywilnej (Dz.U. RP Nr 93 z dnia 28 października 1993 roku) oraz Rozporządzenia Rady Ministrów Nr 420 z dnia 28 września 1993 roku w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, Szefów Obrony Cywilnej Województw i Gmin oraz zasad i trybu kierowania, a także koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej (Dz.U. Nr 91 z dnia 4 października 1993 r.).

Fundamentalnym rozwiązaniem nowoczesnej koncepcji zarządzania w stanach kryzysowych jest zasada obowiązująca w demokratycznych społecznościach to jest zasada decentralizacji i demokratycznej władzy, a więc i zarządzania, przy jednoczesnej koncentracji i centralizacji koordynacji działań części składowych systemu obronnego. Z zasady tej wynika, że zarządzanie obronne odbywa się przede wszystkim na niższych szczeblach władzy administracyjnej a więc samorządowej poprzez: planowanie, organizowanie, angażowanie, kierowanie i kontrolowanie.

Wyższe szczeble władzy zajmują się głównie koordynacją działania elementów systemu obrony kraju i regionów.²¹

Kompleksowe zarządzanie kryzysowe obejmuje wszystkie rodzaje zagrożeń spowodowanych czynnikami naturalnymi lub działaniami człowieka, w tym działaniami militarnymi. Kompleksowe zarządzanie kryzysowe przebiega w pięciu fazach takich, jak:

- zapobieganie – odnosi się do działań, które eliminują lub redukują ryzyko wystąpienia kryzysu albo ograniczają jego skutki,
- przygotowanie – obejmuje organizowanie zasobów sił i środków oraz opracowywanie procedur i planowanie działań niezbędnych do efektywnego reagowania,
- planowanie – obejmuje przygotowanie reagowania kryzysowego na przewidywalne zagrożenia, ale powinno być na tyle elastyczne aby umożliwiło działanie obronne w sytuacjach nie do przewidzenia, działaniem przygotowawczym jest także edukacja społeczeństwa ukierunkowana na reagowanie na zagrożenia bezpieczeństwa,
- reagowanie – to faza podejmowania działań w sytuacji kryzysowej zmierzająca do zapanowania nad kryzysem i jego likwidacji, a także niesienie pomocy poszkodowanym,
- odbudowa – obejmuje działania zmierzające do przywrócenia stanu, jaki był przed sytuacją kryzysową z uwzględnieniem możliwości zastosowania elementów zapobiegania i przygotowania do ponownego wystąpienia kryzysu.

Narodowy system zarządzania kryzysowego tworzony jest przez władze wszystkich szczebli, instytucje sektora publicznego i prywatnego oraz wszystkich obywateli. Centrum tworzą:

- Komitet Rady Ministrów do spraw Zarządzania w Sytuacjach Kryzysowych,
- Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji,
- Szef Obrony Cywilnej Kraju,
- Zespół Reagowania Kryzysowego MSWiA,

²¹ R.Głowiński, Przygotowanie i doskonalenie kadry Wydziału Zarządzania Kryzysowego i Ochrony Ludności Urzędu Miejskiego (powiatu grodzkiego) w zakresie edukacji obronnej (Na przykładzie m. Gdańsk), praca studyjna pod kier. J.Bieńkowskiego, Warszawa 2000.

- Urząd Zarządzania Kryzysowego i Ochrony Ludności wraz z Centrum Zarządzania Kryzysowego.

W województwie:

- Wojewódzki Zespół do spraw Ochrony Przeciwpożarowej i Ratownictwa (w sytuacji kryzysu przekształca się on w Zespół Reagowania Kryzysowego Wojewody),
- Wydział Zarządzania Kryzysowego, Ochrony Ludności i Spraw Obronnych (w ramach tego wydziału funkcjonuje Centrum Zarządzania Kryzysowego).

W powiecie za bezpieczeństwo odpowiada starosta i podległy mu zespół reagowania kryzysowego. Starosta koordynuje działanie gmin.

Na szczeblu wojewódzkim Wydział Zarządzania Kryzysowego, Ochrony Ludności i Spraw Obronnych wraz z elementami składowymi (Centrum Zarządzania Kryzysowego, Sekretariat Zespołu Reagowania Kryzysowego) jest najbardziej optymalnym rozwiązaniem organizacyjnym umożliwiającym wojewodzie pełny przegląd sytuacji już od początkowej fazy stanu zagrożenia. Centrum zarządzania kryzysowego na szczeblu wojewódzkim powinno umożliwić realizację ustawowych zadań związanych z zapewnieniem koordynacji i współdziałania wszystkich jednostek organizacyjnych administracji rządowej i samorządowej województwa w zakresie reagowania w sytuacjach kryzysowych.²²

Do szczegółowego zakresu działania wydziału zarządzania kryzysowego, ochrony ludności i spraw obronnych należy:

- planowanie działalności w zakresie realizacji zadań obrony cywilnej,
- opracowanie i aktualizowanie (przy merytorycznym współdziałaniu wydziałów urzędu i innych zainteresowanych instytucji) planu obrony cywilnej województwa, planu reagowania kryzysowego, a także nadzorowanie i koordynowanie opracowania tych planów w powiatach i gminach,
- kierowanie organizacją szkolenia i organizowanie ćwiczeń obrony cywilnej oraz sprawowanie nadzoru nad szkoleniem ludności w zakresie powszechnej samoobrony,

²² R.Marciniak, Charakterystyka zagrożeń występujących na terenie Województwa Łódzkiego i wynikające z nich potrzeby szkolenia kadr kierowniczych, praca studyjna pod kier. J.Bieńkowskiego, Warszawa 2000.

- nadzorowanie, przygotowanie i zapewnienie działania wojewódzkiego systemu monitorowania i alarmowania ludności,
- koordynowanie przedsięwzięć związanych z organizacją i prowadzeniem ewakuacji ludności,
- sprawowanie nadzoru nad przygotowaniem i zapewnieniem funkcjonowania budowli ochronnych i urządzeń specjalnych na potrzeby kierowania obroną cywilną,
- nadzorowanie przygotowania i zabezpieczenie funkcjonowania systemu wygaszania oświetlenia,
- nadzorowanie przedsięwzięć zwiększających stopień ochrony obiektów i urządzeń użyteczności publicznej przed działaniem środków rażenia,
- sprawowanie nadzoru oraz udzielanie pomocy urządzen powiatowym i gminnym w zakresie tworzenia i przygotowania formacji obrony cywilnej,
- podejmowanie przedsięwzięć związanych z udziałem sił i środków obrony cywilnej w akcjach zapobiegania i likwidacji skutków nadzwyczajnych zagrożeń,
- udział w przygotowaniu planów ochrony dóbr kultury,
- nadzór nad planowaniem i zaopatrywaniem formacji obrony cywilnej, ludności oraz załóg zakładów pracy w sprzęt,
- nadzór nad realizacją prac przygotowawczych związanych z zapewnieniem ciągłości dostawy wody pitnej dla ludności oraz wody technologicznej do urządzeń specjalnych i przeciwpożarowych w czasie podnoszenia gotowości obronnej państwa,
- opracowywanie projektów zarządzeń i wytycznych wojewody w sprawach obrony cywilnej i zadań obronnych w powiatach i gminach,
- upowszechnienie humanitarnych idei obrony cywilnej oraz współdziałanie w tym zakresie z organizacjami społecznymi i środkami masowego przekazu,
- sprawowanie merytorycznego nadzoru nad Międzywojewódzkim Ośrodkiem Szkolenia Obrony Cywilnej,
- prowadzenie prac studyjnych w zakresie zagrożeń, techniki ratowniczej oraz rozwiązań organizacyjnych systemu ratowniczego w województwie,
- obsługa i przygotowanie do funkcjonowania stanowiska kierowania wojewody,

- obsługa kancelaryjno-biurowa wojewódzkiego zespołu ochrony przeciwpożarowej i ratownictwa,
- realizowanie zadań w zakresie szczególnej ochrony obiektów gospodarki narodowej wynikających z ustawy o ochronie osób i mienia,
- przygotowanie podległych urzędów i jednostek organizacyjnych do funkcjonowania w czasie podnoszenia gotowości obronnej państwa,
- prowadzenie nadzoru nad planowaniem i wykonywaniem przez podległe organy administracji rządowej oraz organy samorządowe i jednostki organizacyjne zadań obronnych w zakresie dostaw, usług i innych świadczeń na rzecz sił zbrojnych w tym powołanie, formowanie i przygotowanie do działania określonych jednostek organizacyjnych przewidzianych do militaryzacji, między innymi prowadzenie spraw z zakresu przygotowania służby zdrowia na czas zagrożenia państwa i wojny,
- wykonywanie innych zadań i przedsięwzięć obrony cywilnej określonych w odrębnych przepisach.²³

Z kolei w zakresie zadań centrum zarządzania kryzysowego wojewody należy wyróżnić następujące przedsięwzięcia:

- pozyskiwanie informacji i opracowywanie dobowych meldunków o sytuacji w województwie,
- opracowywanie zbiorczych raportów tygodniowych i miesięcznych o sytuacji i prognozowanych zagrożeniach,
- przygotowanie ostrzeżeń, komunikatów i informacji dla środków masowego przekazu,
- przygotowywanie syntetycznych informacji z lokalnych środków masowego przekazu,
- stałe utrzymywanie kontaktu z instytucjami realizującymi ciągły monitoring środowiska,
- stała wymiana informacji ze służbami administracji zespolonej i nie zespolonej oraz innymi służbami i inspekcjami,

²³ Regulamin pracy PUW, Gdańsk 1999.

- bieżące utrzymywanie kontaktu z centrami reagowania kryzysowego administracji samorządowej,
- prowadzenie treningów systemu powszechnego ostrzegania ludności o zagrożeniu uderzeniami z powietrza,
- w przypadku zagrożenia i zaistnienia stanu kryzysowego niezwłoczne i ciągle informowanie o rozwoju sytuacji centrum zarządzania kryzysowego szczebla centralnego.²⁴

3.3. Popularyzacja problematyki obrony cywilnej w społecznościach lokalnych jako forma przygotowania ludności do działania w sytuacjach kryzysowych.

Efektywność popularyzacji problematyki obrony cywilnej uzależniona jest od czynników, które można ująć w dwóch zasadniczych grupach: czynników obiektywnych i czynników subiektywnych. Do grupy czynników obiektywnych należy zaliczyć warunki społeczne i ekonomiczne, w jakich żyje społeczeństwo, a także warunki polityczne.

Z kolei uwarunkowania subiektywne związane są zwykle z jakością popularyzacji i sposobem prowadzenia działań upowszechniających problematykę obrony cywilnej. Zależą one od umiejętności dotarcia do społeczności lokalnej z informacją, powiązania przedstawianych zagadnień z problemami życia codziennego. Niezwykle ważną rolę odgrywa tutaj sposób wykorzystania potencjalnych możliwości opiniotwórczych środków masowego komunikowania, uruchomienia możliwie wszystkich elementów popularyzacji, a także sprawne działanie.

Specyfika popularyzacji problematyki obrony cywilnej, uwarunkowania psychologiczne i socjologiczne, jak chociażby czynnik czasu, który upłynął od ostatniego przypadku zagrożenia na większą skalę, natłok innych potrzeb społecznych, sprawia że działalność popularyzatorska może okazać się stosunkowo mało skuteczna. Efektywność popularyzacji zabiegów przeciwdziałających powstawaniu sytuacji kryzysowych zależy od konkretnej sytuacji. Trudno działać w warunkach, gdy

²⁴ T. Jurczyk, Przygotowanie i doskonalenie obronne kadr wojewódzkiego wydziału zarządzania kryzysowego, ochrony ludności i spraw obronnych (Na przykładzie Województwa Pomorskiego), praca studyjna pod kier. J. Bieńkowskiego, Warszawa 2000.

przedstawienie wagi działań nie może być poparte aktualnie sprawdzonymi faktami, kiedy mówi się o przygotowaniu do realizacji określonych zadań w jakiejś dziedzinie, mogą one być sprawdzone jedynie w pewnych ekstremalnych warunkach. Zatem, rozpatrując efektywność popularyzacji problematyki obrony cywilnej w ramach przygotowania społeczeństwa do powszechnej samoobrony, należy brać pod uwagę stopień trudności wynikających z warunków, w jakich jest ona prowadzona.

Czynniki determinujące skuteczne działanie w ramach popularyzacji są związane między innymi z:

- organizacją i kierowaniem procesem popularyzacji,
- jakością treści i aktualnością informacji,
- czasem oddziaływania,
- operatywnością i elastycznością oddziaływania,
- doborem zasad, metod i środków,
- masowością i różnorodnością form,
- przystosowaniem informacji do zapotrzebowania społecznego,
- stałą dbałością o związek popularyzowanych treści z praktyką realizacyjną zadań.

Nie można skutecznie dotrzeć do społeczeństwa z informacją bez uwzględnienia jego zróżnicowanych potrzeb. Najbardziej podstawowym, elementarnym wręcz warunkiem skuteczności zabiegów popularyzatorskich w zakresie wiedzy na temat obrony cywilnej jest jednoznaczne zrozumienie przez osoby biorące udział w tym procesie (nadawcy i odbiorcy informacji) pojęć, symboli, terminów i zwrotów. Na podkreślenie zasługuje też czynnik perswazji w popularyzacji. Jest ona nie tylko procesem informowania, ale też elementem wpływającym na kształtowanie indywidualnych i społecznych systemów wartości, a co za tym idzie również postaw. Popularyzacji nie należy ograniczać wyłącznie do aktów jednostkowych, powinna to być działalność charakteryzująca się w znacznym stopniu systematycznością, gdy uwzględniamy czynnik czasu oraz systemowością, w przypadku rozpatrywania zasięgu społecznego. W działalności popularyzatorskiej zdecydowanie należy położyć nacisk na taki dobór treści i ich układ, który będzie trafiał do świadomości społeczeństwa. Mogą temu służyć

przykłady zobrazowanych źródeł zagrożeń w najbliższym otoczeniu, w miejscu zamieszkania i pracy, przykłady skażeń po niekontrolowanej emisji toksycznych środków przemysłowych, sposoby postępowania, itp. Właściwie informowane, przygotowane i uświadomione społeczeństwo potrafi przeciwdziałać skutkom tych zdarzeń, postępować tak, aby zminimalizować skutki zagrożenia, pomagać sobie i innym.

W popularyzacji zagadnień bezpieczeństwa duże znaczenie, ze względu na zaufanie społeczne, ma telewizja. Lokalne stacje telewizyjne są prawdopodobnie najlepszym środkiem do szybkiego i atrakcyjnego w formie popularyzowania problematyki edukacji obronnej w społeczności lokalnej. Mogą to być umieszczane w telegazecie różne rodzaje sygnałów alarmowych i sposoby zachowania się mieszkańców po ich usłyszeniu. Redaktorzy telewizji lokalnej mogą być zapraszani na organizowane szkolenia ludności z powszechnej samoobrony, konkursy i turnieje wiedzy obronnej przeprowadzane w szkołach.

Skuteczną formą popularyzacji wiedzy obronnej są krótkie audycje (około 20 minut) emitowane jeden raz w miesiącu. Do udziału w programach należy zapraszać nauczycieli, przedstawicieli policji, straży pożarnej, straży miejskiej, zakładów pracy wykorzystujących w procesie produkcji środki chemiczne, członków stowarzyszeń i organizacji społecznych zajmujących się statutowo problematyką obronności i ochrony ludności i wreszcie władze samorządowe. W wyniku audycji obrona cywilna będzie prawdopodobnie kojarzyła się mieszkańcom ze znajomością treści sygnałów alarmowych oraz zasadami zachowania się po ich ogłoszeniu i odwołaniu. W praktyce społeczność lokalna powinna wiedzieć, jak ograniczyć np. wchłanianie chemikaliów po wycieku z rozszczelnionej cysterny, jak uszczelnić mieszkanie w razie awarii z toksycznymi środkami przemysłowymi, jak udzielić pierwszej pomocy przed przybyciem fachowej pomocy medycznej, a także gdzie znajdują się najbliższe syreny alarmowe.

Celem emitowanych programów z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa jest przygotowanie mieszkańców do przeciwdziałania skutkom klęsk żywiołowych i innym zagrożeniom środowiska – nawet do tego stopnia, aby wchodząc do piwnicy bądź innego pomieszczenia upewnili się, że nie czuć gazu, wiedzieli jak należy

postępować w czasie awarii, katastrofy by nie powodować dodatkowych szkód, a przynajmniej nie przeszkadzać specjalistycznym służbom ratowniczym straży pożarnej czy formacji obrony cywilnej oraz znali zasady doraźnej i planowej ewakuacji. Atrakcyjność programu zwiększona może zostać poprzez włączenie do niego teleturnieju o tematyce obronnej dla dzieci i młodzieży, a środki finansowe na nagrody byłyby pozyskiwane z zakładów pracy stwarzających największe zagrożenie dla lokalnej społeczności.

Działające w społeczności lokalnej redakcje prasowe mogą zamieszczać w gazetach, redagowane przez pracowników wydziałów spraw obywatelskich i ochrony ludności, artykuły popularyzujące zagadnienia obrony cywilnej. Równie atrakcyjną formą popularyzacji wiedzy obronnej jest tworzenie stron internetowych, na których można zamieszczać informacje tekstowe o zagrożeniach, schematy, krótkie filmy instruktażowe, telefony alarmowe itp.²⁵

Popularyzacja problematyki obrony cywilnej poprzez media jest formą, która w sposób bardzo efektywny wpływa na podniesienie świadomości obronnej społeczności, jak również przynosi znaczące efekty szkoleniowe w zakresie przygotowania społeczeństwa do właściwych zachowań w sytuacji powstawania zagrożeń. Jednakże aby popularyzacja przyniosła zakładane rezultaty nie może ona być ograniczana do sporadycznych jednorazowych aktów. Właściwe funkcjonowanie systemu edukacji obronnej w mediach wymaga od administracji samorządowej stałego monitorowania postaw i zachowań społecznych, dlatego też obowiązkiem samorządów powinno być stałe analizowanie opinii społecznych na temat obronności przekazywanych poprzez media i ośrodki badania opinii społecznej. Efektywność systemu edukacji obronnej w mediach w dużej mierze zależy od ułożenia partnerskich stosunków między organem administracji samorządowej a mediami oraz od właściwego przygotowania kadr uczestniczących w procesie upowszechniania wiedzy obronnej lub pełniej – w public relations.²⁶

²⁵ J.Grelewicz, Przygotowanie społeczeństwa do racjonalnych działań i zachowań w sytuacji kryzysowej (Na przykładzie Starogardu Gdańskiego), praca studyjna pod kier. R.Stępnia, Warszawa 2000; M.Puchalski, Rola i zadania Miejskiego Inspektoratu Obrony Cywilnej w przygotowaniu obronnym społeczności lokalnej (Na przykładzie m. Częstochowa), praca studyjna pod kier. J.Bieńkowskiego, Warszawa 1999.

²⁶ R.Stępień (red.), Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa, Warszawa 1999, s. 167.

Popularyzacja problematyki obrony cywilnej poprzez tzw. druki ulotne o treści informacyjno – instruktażowo – poradniczej i wydawnictwa periodyczne, biuletyny i foldery ma znaczenie w przygotowaniu społeczeństwa zwłaszcza do właściwej reakcji w przypadku powstania zagrożenia. We wszystkich tego typu materiałach można umieszczać telefony alarmowe, zasady zachowania bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania i na ulicy, porady dotyczące ewakuacji i postępowania w razie powstania zagrożenia toksycznymi środkami przemysłowymi a także rodzaje alarmów i sposoby ich ogłaszania. Ulotki tego rodzaju należy adresować do mieszkańców osiedli, uczniów szkół różnych poziomów, pracowników zakładów i instytucji. Do kolportażu można zaprosić np. organizacje młodzieżowe.

Przygotowanie obronne i ochronne powinno się rozpoczynać w możliwie wczesnym okresie życia, już w początkowej fazie kształcenia w szkole podstawowej, a nawet w przedszkolu.

Rozdział IV

**DOSKONALENIE OBRONNE KADR KIEROWNICZYCH ADMINISTRACJI
PAŃSTWOWEJ I SAMORZĄDOWEJ****4.1.Cele i zadania**

O funkcjonowaniu systemu edukacji obronnej społeczeństwa decydują i strategiczną rolę odgrywają kadry kierownicze administracji państwowej i samorządowej. Podstawowym warunkiem działania systemu edukacji obronnej jest przygotowanie ilościowe i jakościowe kadry kierowniczej i wykonawczej stosownie do struktur wynikających z podziału kraju na organizmy wojewódzkie, powiatowe i gminne.

Głównym celem edukacji obronnej kadr kierowniczych i wykonawczych pozamilitarnych ogniw obronnych jest przygotowanie ich do kierowania oraz zarządzania systemem obronnym i jego poszczególnymi elementami podczas rozwiązywania sytuacji kryzysowych, podwyższania gotowości obronnej państwa i działania w czasie wojny.

Cele pośrednie to: kształtowanie świadomości obronnej kadr kierowniczych objętych szkoleniem, doskonalenie znajomości i praktycznych umiejętności wykonywania zadań w zakresie obronności i ochrony ludności, nabywanie i doskonalenie umiejętności współdziałania organów i jednostek organizacyjnych administracji z odpowiednimi dowództwami i jednostkami organizacyjnymi sił zbrojnych, obrony cywilnej, straży pożarnej, policji, służbami ratowniczymi i innymi, podczas rozwiązywania sytuacji operacyjno-obronnych, zagrożeń w wyniku awarii i klęsk żywiołowych oraz weryfikowanie przyjętych rozwiązań w zakresie obronności i ochrony ludności.

Cele szczegółowe dotyczą:

- kadr organów władzy ustawodawczej:
 - rozwijanie wiedzy w zakresie kształtowania polityki bezpieczeństwa państwa
 - i ustalanie głównych kierunków obronności oraz stanowienie prawa regulującego te kwestie,
- kadr kierowniczych naczelnych i centralnych organów administracji:

- przygotowanie do podejmowania decyzji i zarządzania w czasie kryzysów polityczno-militarnych, klęsk żywiołowych, katastrof i awarii,
- rozwijanie umiejętności pracy w zespołach eksperckich, opracowujących dane analityczno-decyzyjne dla rządu w okresie kryzysów polityczno-militarnych, klęsk żywiołowych, katastrof i awarii,
- kadr kierowniczych administracji rządowej i samorządowej województw i powiatów:
 - kształtowanie umiejętności w podejmowaniu decyzji dotyczących zabezpieczenia sił zbrojnych oraz ochrony ludności, a także kierowania jednostkami organizacyjnymi układu pozamilitarnego w okresie kryzysów polityczno-militarnych, klęsk żywiołowych, katastrof i awarii,
- kadr wykonawczych pozamilitarnych ogniw obronnych:
 - rozwijanie umiejętności w podejmowaniu decyzji i bezpośrednim kierowaniu komórkami organizacyjnymi oraz podległymi jednostkami w czasie kryzysów polityczno-militarnych, klęsk żywiołowych, katastrof i awarii,
- kandydatów do służby cywilnej:
 - opanowanie pojęć, wiadomości o strukturach i funkcjach systemu bezpieczeństwa państwa.

Zasadniczym zadaniem szkolenia obronnego jest przygotowanie organów władzy i administracji publicznej oraz podległej im kadry kierowniczej wraz z jej aparatem wykonawczym – do kierowania przygotowaniem obronnym w okresie pokoju oraz realizacji zadań obronnych w czasie kryzysów, zagrożenia bezpieczeństwa państwa

i w sytuacjach ekstremalnych, w tym w czasie wojny.

4.2. Treści edukacji obronnej kadr kierowniczych

Ze względu na założone cele szkolenia w treściach edukacji obronnej kadr kierowniczych w bloku szkolenia ogólnobronnego, prezentowana jest następująca problematyka:

- teoria bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, a w niej: pojęcie, istota i dziedziny bezpieczeństwa narodowego (polityczne, militarne, ekonomiczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne), międzynarodowe i wewnętrzne uwarunkowania bezpieczeństwa RP, bezpieczeństwo międzynarodowe, problemy uzbrojenia, wielostronne porozumienia o ograniczeniu zbrojeń, środki budowy zaufania i bezpieczeństwa KBWE/OBWE, procesy integracyjne Polski z zachodnioeuropejskimi strukturami bezpieczeństwa, podstawowe zasady funkcjonowania NATO, polityka bezpieczeństwa i polityka obronna RP, strategia obronna RP, zagrożenia wojenne RP, koncepcje strategiczne obrony, strategia obronna RP w ramach NATO;
- system obronny państwa: elementy systemu obronnego państwa oraz kierowanie nim, podwyższanie gotowości obronnej państwa, cywilne organy władzy państwowej w systemie obronnym państwa, zasady działania tych organów w czasie zagrożeń, kryzysów i wojny, realizacja zadań obronnych przez ogniwa pozamilitarne w świetle uregulowań prawnych i reformy struktur administracyjnych państwa;
- ekonomiczne aspekty bezpieczeństwa państwa: przemysł zbrojeniowy i jego miejsce w gospodarce narodowej, ekonomika obrony, potencjał obronno – ekonomiczny, kształtowanie budżetu państwa w zakresie wydatków na zadania obronne, budżetowanie sił zbrojnych, rachunek ekonomiczny w przygotowaniach gospodarczo-obronnych, mobilizacja gospodarcza, system gospodarki wojennej, prognozowanie kosztów systemu obronnego państwa i ich struktura;
- zarządzanie w systemie bezpieczeństwa państwa, a zwłaszcza metodyka podejmowania decyzji w okresie kryzysów polityczno-militarnych i niemilitarnych: polityczno-strategiczne planowanie obronne RP na okres zagrożenia i wojny, monitoring warunków bezpieczeństwa państwa w aspekcie potencjalnych sytuacji kryzysowych, proces przygotowania i podejmowania decyzji w okresie zagrożeń polityczno-militarnych, klęsk żywiołowych, katastrof i awarii przez organy władzy publicznej, zasady ochrony struktur

państwa i ludności w okresie zagrożeń, kryzysów i wojny, kierowanie obronnością państwa, regionu, województwa, powiatu, gminy i miasta w czasie pokoju, kryzysu i wojny, zasady współdziałania organów i jednostek organizacyjnych administracji rządowej i samorządowej z odpowiednimi dowództwami i jednostkami organizacyjnymi sił zbrojnych oraz jednostkami układu pozamilitarnego,

- zasady organizacji edukacji obronnej społeczeństwa RP.

Natomiast specyfika szkolenia specjalistycznego wyraża się w jego znacznym zróżnicowaniu, a najogólniejsze problemy obejmują następującą tematykę:

- przygotowanie kadr do pracy w zespołach eksperckich,
- procedury postępowania podczas podejmowania decyzji i kierowania akcjami ratowniczymi,
- przygotowanie do bezpośredniego kierowania zespołami ludzkimi podczas akcji ratowniczych,
- planowanie i realizacja zadań obronnych,
- współdziałanie wewnątrz ogniw układu pozamilitarnego w czasie pokoju, zagrożenia bezpieczeństwa i wojny,
- współdziałanie ogniw układu pozamilitarnego z siłami zbrojnymi w czasie pokoju, kryzysu i wojny,
- kierowanie podczas mobilizacyjnego rozwinięcia sił zbrojnych i ogniw układu pozamilitarnego,
- monitoring i prognozowanie sytuacji kryzysowych w państwie, regionie, województwie, powiecie, gminie i mieście w zakresie: klęsk żywiołowych, katastrof, awarii, zorganizowanej przestępczości, zagrożeń bezpieczeństwa obywateli itp.,
- monitoring sił i środków ratowniczych w państwie, regionie, województwie, powiecie, w gminie i w mieście,
- procedury postępowania podczas organizacji akcji ratowniczych oraz usuwania skutków zagrożeń w tym: system kierowania i łączności, alarmowanie, zabezpieczenie logistyczne (medyczne, żywnościowe, kwaterunkowe, transport, ewakuacyjne itp.), organizowanie i prowadzenie rekonesansu rejonu działań,

ochrona ludności i obiektów, organizowanie zabezpieczenia operacyjnego (przeciwpożarowego, przeciwchemicznego, inżynieryjnego, służby porządkowo-ochronnej itp.),

- organizacja i działalność zespołów antykrzysowych w państwie, regionie, województwie, powiecie i gminie.

4. 3. Kadry kierownicze uczestniczące w edukacji obronnej

Podsystem edukacji obronnej kadr kierowniczych obejmuje swoim oddziaływaniem zarówno kadrę kierowniczą państwa, jak i kadrę wykonawczą pozamilitarnych ogniw obronnych państwa, a także kandydatów do służby cywilnej. Ze względu na wagę i zakres wykonywanych zadań obronnych, a także pełnione funkcje w systemie kierowania państwem i układzie pozamilitarnym kadrę można grupować, w procesie edukacji obronnej, w następujący sposób:

- członkowie sejmowych i senackich komisji: obrony, budżetowych i innych komisji ważnych dla bezpieczeństwa państwa,
- kadra kierownicza naczelnych i centralnych organów administracji (Kancelarii Prezydenta RP, Kancelarii Prezesa RM, Biura Bezpieczeństwa Narodowego, ministerstw i urzędów centralnych: ministrowie, sekretarze i podsekretarze stanu, kierownicy urzędów centralnych, dyrektorzy generalni, dyrektorzy i zastępcy dyrektorów komórek organizacyjnych),
- kadra kierownicza administracji rządowej i samorządowej województw i powiatów (osoby z terenowych organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego, które pełnią funkcje: wojewodów i wicewojewodów, dyrektorów generalnych urzędów wojewódzkich, starostów i ich zastępców, dyrektorów i zastępców dyrektorów komórek organizacyjnych urzędów wojewódzkich i powiatowych oraz urzędów rządowej administracji specjalnej stopnia wojewódzkiego i powiatowego, kierowników urzędów rejonowych, przewodniczących rad, burmistrzów, prezydentów miast),
- kadra wykonawcza pozamilitarnych ogniw obronnych (osoby piastujące kierownicze stanowiska w tych ogniwach). Ze względu na największą

- liczebność tej grupy i znaczne zróżnicowanie zakresu obowiązków związanych z obronnością przewiduje się podział tej grupy kadry kierowniczej na podgrupy,
- kadra ogniw ochrony struktur państwa i ludności (osoby spełniające funkcje kierownicze i wykonawcze w realizacji zadań obronnych z: sądów administracyjnych i powszechnych, Urzędu Ochrony Państwa, Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej, jednostek podległych MOŚZNiL,
 - kadra ogniw gospodarczo-obronnych (osoby sprawujące funkcje kierownicze w jednostkach organizacyjnych i podmiotach gospodarczych wykonujących zadania produkcyjne i usługowe na potrzeby obronne w resortach: finansów, gospodarki, skarbu państwa, transportu i gospodarki morskiej, rolnictwa i gospodarki żywnościowej, łączności, ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa, Narodowym Banku Polskim, Komitecie Badań Naukowych, Agencji Rynku Rolnego, Agencji Rezerw Materiałowych, Agencji Rezerw Artykułów Sanitarnych, Rządowym Centrum Studiów Strategicznych, Urzędzie Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, Komitecie Integracji Europejskiej, Polskim Komitecie Normalizacyjnym, Polskiej Agencji Atomistyki, a także podporządkowanych wojewodzie (starości) i organom samorządu terytorialnego, na które zostały nałożone zadania obronne),
 - kadry administracji, środków opiniotwórczych, stowarzyszeń i organizacji społecznych (kadra kierownicza jednostek organizacyjnych resortów: spraw zagranicznych, edukacji narodowej, kultury i sztuki, kadra ogniw podległym wojewodom, starostom i organom samorządu terytorialnego, kierownictwa partii politycznych i związków zawodowych, kierownictwa organizacji społecznych i stowarzyszeń, ogniw opiniotwórczych i informacyjnych: Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Polskiej Agencji Prasowej, mediów, Głównego Urzędu Ceł, Głównego Urzędu Statystycznego, Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki),
 - kandydaci do służby cywilnej (szkolenie obronne w Krajowej Szkole Administracji Publicznej oraz w niektórych szkołach wyższych w ramach szkolenia podstawowego).

4.4. Formy edukacji obronnej kadr

W przyszłościowym podsystemie edukacji obronnej kadr kierowniczych przewiduje się: Wyższy Państwowy Kurs Obronny, regionalne kursy obronne, Państwowy Kurs Specjalistyczny i regionalne kursy specjalistyczne. Oprócz szkolenia kursowego kadra byłaby objęta szkoleniem bieżąco-uzupełniającym organizowanym przez ministrów, kierowników urzędów centralnych, wojewodów, starostów oraz inne podmioty.

W ramach szkolenia doskonalącego (zagadnienia związane z planowaniem, organizowaniem i koordynowaniem zadań obronnych w układzie pozamilitarnym, siłach zbrojnych oraz systemie kierowania obronnością państwa stosownie do potencjalnych zagrożeń), przeprowadzane gry i ćwiczenia powinny być zblokowane. Gry i ćwiczenia doskonalące umiejętności rozwiązywania problemów polityczno-militarnych powinien organizować Minister Obrony Narodowej w formie:

- strategicznej gry obronnej (decyzyjnej) prowadzonej przez Prezydenta RP z udziałem najwyższego kierownictwa państwa. Jej celem byłoby przygotowanie organizacyjno-funkcjonalne kierownictwa do działania w razie kryzysu i wojny oraz wypracowania i formułowania wniosków do aktualizacji polityczno-strategicznego planu obrony RP i innych obowiązujących rozwiązań organizacyjnych;
- ogólnokrajowej gry (ćwiczenia) strategiczno-obronnej, prowadzonej przez Prezydenta RP z udziałem wybranej kadry kierowniczej i pracowników wykonujących zadania w zakresie obronności resortów, województw i powiatów spełniających kluczową rolę w systemie obronnym państwa oraz dowództw i sztabów jednostek organizacyjnych sił zbrojnych;
- ćwiczeń sił zbrojnych, okręgów wojskowych i związków taktycznych z udziałem grup operacyjnych układu pozamilitarnego.

Z kolei gry i ćwiczenia dotyczące rozwiązywania problemów ochrony struktur państwa i ludności przed zagrożeniami ekologicznymi, klęskami żywiołowymi, katastrofami itp. powinien organizować Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji w formie regionalnych gier i ćwiczeń obronnych prowadzonych

przez Prezesa Rady Ministrów z udziałem wybranej kadry kierowniczej i pracowników wykonujących zadania z zakresu obronności resortów, województw i powiatów, resortowych jednostek organizacyjnych funkcjonujących na obszarze danego regionu oraz wydzielonych grup operacyjnych dowództw i sztabów sił zbrojnych, stosownie do ustaleń Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Resortowe, wojewódzkie, powiatowe i gminne ćwiczenia i gry obronne mogłyby być prowadzone po uprzednim uzgodnieniu organizatorów tych ćwiczeń z organem koordynującym edukację obronną.

W celu utrzymania odpowiedniego poziomu wiedzy ogólnobronnej i specjalistycznej, kadra kierownicza powinna być przeszkolona przynajmniej raz na 5 lat (kursy). Natomiast częstotliwość szkolenia doskonalącego powinna być następująca: ogólnokrajowa gra (ćwiczenie) strategiczno-obronna raz na 6-8 lat, ćwiczenia sił zbrojnych różnych szczebli – każdego roku, regionalne gry i ćwiczenia ogólnobronne – raz na 2 lata każdorazowo w innym regionie. Szkolenie bieżąco-uzupełniające, organizowane w sposób zdecentralizowany – powinno odbywać się cyklicznie w zależności od potrzeb i trwać 1-2 dni szkoleniowe.

4.5. Baza kształcenia obronnego kadr kierowniczych

Konieczność systematycznego podnoszenia poziomu kwalifikacji obronnych kadr kierowniczych administracji samorządowej oraz kwestia bezpieczeństwa państwa to nie tylko domena układu wojskowego (militarnego), ale także jest to rola administracji państwowej która ma obowiązek przygotowania jak najszerszego spektrum społeczeństwa do wypełniania zadań obronnych. Takim szczeblem administracji państwowej ogarniającym to szerokie spektrum jest województwo. Województwo, stanowiące jednostkę organizacyjną podziału administracyjnego kraju, spełnia kluczową rolę w funkcjonowaniu systemu bezpieczeństwa państwa. Jego głównym zadaniem jest przygotowanie i utrzymanie na odpowiednim poziomie całego potencjału województwa, niezbędnego do realizacji zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa w czasie pokoju oraz sprawne rozwinięcie i skuteczne wykorzystanie tego potencjału w przypadku zagrożenia

bezpieczeństwa Polski i w czasie wojny. W systemie obronnym państwa odgrywają bardzo dużą rolę czynniki geograficzno-ekonomiczne oraz militarne²⁷, tj. wymogi związane z przygotowaniem i prowadzeniem operacji obronnej w tej części obszaru państwa. Wśród czynników geograficzno-ekonomicznych należy wymienić:

- położenie województwa rozpatrywane w aspekcie mogących wystąpić zagrożeń militarnych;
- potencjał gospodarczy województwa pod kątem jego znaczenia dla gospodarki i obronności:
 - stopień urbanizacji, uprzemysłowienia;
 - stan i przewidywany rozwój infrastruktury technicznej i społecznej;
- potencjał demograficzny, a w nim:
 - charakterystyka ludności w aspekcie jej przydatności obronnej;
 - gęstość zaludnienia;
 - ewentualna migracja i jej kierunki;
 - mniejszości narodowe i ich cechy;
 - tradycje.

Istotną rolę województwa w systemie obronnym państwa, określają również czynniki militarne, między innymi:

- rola województwa pod względem operacyjnym, tj. pod względem rozmieszczenia i działania wojska na jego obszarze;
 - charakter i liczbę obiektów militarnych;
 - walory obronne terenu;
 - znaczenie województwa w systemie obrony militarnej okręgu wojskowego, a nawet kraju, tj. w jakim stopniu trwałość obrony województwa wpływa na możliwości obrony większych związków taktycznych lub dużych obszarów.
- Analiza wymienionych, chociaż z pewnością nie wszystkich, czynników w

²⁷. Kardas J. - *„Edukacja obronna w Polsce — zarys historyczny, stan obecny i perspektywy rozwiązań”* — maszynopis materiału złożonego do druku” - Warszawa 1999r.

aspekcie potrzeb obronnych państwa, pozwala określić miejsce i rolę poszczególnych województw w systemie obronnym państwa.

Rozpatrując istotę kształcenia kadr kierowniczych i pracowników aparatu wykonawczego, należy również określić cele i zadania jakie mają wykonać w razie zaistnienia takiej potrzeby.

Celem obrony województwa jest zabezpieczenie tej części kraju przed zbrojną i dywersyjną działalnością przeciwnika, utrzymanie ciągłości działania podstawowych dziedzin gospodarki i administracji, a także zapewnienie ochrony ludności i dóbr materialnych przed skutkami wojny oraz innych nadzwyczajnych zagrożeń

W całości działalności obronnej województwa mieści się działalność militarna, pozamilitarna i kierownicza.

Działalność militarna województwa realizowana jest poprzez przygotowanie i prowadzenie obrony rejonów, węzłów i obiektów na administrowanym obszarze, stworzenie dogodnych warunków do rozwinięcia i działania wojsk operacyjnych oraz podejmowanie działań nieregularnych na obszarach zajętych przez przeciwnika. Cel ten, ze względu na siły realizujące, pokrywa się z celem obrony terytorialnej województwa i odnosi się do okresu wojny.

Obrona pozamilitarna, realizowana jest na obszarze województwa, w sposób ciągły zapewnienia ochronę ludności przed katastrofalnymi zagrożeniami przemysłowymi, klęskami żywiołowymi i skutkami działań wojennych. Celem jej jest zwalczanie innych form zagrożeń godzących w bezpieczeństwo ludzi, substancji materialnej z terenu województwa, utrzymanie ciągłości funkcjonowania gospodarki i administracji oraz organizowanie wsparcia, zaopatrzenia i obsługi Sił Zbrojnych przez sektor pozamilitarny.

Całość powyższych działań uzależniona jest od sprawności kierowania i zarządzania, dlatego też celem działalności kierowniczej wynikającej z funkcji Wojewody (Przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Obrony) jest: programowanie oraz formułowanie zadań i zasad ich realizacji dla pozamilitarnych ogniw obronnych, organizowanie świadczeń na rzecz sił zbrojnych. Wojewoda nadzoruje realizację zadań obronnych w jednostkach organizacyjnych jemu

podlegających oraz zadań zleconych samorządom terytorialnym, a także kieruje procesem podwyższania gotowości obronnej województwa oraz likwidacją nadzwyczajnych zagrożeń. Z wyszczególnionych, niektórych celów obronnych wynikają zadania systemu obronnego województwa, takie jak:

- prowadzenie walki zbrojnej przez Siły Obrony Terytorialnej i wojska operacyjne w formie regularnych i nieregularnych działań bojowych;
- zabezpieczenie działania Sił Zbrojnych na obszarze województwa, jako zadanie priorytetowe w czasie wojny
- zapobieganie nadzwyczajnym zagrożeniom oraz likwidacja skutków ich zaistnienia;
- kierowanie procesem tworzenia potencjału obronnego województwa i osiągnięcia kolejnych wyższych stanów gotowości bojowej. Według przepisów ustawy z dnia 21 listopada 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej²⁸, terenowymi organami właściwymi w zakresie kierowania przygotowaniem obronnym są Wojewódzkie Komitety Obrony (WKO).

W skład nich wchodzi: przewodniczący WKO - wojewoda, zastępca przewodniczącego WKO wicewojewoda, członkowie:

- Przewodniczący Wojewódzkiego Sejmiku Samorządowego;
- Szef Wojewódzkiego Sztabu Wojskowego;
- Komendant Wojewódzkiej Policji;
- Komendant Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej;
- Szef właściwej terytorialnie Delegatury Urzędu Ochrony Państwa;
- Szef oddziału Straży Granicznej funkcjonujący lub obejmujący zasięgiem swojej działalności teren województwa;
- Szef Wojewódzkiego Inspektoratu Obrony Cywilnej;
- Sekretarz Wojewódzkiego Komitetu Obrony.

²⁸ 14 Dz.U z 1992 r. Nr 4 poz. 16 z póź.zm. między innymi niektórych ustaw w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa.

Organem wykonawczym Wojewódzkiego Komitetu Obrony jest Sekretariat WKO; będący samodzielną komórką organizacyjną, wchodzącą w skład Urzędu Wojewódzkiego. Jest to wiodąca komórka organizacyjna w zakresie spraw związanych z organizowaniem, koordynacją i kontrolą procesu przygotowań obronnych na obszarze województwa. Podkreślić należy szczególną rolę szkolenia ogólnobronnego województwa i gminy, w systemie obronnym państwa. Obejmuje ono:

- kadre kierowniczą i pracowników aparatu wykonawczego;
- stany osobowe jednostek przewidzianych do militaryzacji;
- stany osobowe formacji obrony cywilnej;
- ludność w zakresie powszechnej samoobrony.

Organizatorem tego szkolenia w województwie, w tym i w gminach położonych na jego terenie, jest wojewoda. Stosownie do jego ustaleń szkolenie to organizują również kierownicy jednostek podporządkowanych i nadzorowanych przez wojewodę oraz wójtowie, burmistrzowie i prezydenci miast, a także kierownicy jednostek samorządowych. Szkoleniem tym objęte są osoby zajmujące stanowiska kierownicze w urzędzie wojewódzkim, urzędach rejonowych, urzędach gmin oraz wojewódzkich i samorządowych jednostkach organizacyjnych, a także osoby zatrudnione na stanowiskach pracy do spraw obronnych, względnie inne osoby, którym został powierzony obowiązek prowadzenia spraw obronnych w tych urzędach i jednostkach organizacyjnych. Dodatkowo w szkoleniu ogólnobronnym w województwie mogą uczestniczyć kadry kierownicze i pracownicy aparatu wykonawczego z organizacji społecznych, podmiotów gospodarczych i innych jednostek organizacyjnych podporządkowanych i nadzorowanych przez organ inny niż organizujący zajęcia - po uzgodnieniu z tym organem²⁹. Z analizy opinii opisowych, badanych szefów Wojewódzkich Sztabów Wojskowych, wynika następujący wniosek: formy szkolenia (ogólnobronne zajęcia zbiorowe, treningi obronne i gry decyzyjne, ćwiczenia kompleksowe) należy stopniować - poczynając od zajęć zbiorowych, prowadzonych w odpowiednio zorganizowanych grupach

²⁹E. Kabala, Organizacja szkolenia ogólnobronnego w województwie i gminie. – „Wiedza Obronna” – 1996, nr 1/176, s. 70-71.

szkoleniowych, poprzez treningi, gry decyzyjne resortowe lub wojewódzkie ćwiczenia kompleksowe do udziału kadr kierowniczych w ćwiczeniach wojskowych. Równolegle kadra kierownicza powinna przejść przeszkolenie na Wyższych Kursach Obronnych w Akademii Obrony Narodowej. Ogólnoobronne zajęcia zbiorowe w województwie traktuje się jako przygotowanie do wyższych form szkolenia jakimi są treningi, gry lub ćwiczenia ogólnoobronne. Służą one pogłębianiu znajomości zadań obronnych i aktów normatywno-prawnych.

Praktyka dowodzi, iż powinny być one realizowane na wszystkich szczeblach organizacyjnych do zakładu pracy włącznie. Prowadzi się je metodą wykładu, seminarium, dyskusji lub pokazu, tematykę zajęć dobiera się odpowiednio do zadań realizowanych przez wojewódzkie lub samorządowe jednostki organizacyjne podczas podwyższania gotowości obronnej państwa i w innych sytuacjach kryzysowych okresu pokoju (np. powodzie, katastrofy , itp.), a także w czasie wojny.

Proponuje się, aby liczba osób uczestniczących w zajęciach zbiorowych (doskonalących), ze względów dydaktycznych, wynosiła 15...25 osób.

W oparciu o dotychczasowe rozważania, można zasugerować aby zajęcia prowadzić w wymiarze 2...3 dni w każdym roku. Praktyka szkoleniowa wskazuje na potrzebę organizowania takich zajęć w pierwszych miesiącach każdego kalendarzowego, względnie w pierwszych i ostatnich miesiącach roku.

W województwie organizatorami zajęć zbiorowych są³⁰:

1. wojewoda dla:

- kierowników komórek organizacyjnych urzędu wojewódzkiego
- kierowników urzędów rejonowych;
- wójtów, burmistrzów i prezydentów miast;

2. dyrektor (równorzędny) wydziału urzędu wojewódzkiego dla:

- kierowników wojewódzkich jednostek organizacyjnych w stosunku do których sprawuje, z upoważnienia wojewody, nadzór merytoryczny;

3. kierownik sekretariatu wojewódzkiego komitetu obrony dla:

³⁰ K.Korzecki, E.Kabala, J.Trusz, Szkolenie obronne w układzie pozamilitarnym – AON – Warszawa 1994., s. 12-13

- pracowników prowadzących sprawy obronne w wydziałach urzędu wojewódzkiego, wojewódzkich jednostkach organizacyjnych oraz urzędach gmin;

4. wójt, burmistrz lub prezydent miasta dla:

- kierowników komórek organizacyjnych urzędu gminy;
- kierowników podporządkowanych i nadzorowanych jednostek organizacyjnych;

5. pracownik prowadzący sprawy obronne w urzędzie gminy dla:

- pracowników do spraw obronnych w podporządkowanych i nadzorowanych przez wójta jednostkach organizacyjnych;

6. kierownik wojewódzkiej i gminnej jednostki organizacyjnej dla:

- kierowników komórek organizacyjnych podległej mu jednostki.

Treningi, gry i ćwiczenia ogólnobronne mają na celu, między innymi doskonalenie lub sprawdzenie umiejętności wykonywania zadań obronnych w związku ze sprawowaną funkcją, podwyższanie gotowości obronnej państwa, usprawnienie pracy zespołowej poszczególnych komórek organizacyjnych. Różnią się one między sobą charakterem celów szkoleniowych, oraz pod względem organizacyjno-metodycznym.

Trening obronny polega na wielokrotnym, indywidualnym lub zespołowym powtarzaniu (wykonywaniu) ustalonych uprzednio czynności. Celem jego jest doskonalenie umiejętności rozwiązywania zadań obronnych w założonych ćwiczeniach sytuacyjnych. Odpowiednio do potrzeb szkoleniowych trening może mieć charakter:

1. operacyjno-obronny, obejmuje on rozwiązanie epizodycznych zadań okresu podwyższania gotowości obronnej państwa, kryzysu lub wojny oraz realizację związanych z tym czynności procesu decyzyjnego, np. opracowanie nowych lub aktualizację istniejących dokumentów planistycznych;
2. techniczny polegający na rozwijaniu określonych systemów funkcjonujących w województwie i gminie lub wykonywaniu czynności, zabezpieczających sprawny przebieg procesu decyzyjnego, np. uruchamianie i funkcjonowanie stałego dyżuru,

działanie zespołu wyznaczonego do zapewnienia warunków funkcjonowania wojewody na stanowiskach kierowania.

Gra ogólnobronna polega na rozwiązywaniu przez uczestników szkolenia problemów obronnych w założonych ćwiczebnie sytuacjach oraz współdziałaniu w toku realizacji zadań, a także weryfikowaniu przyjętych założeń w zakresie obronności. Grę decyzyjną prowadzi się w zasadzie metodą grupową z udziałem kadry kierowniczej i pracowników aparatu wykonawczego, bez praktycznego angażowania sił i środków.

Ćwiczenie ogólnobronne polega na doskonaleniu umiejętności rozwiązywania określonych zadań, jak i weryfikowanie przyjętych rozwiązań w zakresie obronności, oprócz kadry kierowniczej biorą udział jednostki przewidziane do militaryzacji i siły obrony cywilnej. Zastosowanie tych sił pozwala na dodatkowe doskonalenie powołanych jednostek oraz równoległe podnoszenie umiejętności ćwiczącej kadry w zakresie organizacji i kierowania określonymi działaniami podległych sił i środków. Najwyższą formą organizacyjno-metodyczną szkolenia w województwie są ćwiczenia kompleksowe. Mają one na celu doskonalenie i wykonywanie zadań w procesie podwyższania gotowości obronnej państwa oraz funkcjonowania wojennego systemu kierowania organów wojewódzkich, synchronizacji zadań realizowanych w gospodarce narodowej oraz administracji rządowej i samorządowej z odpowiednimi przedsięwzięciami realizowanymi zbrojnych. Do powyższego ujęcia dodajmy, że ćwiczenia kompleksowe obejmują większość zadań obronnych realizowanych w województwie w okresie pokoju, podwyższania gotowości obronnej państwa i w czasie wojny oraz dotyczy wszystkich dziedzin obronności. Stanowią one etap zamykający całość dotychczasowych przygotowań województwa pod względem planowania i realizacji zadań obronnych.

Problematyka szkoleniowa oraz wnioski z przebiegu badań i organizowanych ćwiczeń. wskazują na konieczność udziału - oprócz kadry kierowniczej i pracowników do spraw obronnych - wybranych pozamilitarnych sił i środków obronnych oraz organizowania tego typu ćwiczeń jeden raz w okresie pięciolecia.

Istotne miejsce w poruszaniu spraw związanych z szkoleniem ogólnobronnym mają również zagadnienia cywilno - wojskowej współpracy w sytuacjach kryzysowych. Natowski program szkolenia przewiduje szkolenie pracowników CIMIC (Civil Military Cooperation) w zakresie wykorzystania wszystkich ogniw w państwie. W Polsce natomiast doświadczenia w tym zakresie są niewielkie.

4.6. Propozycje rozwiązań przyszłościowych w szkoleniu ogólnobronnym kadr kierowniczych i pracowników aparatu wykonawczego

Na podstawie analizy i oceny materiałów źródłowych oraz badań empirycznych w zakresie kierowania systemem edukacji obronnej i kształcenia kadr kierowniczych administracji publicznej i aparatu wykonawczego, nasuwają się następujące wnioski i propozycje rozwiązań przyszłościowych:

W związku z tym, że znacznie zmniejszono siły zbrojne państwa, to ciężar przygotowań obronnych musi być przesunięty poza wojsko, a więc powinna wzrosnąć ranga systemu edukacji obronnej.

1. Przyszły system kierowania edukacją obronną powinien być precyzyjnie określony przez prawo z uwzględnieniem prawa międzynarodowego, pozwalający na sprawne działanie oraz jednoznacznie wyznaczających jednego koordynatora systemu edukacji obronnej. System kierowania edukacją obronną powinien być kompatybilny z systemem edukacji narodowej.
2. Struktura systemu kierowania edukacją obronną powinna być tak skonstruowana aby nie nakładały się lub nie krzyżowały kompetencje różnych organów odpowiedzialnych za przygotowania obronne.
3. Koordynatorem systemu edukacji obronnej powinien być z racji uprawnień ustawowych Minister Obrony Narodowej.
4. W oparciu o obowiązującą doktrynę obronną i plan obrony Rzeczypospolitej Polskiej należałoby opracować zakres szkolenia według kompetencji i przypisanych zadań obronnych.
5. Programy szkolenia ogólnobronnego powinny dotyczyć w szczególności polityki bezpieczeństwa narodowego i strategii obronności, podwyższenia

gotowości obronnej państwa, zaspakajania potrzeb Sił Zbrojnych, przygotowań gospodarczo- obronnych, ochrony państwa i ludności, zagrożeń czasu pokoju i wojny, a także nabywania umiejętności współdziałania organów i jednostek organizacyjnych z odpowiednimi dowództwami i jednostkami organizacyjnymi – sił zbrojnych podczas planowania i rozwiązywania sytuacji operacyjno-obronnych.

6. W szkoleniu uzupełniającym i doskonalącym zmodyfikować i uściślić dotychczasowy zakres problematyki oraz dostosować do wymagań budowanego systemu obronnego państwa.
7. Znacznie zwiększyć liczbę kadr kierowniczych szczebla centralnego i wojewódzkiego szkolonych na WKO ze względu na zakres i wagę wykonywanych zadań obronnych.
8. Stworzyć możliwości uczestnictwa w szkoleniu obronnym studentom wyższych uczelni cywilnych, powołując instytut edukacji lub studia podyplomowe w zakresie obronności.

Organa i siły pozamilitarne powinny być już dziś, w okresie pokoju odpowiednio zorganizowane i tak przygotowane, aby w czasie wzrostu zagrożenia bezpieczeństwa państwa (kryzysu) lub wybuchu wojny było cały potencjał obronny podporządkować celom obrony państwa i narodu. W tym względzie, niezależnie od przygotowań obronnych o charakterze koncepcyjno-normatywnym i organizacyjno-planistycznym w organach i siłach pozamilitarnych, uważa się za niezbędne odpowiednie zorganizowanie procesu szkolenia ogólnobronnego, stanowiący swego rodzaju siłę motywacyjną ciągłego doskonalenia do wykonywania zadań obronnych. Prowadzone badania na reprezentatywnej grupie osób: dyrektorów departamentów w ministerstwach i urzędach centralnych, dyrektorach urzędów wojewódzkich i pracowników aparatu wykonawczego, pozwoliły sprecyzować wnioski i ocenić aktualny stan szkolenia ogólnobronnego w państwie. Wskazuje się na potrzebę:

- systematycznego zgrywania sił i środków pozamilitarnych z siłami zbrojnymi w ramach ćwiczeń organizowanych przez dowództwa i sztaby wojskowe oraz organy pozamilitarne.

- skoordynowania szkolenia w resortach (urzędach centralnych) i województwach;
- lepszego przygotowania kadry dydaktycznej;
- zwiększenia nakładów finansowych na zabezpieczenie materiałowo-techniczne;
- uzupełnienia szkolenia ogólnobronnego (zajęć teoretycznych) o szkolenie praktyczne w formie gier i ćwiczeń.

Analiza funkcjonujących obecnie rozwiązań wskazuje, że po wielokroć nowelizowane podstawowe akty normatywno-prawne dotyczące obrony i bezpieczeństwa państwa, określające obowiązki i uprawnienia organów państwowych i samorządowych, podmiotów gospodarczych i osób fizycznych są niespójne i wymagają nowych regulacji. Dotychczasowe wyniki badań³¹ nad edukacją obronną społeczeństwa RP upoważniają do stwierdzenia, że źródła trudności w zakresie funkcjonowania obronnego kraju mają różnorodną strukturę i właściwości. Dostrzega się konieczność opracowania nowych aktów normatywno-prawnych.

Rzutu na to:

- przeobrażenia społeczno-polityczne i ekonomiczne w naszym kraju;
- zakładana integracja Polski z systemami i strukturami zachodnioeuropejskimi;
- wymogi prawa międzynarodowego oraz ratyfikowanych przez Polskę postanowień konwencji międzynarodowych;
- zapewnienie sprawnego działania systemu obronnego, w szczególności funkcjonowania Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w warunkach ich gruntownej przebudowy;
- zasady sprawiedliwości społecznej i demokracji.

Z powyższych uwarunkowań wynika wniosek, że realizowana reforma administracji publicznej musi być konsekwentnie kontynuowana. Od niej zależy bowiem poprawa funkcjonowania wszystkich sektorów życia publicznego w Polsce, w tym przede wszystkim wzrost efektywności wykorzystania środków

³¹ Prace badawcze nad bezpieczeństwem RP, w strukturze których analizowano problematykę edukacji, podjęte zostały w latach dziewięćdziesiątych między innymi przez Akademię Obrony Narodowej, Wojskowy Instytut Badań Społecznych, Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Krakowie i Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Bydgoszczy.

publicznych, a w tym samym możliwości realizacji zadań na rzecz obrony i bezpieczeństwa państwa.

Dokonując analizy i oceny materiałów źródłowych oraz badań empirycznych w zakresie kształcenia kadr administracji publicznej i aparatu wykonawczego³², nasuwają się następujące propozycje rozwiązań przyszłościowych:

- szkolenie kadr kierowniczych i pracowników aparatu wykonawczego, zasadnym byłoby organizować w następującym układzie:
 - strategiczno-obronna gra wojenna - raz na 6-8 lat;
 - regionalne gry ogólnobronne - raz na dwa lata w różnych regionach;
 - udział w ćwiczeniach sił zbrojnych - w cyklu 4-letnim;
 - resortowe i wojewódzkie ćwiczenia ogólnobronne - w cyklu 4-letnim;
- zbudowanie takiego systemu edukacyjnego kadr kierowniczych, który pozwoliłby na:
 - przekazywanie podstawowych wiadomości z zakresu obronności państwa, kandydatom na stanowiska kierownicze już na etapie szkoły wyższej ;
 - gruntowne przygotowanie kadr i wykonawców do realizacji zadań obronnych;
 - systematyczne uczestnictwo w zajęciach teoretycznych i praktycznych organizowanych corocznie w resortach i województwach;
 - zapoznanie z zadaniami obronnymi wynikającymi z zajmowanego stanowiska służbowego;
 - weryfikowanie przyjętych założeń w zakresie obronności, w ramach
 - uczestnictwa w ćwiczeniach obronnych;
 - rozważeniu możliwości przywrócenia szkolenia obronnego **na** wyższych
 - uczelniach cywilnych na zasadzie dobrowolności i oferowania
 - ukierunkowanych stypendiów;

³² Kardas J. – edukacja obronna w Polsce – zarys historyczny, stan obecny i perspektywy rozwiązań – maszynopis materiału złożonego do druku – Warszawa 1999.

- w oparciu o obowiązującą doktrynę obronną i plan obrony Rzeczypospolitej Polskiej, należałoby opracować zakres szkolenia według kompetencji i przypisanych zadań obronnych;
- znaczne zwiększenie liczby kadr kierowniczych objętych szkoleniem ogólnobronnym, ze względu na zakres i wagę wykonywanych przez nich zadań obronnych;
- w szkoleniu uzupełniającym oraz doskonalącym, zmodyfikować i dostosować dotychczasowy zakres problematyki do wymagań konstruowanego systemu obronnego państwa, uwzględniając wejście Polski do struktur NATO oraz ekonomiczną i gospodarczą integrację w ramach Unii Europejskiej uzupełnioną o wymiar bezpieczeństwa.

Ośrodki Kształcenia Proobronnego Samorządów, Liderów Ruchów Społecznych i Przedsiębiorców, ze względu na rozległość tematyki obronności, opierać się powinny na wyspecjalizowanym personelu dydaktycznym, takim jak:

- wykładowcy ds. edukacji proobronnej;
- wykładowcy ds. obrony cywilnej;
- wykładowcy ds. obrony terytorialnej.

Rozdział V

OBRONA CYWILNA W SYSTEMIE EDUKACJI OBRONNEJ SPOŁECZEŃSTWA**5.1. Rola obrony cywilnej w państwie**

Mianem obrony cywilnej określa się organizację powołaną do niesienia pomocy ludności cywilnej zagrożonej i poszkodowanej w razie międzynarodowych konfliktów zbrojnych, klęsk żywiołowych, a także kompleks podejmowanych w takich przypadkach przedsięwzięć zapobiegawczych i zawczasu przygotowanych działań ochronno-ratowniczych, realizowanych przy zbiorowym wysiłku praktycznie wszystkich organów i instytucji państwa, organizacji społecznych, podmiotów gospodarczych i poszczególnych obywateli.

Podstawowe zasady organizacji i funkcjonowania obrony cywilnej formułuje międzynarodowe prawo wojenne, a zwłaszcza Protokół Dodatkowy I z 1977 r. do Konwencji Genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, ratyfikowany przez Polskę 19 września 1991 roku.

Obecny kształt obrony cywilnej określa Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. (wraz z późniejszymi zmianami) o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Ustawa z dnia 21 czerwca 1996 r. o Urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz wydane na ich podstawie dokumenty wykonawcze, a w szczególności:

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie obrony cywilnej (Dziennik Ustaw RP z 1993 r. Nr 93, poz. 429);
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw i gmin oraz zasad i trybu koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej (Dziennik Ustaw RP z 1993 r. Nr 91, poz. 420).

Dokumenty te uwzględniają w znacznej mierze postanowienia międzynarodowego prawa wojennego dotyczące obrony cywilnej, w tym zwłaszcza Protokoły Dodatkowe I i II do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949

roku³³. Stosownie do obowiązujących unormowań prawnych, obrona cywilna Rzeczypospolitej Polskiej jest jednym z ogniw pozamilitarnej części systemu obronnego państwa³⁴.

Genialnym organem administracji państwowej właściwym w prawach obrony cywilnej jest Szef Obrony Cywilnej Kraju³⁵, którego na wniosek ministra spraw wewnętrznych i administracji powołuje prezes Rady Ministrów. Szef Obrony Cywilnej Kraju podlega ministrowi spraw wewnętrznych i administracji. Do zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju należy:

- przygotowanie projektów założeń i zasad działania obrony cywilnej;
- ustalanie ogólnych zasad realizacji zadań obrony cywilnej;
- koordynowanie przedsięwzięć i sprawowanie kontroli nad realizacją zadań obrony cywilnej przez naczelne organa administracji rządowej organa samorządu terytorialnego;
- sprawowanie nadzoru nad odbywaniem zasadniczej służby w obronie cywilnej.

Szef Obrony Cywilnej Kraju w sprawach należących do swojego zakresu działania wydaje zarządzenia, wytyczne, instrukcje i regulaminy. Szef Obrony Cywilnej Kraju realizacji postawionych przed nim zadań posiada aparat wykonawczy tj. Urząd Szefa Obrony Cywilnej Kraju. Terenowymi organami obrony cywilnej są wojewodowie, wójtowie oraz burmistrzowie (prezydenci miast) jako szefowie obrony cywilnej. Do zakresu działania szefów obrony cywilnej województw i gmin należy kierowanie oraz koordynowanie przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej przez instytucje państwowe, podmioty gospodarcze i inne jednostki organizacyjne działające na ich terenie. Wójtowie i burmistrzowie realizują jednocześnie zadania obrony cywilnej jako zlecone przez wojewodów zadania administracji rządowej. Są one finansowane z budżetu państwa.

³³ Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów, MON, Warszawa 1985.

³⁴ Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa – dokument przyjęty przez Komitet Obrony Kraju w dniu 2 listopada 1922 roku. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, AON, Warszawa 1996.

³⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw i gmin oraz zasad i trybu koordynowania ich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej (Dz.U.R.P. z 1993 r. Nr 91, poz. 420)

Szefowie OC województw i gmin wykonują zadania obrony cywilnej za pomocą podległych 4m urzędów oraz powoływanych w ich strukturach specjalistycznych komórek organizacyjnych.

- w województwach— wojewódzkich inspektoratów OC;
- w miastach powyżej 40 -tyś. mieszkańców— miejskich inspektoratów OC
- pozostałych gminach- pracowników do spraw OC.

Za realizację zadań obrony cywilnej w zakładach pracy są odpowiedzialni ich właściciele lub kierownicy. Zakres tych zadań ustalają właściwi terenowo szefowie obrony cywilnej.

Pomiędzy szefem Obrony Cywilnej Kraju, a szefami obrony cywilnej województw i gmin *nie* zachodzą żadne zależności służbowe. Związane jest to z zakresem obowiązków szefa OC Kraju, który nie kieruje obroną cywilną w skali kraju. W tym zakresie szefowie OC województw i gmin mają całkowitą samodzielność. Szef Obrony Cywilnej Kraju natomiast jest odpowiedzialny za tworzenie formalno-prawnych warunków funkcjonowania obrony cywilnej oraz za sprawowanie kontroli nad realizacją zadań .W tym znaczeniu funkcja Szefa OC Kraju jako koordynatora przedsięwzięć OC nabiera szczególnej rangi, zwłaszcza we współpracy z naczelnymi i centralnymi organami administracji państwowej. Dotyczy ona w szczególności uzgadniania sposobu realizacji zadań OC, szczegółowych projektów przepisów normujących poszczególne jej dziedziny, inicjowania działalności naukowo - badawczej itp.

Ministrowie (kierownicy urzędów Genialnych) mają obowiązek uwzględniania wymogów obrony cywilnej w nadzorowanych przez nich dziedzinach, ustalania w porozumieniu z szefem OC Kraju sposobu przygotowania i realizacji specjalistycznych zadań związanych merytorycznie z zakresem działania kierowanych przez nich resortów, podejmowania prac naukowo— badawczych w zakresie OC i udostępniania organom OC informacji niezbędnych do prognozowania i oceny zagrożeń, a także włączania właściwych jednostek organizacyjnych lub ich służb {zapewniając im niezbędne warunki do wykonywania zadań)do systemu wykrywania i alarmowania.

Ministrowie zobowiązani są także do ścisłego współdziałania z organami OC, udzielania im pomocy organizacyjnej, szkoleniowej i technicznej. Są oni uprawnieni do koordynowania specjalistycznych przygotowań OC, kontrolowania sposobu ich realizacji oraz powadzenia działalności wydawniczej i szkoleniowej, sprawują także nadzór fachowy nad przygotowaniem formacji OC przeznaczonych do wykonywania zadań specjalnych. Realizowane przez ministrów zadania zapewniają normatywno -prawne i materialne podstawy funkcjonowania OC w wielu specjalistycznych dziedzinach, takich jak: budownictwo ochronne, walka z pożarami, udzielanie poszkodowanym pomocy medycznej, ochrona żywności i innych dóbr niezbędnych do przetrwania, produkcja sprzętu technicznego, a także zapewniają włączenie resortowych sił i środków na rzecz niesienia pomocy poszkodowanej ludności.

Organizacje społeczne wykonują zadania OC w zakresie wynikającym z ich statutów i programów działania. Zasady i sposoby realizacji są uwzględniane w porozumieniach zawieranych przez ich naczelne organy z szefem Obrony Cywilnej Kraju.

Obowiązek obywateli w zakresie obrony cywilnej polega na odbywaniu służby w obronie cywilnej, przysposobieniu obronnym młodzieży szkolnej i szkoleniu w zakresie powszechnej samoobrony³⁶.

Formacje obrony cywilnej tworzą ministrowie, wojewodowie, kierownicy urzędów rejonowych rządowej administracji ogólnej, wójtowie lub burmistrzowie i kierownicy zakładów pracy — w zależności od jakości i -skali rzeczywistych oraz potencjalnych zagrożeń i własnych możliwości.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami³⁷ w gminach i zakładach pracy tworzy się:

- formacje obrony cywilnej ratownictwa ogólnego;

³⁶ Ustawa z dnia 21 listopada 1967. O powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. 1992 r. Nr 4, poz. 16, Nr 40, poz. 174 i Nr 54 poz. 254)

³⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie obrony cywilnej (Dz.U.R.P. z 1993 r. Nr 93, poz. 429).

- formacje obrony cywilnej przeznaczone do wykonywania zadań specjalnych, takie jak: pierwszej pomocy medycznej, likwidacji skażeń ratownictwa budowlanego, ratownictwa komunalnego, ratownictwa energetycznego, ochronowe, przeciw-pożarowe, porządkowo-ochronne, łączności, zaopatrzenia, wykrywania i alarmowania, ochrony płodów rolnych, ochrony zwierząt gospodarskich i pasz, ratownictwa przeciwpowodziowego, ratownictwa chemicznego oraz budowy i odbudowy awaryjnych ujęć wody.

W skład każdego oddziału lub pododdziału wchodzi: komenda i odpowiednia ilość pododdziałów. Szczegółowe struktury organizacyjne formacji OC określa Szef Obrony Cywilnej Kraju.

Formacje obrony cywilnej tworzy się w gminach i zakładach zatrudniających powyżej 50 pracowników. W zakładach pracy zatrudniających poniżej 50 pracowników mogą być tworzone wspólne formacje dla kilku sąsiadujących ze sobą zakładów. W zakładach pracy, w których gromadzone są substancje stanowiące zagrożenie dla życia lub zdrowia okolicznej ludności oraz środowiska tworzy się formacje OC zdolne do samodzielnego prowadzenia działań ratowniczych w strefach bezpośredniego zagrożenia. Formacje te wykonują swoje zadania wykorzystując - w ramach świadczeń rzeczowych - obiekty, technikę i sprzęt pochodzące z gospodarki narodowej.

W czasie pokoju siły, środki, personel i formacje obrony cywilnej nie są w pełni rozwinięte i gotowe do organizowania i kierowania ochroną ludności na wypadek wojny lub klęsk żywiołowych o dużym zasięgu i innych nadzwyczajnych zagrożeń.

Z chwilą ogłoszenia wyższych stanów gotowości obronnej państwa są one sukcesywnie (w czasie od laiku do kilkunastu godzin) stawiane w stan gotowości do działania. Harmonogram i sposób przeprowadzenia tej operacji określają tzw. zestawy zadań obronnych oraz wytyczne i zarządzenia szefa OC Kraju.

Obrona Cywilna - zgodnie z przyjętą przez KOK. polityką bezpieczeństwa i strategią obronną³⁸ - jest odpowiedzialna za koordynację wszystkich sił i środków służących ochronie życia i mienia obywateli w ramach systemu obronnego państwa. Takie bowiem rozwiązanie zapewnia sprawne kierowanie i zapewnia siłom ratowniczym (wyposażonym w międzynarodowy znak OC i kartę tożsamości) ochronę międzynarodowego prawa wojennego. W praktyce dotyczy (o szczególnie sił ratowniczych straży pożarnych, ratownictwa medycznego, części sił porządkowych (policji, a zwłaszcza straży municypalnej), a nawet jednostek wojskowych przydzielonych na stałe do wykonywania zadań OC.

5.2. Zadania obrony cywilnej

Obrona cywilna ma do spełnienia cały szereg zadań wywierających wpływ na sprawne funkcjonowanie struktur państwa i społeczeństwa. Są to zadania zarówno o charakterze profilaktycznym (przygotowanie budowli ochronnych, zaopatrywanie ludności w sprzęt i środki ochrony indywidualnej, zaciemnianie i wygaszanie oświetlenia, zabezpieczanie przed zniszczeniem dóbr kultury, urządzeń użyteczności publicznej i ważnej dokumentacji), jak też ostrzegawcze (wykrywanie zagrożeń, ostrzeganie i alarmowanie) oraz ratownicze (organizowanie ewakuacji ludności, prowadzenie akcji ratunkowych, udzielanie pomocy medycznej, walka z pożarami, likwidacja skażeń i zakażeń, doraźne przywracanie działania służb użyteczności publicznej, pomoc w przywracaniu porządku w strefach klęsk żywiołowych).

W ramach zadań profilaktycznych obrony cywilnej przygotowuje się budowle ochronne. Stanowią je obiekty przeznaczone do ukrycia w nich ludności oraz zabezpieczenia przed zniszczeniem ruchomych dóbr kultury, ważnej dokumentacji technicznej i technologicznej, cennej aparatury, a także zapasów artykułów spożywczych i leków³⁹. Powinny one zapewniać ochronę przed bezpośrednim

³⁸ Uchwała Komitetu Obrony Kraju z dnia 21 lutego 1990 roku w sprawie doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej (MP Nr 9 z 16.03.1990 roku, poz. 66). Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa oraz polityka bezpieczeństwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej (sygnowane przez Prezydenta RP i przyjęte przez Komitet Obrony Kraju 2 listopada 1992 roku)

³⁹ Biuletyn Szefa Obrony Cywilnej Kraju Nr 1/97

oddziaływaniem rażących środków bojowych oraz przed wtórnymi skutkami ich użycia.

Budowle ochronne dzieli się na schrony i ukrycia, uzależniając ten podział od odporności konstrukcji na obciążenia w razie zniszczenia części naziemnej oraz stopnia osłabiania promieniowania jonizującego. Schrony są obiektami w znacznym stopniu odpornymi na zagruzowanie oraz osłabiają promieniowanie jonizujące więcej niż stukrotnie, natomiast ukrycia zapewniają znacznie mniejszą ochronę przed promieniowaniem jonizującym. Nie określa się dla nich szczególnych wymogów wytrzymałościowych. Budowle ochronne przygotowuje się zarówno w okresie pokoju, jak i w czasie wojny. Występują one jako obiekty wolno stojące lub jako integralna część nowo wznoszonych, rozbudowywanych, czy też przebudowywanych obiektów budowlanych. Na schrony i ukrycia mogą być także wykorzystywane podziemne obiekty komunikacyjne, handlowe, usługowe, magazynowe i inne, dostosowane do potrzeb ochrony ludności.

Ludność, dla której nie przygotowano w okresie pokoju budowli ochronnych, stwarza się warunki do wykonania doraźnych miejsc ochronnych własnymi siłami. Odpowiadają za to szefowie obrony cywilnej, którzy rezerwują tereny pod budowę doraźnych miejsc ochronnych, dbają o wykonanie podkładów geodezyjnych i zgromadzenie niezbędnych materiałów budowlanych do prostych urządzeń schronowych.

W czasie pokoju budowle ochronne są wykorzystywane przez ich właścicieli lub użytkowników - po uzgodnieniu z właściwymi terenowo szefami obrony cywilnej - jako obiekty handlowe, usługowe, magazynowe, kulturalne, sportowe i inne. Wielofunkcyjność takich obiektów pozwala na znaczne obniżenie ponoszonych przez użytkownika kosztów ich utrzymania, eksploatacji i konserwacji. Użytkownik jest zobowiązany umową do przywrócenia - na żądanie właściwych terenowo szefów obrony cywilnej i w określonym czasie - stanu używanego przez niego obiektu zgodnego z jego pierwotnym przeznaczeniem. do ukrycia w nich ludności oraz zabezpieczenia przed zniszczeniem ruchomych dóbr

kultury, ważnej dokumentacji technicznej i technologicznej, cennej aparatury, a także zapasów artykułów spożywczych i leków⁴⁰

Powinny one zapewniać ochronę przed bezpośrednim oddziaływaniem rażących środków bojowych oraz przed wtórnymi skutkami ich użycia.

Budowle ochronne dzieli się na schrony i ukrycia, uzależniając ten podział od odporności konstrukcji na obciążenia w razie

Kolejnym zadaniem obrony cywilnej o charakterze profilaktycznym jest zaopatrywanie ludności w sprzęt i środki ochrony indywidualnej. Służą one do ochrony ludności w sprzęt i środki ochrony indywidualnej przed skażeniami, zakażeniami i poparzeniami. Są mmi w szczególności: środki ochrony dróg oddechowych, tj. maski przeciwgazowe, odzież ochronna, apteczki i opatrunki indywidualne itp. Zaopatrywanie w sprzęt i środki ochrony indywidualnej realizuje się na zarządzenie właściwych terenowo szefów obrony cywilnej.⁴¹

Służby zaopatrywania obrony cywilnej gromadzą i wyposażają w sprzęt i środki ochrony indywidualnej organy władzy i administracji państwowej oraz mnę organy i instytucje państwa, a także organa kierowania i formacje obrony s.,²³ cywilnej. Ludność zamieszkująca w bezpośrednim sąsiedztwie zakładów pracy Dosiadających toksyczne środki przemysłowe jest w różny zaopatrywana w *środki* ochrony dróg oddechowych przez właścicieli lub kierowników tych zakładów albo służby zaopatrzenia obrony cywilnej, stosownie do ustaleń właściwego szefa obrony cywilnej.

Na potrzeby obrony cywilnej zgromadzono 6 milionów kompletów indywidualnych środków ochrony dróg oddechowych, przeznaczonych głównie do wyposażenia personelu obrony cywilnej oraz ludności zamieszkującej w strefach zagrożenia wokół obiektów szczególnie niebezpiecznych. Ocenia się, że potencjalnie zagrożonych jest w tych rejonach około 3,5 miliona osób. Ponadto dla pracowników zakładów chemicznych i ludności zamieszkałej w pobliżu takich zakładów gromadzi się i utrzymuje w gotowości pochłaniacze wielogazowe lub

⁴⁰ Biuletyn Szefa Obrony Cywilnej Kraju Nr 1/97

⁴¹G.Adamczyk, B.Breikopf, Z.Wrona. Przystosowanie Obronne. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.

specyficzne (chroniące tylko przed jedną niebezpieczną substancją chemiczną) do masek przeciwgazowych.

W czasie pokoju ludność oraz kierownicy zakładów pracy mogą zaopatrywać się w sprzęt i środki ochrony indywidualnej w punktach sprzedaży wskazanych przez terenowych szefów obrony cywilnej. W kilku województwach rozpoczęto już (eksperymentalnie) detaliczną sprzedaż .

Z powodu braku środków finansowych na ich sukcesywne odnawianie zapasy środków ochrony indywidualnej systematycznie maleją. Potrzeby w tym zakresie wynoszą około 400 tysięcy kompletów rocznie.

Jeszcze innym zadaniem profilaktycznym obrony cywilnej jest zaciemnianie i wygaszanie oświetlenia. Ma ono na celu utrudnienie zlokalizowania w porze nocnej skupisk ludności cywilnej i obiektów technicznych, a tym samym wykonania skutecznego ataku.

Zaciemnianie i wygaszanie planuje się i przygotowuje w czasie pokoju, a realizuje w okresie wojny. Obowiązek ten nakładają na użytkowników oświetlenia właściwi terenowo szefowie obrony cywilnej. Realizacja tego zadania polega na: wygaszaniu oświetlenia zewnętrznego lub dostosowaniu go do użytkowania w warunkach zaciemniania, zaciemnianiu wewnątrz, otworów okiennych i drzwi oraz odpowiednim dostosowaniu pojazdów mechanicznych, podświetlanych znaków aa szlakach drogowych, kolejowych i wodnych, a także uruchamianiu w miejscach publicznych kierunkowych oświetleń komunikacyjnych. Ta forma działań jest oceniana przez wojskowych jako bardzo efektywna. Z tego powodu - mimo wprowadzenia nowoczesnych środków rozpoznania - w dalszym ciągu przewiduje się jej stosowanie.

Niezwykle istotnym zadaniem profilaktycznym jest zabezpieczenie przed zniszczeniem dóbr kultury, urządzeń użyteczności publicznej i ważnej dokumentacji. Przedsięwzięcia te wykonuje się w celu zabezpieczenia ich przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub utratą organizuje się w czasie pokoju, a realizuje w czasie wojny oraz klęsk żywiołowych. W ramach prowadzonych w tym zakresie przedsięwzięć zabezpieczeniu podlegają: stacjonarne i ruchome dobra kultury mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego, a więc posiadające wartość

historyczną, naukową lub artystyczną; urządzenia użyteczności publicznej, niezbędne do przetrwania ludności oraz funkcjonowania państwa, takie jak urządzenia energetyczne, ciepłownicze, wodociągowe, kanalizacyjne i im podobne, a także szczególnie ważna, ze względu na interes państwa, dokumentacja.

Ochrona stacjonarnych dóbr kultury i urządzeń użyteczności publicznej polega na wykonaniu prac ewidencyjnych i dokumentacyjnych, zabezpieczeniu ich pod względem technicznym odpowiednimi znakami ustalonymi w Konwencji Haskiej⁴². Ruchome dobra kultury oraz ważną dokumentację umieszcza się w budowlach ochronnych lub - po ich odpowiednim opakowaniu i zabezpieczeniu - ewakuuje w bezpieczniejsze miejsca.

Obowiązek zabezpieczenia ruchomych i stacjonarnych dóbr kultury, urządzeń użyteczności publicznej oraz ważnej dokumentacji spoczywa na właścicielach lub organach zarządzających Biali resortu kultury i sztuki, które w tym zakresie współdziałają z właściwymi terenowo szefami obrony cywilnej oraz przestrzegają ustaleń ministra kultury i sztuki.

Obrona cywilna wykonuje cały szereg przedsięwzięć ostrzegawczych poprzez wykrywanie zagrożeń, ostrzeganie i alarmowanie. Mają one na celu:

- uzyskanie informacji o zbliżaniu się lub zaistnieniu na danym terenie niebezpieczeństwa dla zdrowia i życia ludzi związanego ze stosowaniem środków rażenia, o wystąpieniu klęsk żywiołowych, awarii obiektów technicznych, skażeń i zakażeń, powodzi, pożarów lub innych, podobnych zdarzeń;
- określenie rodzaju, miejsca, skali i skutków zaistniałych zagrożeń oraz oznaczenie stref niebezpiecznych;
- ostrzeganie i alarmowanie ludności o zbliżającym się niebezpieczeństwie, a także informowanie o zaleconych sposobach postępowania i zachowania się ludności w zaistniałych sytuacjach.

Do wykonywania przedsięwzięć związanych z wykrywaniem zagrożeń oraz ostrzeganiem i alarmowaniem utworzony został, na mocy rozporządzeń Rady Ministrów, system wykrywania zagrożeń i alarmowania (SWA), który zbiera

⁴² Konwencja Haska z dnia 14.05.1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego (art. 16, 17)

informacje o zagrożeniach oraz ostrzega i alarmuje o ich wystąpieniu na szczeblu zakładu pracy, gminy (miasta), regionu, województwa oraz w skali kraju.

W skład systemu wykrywania i alarmowania wchodzi:

- ośrodka analizy danych i alarmowania, tworzone jako formacje obrony cywilnej w rejonach administracyjnych i województwach (WOADA, ROADADA);
- formacje obrony cywilnej i inne Jednostki organizacyjne OC, na które nałożono zadania w tym zakresie (formacje lotnicze OC, jednostki laboratoryjne itp.);
- zakłady pracy, które w razie zaistnienia w nich awarii mogą stanowić zagrożenie dla ludzi i środowiska;
- mnę jednostki organizacyjne, które z racji prowadzonej działalności stwarzają zagrożenie lub których statutowa działalność przewiduje wykonywanie takich czynności (Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Centralne Laboratorium Ochrony Radiologicznej, placówki służby weterynaryjnej, ochrony środowiska, ochrony roślin, stacje sanitarno - epidemiologiczne, stacje rolniczo - chemiczne, wyspecjalizowane zakłady służby złowia, instytuty naukowe i inne).⁴³

System wykrywania i alarmowania jest rozwijany w przypadku wystąpienia nadzwyczajnych zagrożeń ludzi i środowiska w czasie pokoju oraz w czasie osiągnięcia podwyższonej gotowości obronnej państwa.

Całkowite lub częściowe rozwinięcie systemu może nastąpić na podstawie zarządzenia właściwego terenowo szefa obrony cywilnej (na terenie gminy - szefa OC gminy, na terenie kilku gmin lub całego województwa -szefa OC województwa, na terenie kilku województw lub całego kraju - szefa Obrony Cywilnej Kraju), przy czym w czasie pokoju szef obrony cywilnej województwa lub gminy może zarządzić rozwinięcie systemu w razie wystąpienia rozległych skażeń lub innych nadzwyczajnych zagrożeń (powodzie, pożary przestrzenne, katastrofy), a także podczas prowadzenia ćwiczeń, wyłącznie na czas trwania tych zagrożeń lub ćwiczeń. Wszystkie jednostki organizacyjne wchodzi w skład

⁴³ Biuletyn Szefa Obrony Cywilnej Kraju Nr 1/97.

systemu wykrywania i alarmowania po jego rozwinięciu wykonują zadania na zasadzie pełnienia dyżurów.

Cześć sił i środków systemu wykrywania i alarmowania, funkcjonująca lub dyżurująca w czasie pokoju tworzy system wczesnego ostrzegania, którego zadaniem jest wykrywanie nadzwyczajnych zagrożeń oraz alarmowanie ludności w czasie pokoju.

Za organizację systemu ostrzegania i alarmowania oraz ustalanie zakresu działania jednostek wchodzących w jego skład odpowiadają szefowie obrony cywilnej województw i gmin - stosownie do ustaleń szefa Obrony Cywilnej Kraju.

Jednostki organizacyjne systemu wykrywania i alarmowania mają obowiązek przekazywania właściwym organom obrony cywilnej lub określonym przez nie jednostkom organizacyjnym obrony cywilnej informacji o stwierdzonym zagrożeniu, a także ogłaszania komunikatów ostrzegawczych i sygnałów alarmowych-

Przekazywanie informacji o zagrożeniach, komunikatów ostrzegawczych oraz sygnałów alarmowych odbywa się w pierwszej kolejności za pomocą dostępnych środków łączności oraz środków masowego przekazu. Wszystkie organa administracji państwowej oraz inni dysponenti systemów lub środków łączności mają obowiązek zapewnienia możliwości ich wykorzystania na potrzeby przekazywania informacji o zagrożeniach i alarmowania.

Zbieranie i przetwarzanie informacji oraz ich przekazywanie jest realizowane przez: ośrodki analizy danych i alarmowania (WOADA, ROADA), w zakładach pracy - wyznaczone przez kierowników lub właścicieli tych zakładów służby dyżurne lub dyspozytorskie, służby dyżurne ministerstw i urzędów centralnych, w których takie służby zostały utworzone oraz służby dyżurne wojewodów.

W Urzędzie Szefa Obrony Cywilnej Kraju pełniona jest całodobowa służba operacyjna mająca techniczne i organizacyjne możliwości analizy zagrożeń występujących na terenie kraju, a także możliwość uruchomienia procesu ostrzegania i alarmowania ludności. Służba ta współdziała z Krajowym Centrum Koordynacji Ratownictwa Państwowej Straży Pożarnej. Rozpoczęto prace nad utworzeniem Krajowego Centrum Koordynacji Ratownictwa i Ochrony Ludności

będącego jednym z elementów stanowisk koordynacyjne informacyjnych i wczesnego ostrzegania, które ma zapewnić skuteczność reagowania państwa w sytuacjach kryzysowych⁴⁴.

System wykrywania zagrożeń i alarmowania rozwijany w naszym kraju to ponad 6 tysięcy mobilizowanych posterunków i patroli rozpoznania powietrznego i naziemnego, w tym patroli pobierania próbek, 1600 laboratoriów radiometrycznych, chemicznych i bakteriologicznych, wojewódzkie ośrodki analizy danych i alarmowania (WOADA), 320 rejonowych ośrodków analizy danych (ROADA) oraz tysiące punktów i posterunków alarmowania rozwiniętych w osiedlach, sołectwach, gminach i zakładach pracy.

W ramach obrony cywilnej funkcjonuje automatyczny system pomiaru skażeń promieniotwórczych na terytorium kraju. Stanowi go 35 stacji pomiarowych SA-POS-90M, rozmieszczonych w aglomeracjach miejskich oraz we wszystkich województwach przygranicznych.

W celu bezpośredniego alarmowania ludności o zagrożeniach we wszystkich miastach powyżej 10 tysięcy mieszkańców utworzono centralne systemy sterowania syrenami, uruchamiane z jednego ośrodka dyspozytorskiego. W dotychczasowym systemie sterowania wykorzystywano łącza telefoniczne, co znacznie podwyższało koszty jego utrzymania i eksploatacji. Od 1993 r. wojewódzkie inspektoraty obrony cywilnej stopniowo uruchamiają radiowy system kierowania systemami alarmowymi. W skład systemu alarmowania ludności wchodzi również centralne i regionalne ośrodki telewizyjne i rozgłośnie radiowe.

Podstawowe kierunki rozwoju systemu wykrywania i alarmowania to wprowadzenie w szerokim zakresie nowoczesnej aparatury do rozpoznania zagrożeń, zunifikowanego systemu łączności radiowej do przekazywania danych oraz aparatury do alarmowania, a także systemu służb dyżurnych z odpowiednio zorganizowanym obiegiem informacji w jednym centralnym ośrodku koordynacyjnym - dyspozytorskim. Ośrodek ten ma prawo uruchomienia procesu ostrzegania i alarmowania ludności oraz niezbędnych sił i środków potrzebnych: do jej ochrony. Przedsięwzięcia te, z uwagi na ich złożoność oraz koszty ich realizacji,

⁴⁴ Przegląd OC – Pismo Obrony Cywilnej, Nr 9/98.

winy być podejmowane przez wszystkie organa rządowej administracji państwowej, samorządu terytorialnego, zakłady pracy, organizacje społeczne i poszczególnych obywateli. Szczególna rola w procesie wcielania w życie tych zmian przypada osobom uczestniczącym w kształtowaniu podstaw prawnych i świadomości naszego społeczeństwa, a także ministrom, którzy są dysponentami sił i środków wykorzystywanych w działaniach obrony cywilnej. Właściwe zrozumienie złożoności powyższej problematyki pozwoli na jej szybszą i skuteczniejszą realizację z korzyścią dla ochranianej ludności.

Obrona cywilna wykonuje również zadania o charakterze ratowniczym. Jednym z nich jest organizowanie ewakuacji ludności.

Ewakuacja polega na zorganizowanym przemieszczeniu ludności z rejonów, w których jej przebywanie może zagrażać życiu lub zdrowiu do rejonów bezpiecznych⁴⁵. Jako jeden ze sposobów zbiorowej ochrony ludności ma na celu minimalizację strat spowodowanych zagrożeniami występującymi w okresie pokoju i wojny.

Z uwagi na uwarunkowania, wynikające z rodzaju niebezpieczeństwa lub zagrożenia, ewakuacja może być prowadzona w sposób planowy lub doraźny.

Ewakuację ludności planuje się i przygotowuje w czasie pokoju, a realizuje w czasie wojny lub w przypadku wystąpienia nadzwyczajnych zagrożeń, jeżeli zachodzi taka konieczność.

Ewakuację planową ludności prowadzi się z rejonów przewidywanych działań bojowych oraz z rejonów stanowiących potencjalne zagrożenie dla życia i zdrowia w przypadku awarii obiektów technicznych, wystąpienia powodzi np. Gdy wystąpi nieprzewidziane zdarzenie, którego skutki zagrażają bezpośrednio życiu i zdrowiu w danym rejonie, prowadzi się ewakuację doraźną, polegającą na natychmiastowym przemieszczeniu ludności z tego rejonu.

Obowiązek organizowania i kierowania przebiegiem ewakuacji ludności spoczywa na właściwym terenowo szefie obrony cywilnej. W tym celu zawczasu, już w okresie pokoju przygotowuje się właściwe plany ewakuacji i przyjęcia

⁴⁵ Zob. Słownik języka polskiego, tom I, PWN, Warszawa 1978, s. 561.

ludności, a także szkoli powołane do realizacji tego przedsięwzięcia zespoły do spraw przeprowadzenia ewakuacji i przyjęcia ludności.

Zarządzający ewakuację szef obrony cywilnej każdorazowo powinien określić: rejony objęte ewakuacją, trasy po których przemieszczana będzie ludność oraz miejsce, do którego będzie ewakuowana, siły i środki, w tym środki transportu do przeprowadzenia ewakuacji, sposób zapewnienia poszkodowanej ludności doraźnej pomocy medycznej, zakwaterowania i niezbędnego zaopatrzenia oraz termin rozpoczęcia i zakończenia ewakuacji.

Kolejnym zadaniem o charakterze ratowniczym jest organizowanie i prowadzenie akcji ratunkowych. Obowiązek organizowania i prowadzenia akcji ratunkowych w czasie wojny spoczywa na szefach obrony cywilnej oraz właścicielach lub kierownikach zakładów pracy. Osoby te dysponują odpowiednio przygotowanymi i wyposażonymi formacjami obrony cywilnej. Akcją ratunkową organizowaną przez szefa obrony cywilnej, właściciela lub kierownika zakładu pracy kieruje komendant formacji obrony cywilnej albo inna osoba wyznaczona przez szefa obrony cywilnej, jeżeli ma ona odpowiednie przygotowanie oraz niezbędne doświadczenie. Kierującemu akcją ratunkową podporządkowuje się na czas jej trwania wszystkie siły i środki. W przypadku zagrożenia życia i zdrowia obywateli oraz w celu ich ratowania kierujący akcją ratunkową może zarządzić⁴⁶:

- ewakuację ludności oraz usunięcie pojazdów, a także innego mienia i materiałów niebezpiecznych z terenu, na którym prowadzi się akcję ratunkową;
- wykorzystanie gruntów państwowych, komunalnych i prywatnych, w tym również zbiorników wodnych oraz dróg publicznych;
- okresowe wykorzystanie budynków i pomieszczeń do potrzeb ewakuowanej i poszkodowanej ludności;
- konieczne prace wyburzeniowe i rozbiórkowe; .
- wstrzymanie komunikacji w ruchu lądowym, z wyjątkiem ruchu sił zbrojnych biorących udział w akcji ratunkowej;

⁴⁶ Biuletyn Szefa Obrony Cywilnej Kraju Nr 2/97

- udostępnianie pojazdów, środków i przedmiotów uznanych za niezbędnie potrzebne do prowadzenia prac ratunkowych;
- usunięcie z rejonu prowadzenia akcji ratunkowej osób postronnych;
- włączenie okolicznej ludności do pomocy w prowadzeniu prostych prac ratunkowych.

W toku prowadzenia akcji ratunkowej biorące w niej udział siły i środki zlizują przedsięwzięcia mające na celu w pierwszej kolejności ratowanie życia i zdrowia poszkodowanej ludności, która znalazła się bezpośrednio w rejonie porażenia lub katastrofy. Do przedsięwzięć tych zalicza się w szczególności: ciągłe rozpoznawanie skutków porażenia, wyszukiwanie, wydobywanie i wyprowadzanie poszkodowanych, udzielanie poszkodowanym pomocy medycznej, walkę z pożarami, odgruzowywanie dróg podejścia do obiektów oraz samych obiektów, prowadzenie likwidacji skażeń i zakażeń, prowadzenie niezbędnych prac zabezpieczających, wyburzeniowych i rozbiórkowych, ewakuację ludności, ochronę żywności, wody i innych dóbr niezbędnych do przetrwania, udzielanie doraźnej pomocy w przywracaniu i utrzymaniu porządku w strefach dotkniętych klęskami, doraźną pomoc w grzebaniu zmarłych itp.

W celu niesienia poszkodowanej ludności pomocy medycznej przygotowuje się i utrzymuje już w czasie pokoju potrzebną liczbę miejsc szpitalnych oraz określone zapasy sprzętu medycznego i lekarstw. Poszkodowanej ludności, szczególnie osobom ciężko rannym i chorym, umożliwia się na ich życzenie - korzystanie z opieki i posługi religijnej, udzielanej przez duchownych odpowiednich wyznań.

Udział obrony cywilnej w walce z pożarami polega na zapobieganiu możliwości ich powstawania, przeciwdziałaniu rozprzestrzenianiu się ognia, gaszeniu pożarów wykonywaniu pomocniczych działań ratowniczych. Prowadzeniem gaśniczo-ratunkowych w obronie cywilnej zajmują się specjalne oddziały i pododdziały przeciwpożarowe, oparte głównie na strukturach ochotniczych straży pożarnych w gminach i sołectwach⁴⁷. Prace te mogą również

⁴⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 listopada 1994 r. w sprawie wykazu zadań państwowych, które mogą być zlecane jednostkom niepaństwowym (Dz. U. Nr 131 poz. 697).

prorowadzić, w ramach swych możliwości, inne formacje obrony cywilnej jako pomocnicze działania ratownicze, które obejmują: ewakuację osób zagrożonych i poszkodowanych oraz mienia z obiektów i rejonów objętych akcją gaśnicze — ratunkową, udzielanie poszkodowanym pomocy medycznej, utrzymanie porządku w rejonach akcji gaśniczej, prowadzenie prac zabezpieczających, wyburzeniowych i rozbiórkowych. Za przygotowanie przeciwpożarowych formacji obrony cywilnej oraz wyposażenie ich w odpowiedni sprzęt i środki gaśnicze odpowiadają dysponenci, którzy te formacje powołują.

Likwidacja skażeń i zakażeń jest specyficznym zadaniem obrony cywilnej. Obejmuje ona prowadzenie wśród ludności zabiegów sanitarnych, odkażanie, dezaktywację i dezynfekcję obiektów, terenu, odzieży, żywności, środków transportu, urządzeń i materiałów oraz odkażanie zwierząt gospodarskich, a także unieszkodliwianie pozostałości po wyżej wymienionych zabiegach.

Właściwi terenowo szefowie obrony cywilnej oraz kierownicy zakładów pracy odpowiadają za zapewnienie warunków do prowadzenia likwidacji skażeń i zakażeń oraz powołują do tego celu specjalne formacje obrony cywilnej. Za utrzymanie i przygotowanie urządzeń do likwidacji skażeń i zakażeń odpowiadają ich właściciele lub użytkownicy, którzy na żądanie udostępniają je do wykorzystania przez obronę cywilną. Przy przygotowaniu i rozwijaniu punktów likwidacji skażeń i zakażeń oraz podczas prowadzenia zabiegów sanitarnych i specjalnych uwzględnia się odpowiednie normy techniczne i technologiczne oraz wymogi bezpieczeństwa określone przez odpowiednich ministrów. Ilościowy i Jakościowy stan punktów likwidacji skażeń i zakażeń na terytorium kraju jest zadowalający w stosunku do hipotetycznego zagrożenia.

Obrona cywilna ma również zadania doraźnego przywracania działania niezbędnych służb użyteczności publicznej. Realizuje je w razie: zniszczenia lub uszkodzenia instalacji 35 i urządzeń zapewniających ludności dostawę wody pitnej, ciepła, światła i gazu; uruchomienia transportu publicznego zapewniającego przewóz osób i podstawowego zaopatrzenia; uszkodzenia zakładów pracy wytwarzających artykuły pierwszej potrzeby. Przywracanie działania określonych wyżej służb onanizuje się zgodnie z zarządzeniem właściwego terenowo szefa

obrony cywilnej, w przypadku, gdy etatowe służby zapewniające funkcjonowanie urzędzeń nie są w stanie w pełni realizować swych zadań. W tym celu szefowie obrony cywilnej w czasie pokoju powołują i tworzą specjalne formacje obrony cywilnej, takie jak: ratownictwa komunalnego, energetycznego budowlanego i inne. Formacje te, wyposażone w niezbędny sprzęt, mają za zadanie udzielić pomocy określonym służbom, zapewnić szybkie usunięcie szkód i zniszczeń, a także zagwarantować niezbędną obsługę ludności i funkcjonowanie lokalnych społeczności.

Obrona cywilna udziela również doraźnej pomocy przywracaniu i utrzymaniu porządku w strefach dotkniętych klęskami, Organizuje ją w celu zapewnienia bezpieczeństwa obywateli i ochrony mienia w rejonach prowadzenia akcji ratunkowych, podczas ewakuacji ludności, a także w czasie Jej przebywania w budowlach ochronnych.

Za realizację powyższego zadania odpowiadają właściwe organy odpowiedzialne za utrzymanie porządku publicznego, zwłaszcza policja i wojsko. Szefowie obrony cywilnej, na wniosek wspomnianych organów, obowiązani skierować do realizacji tego zadania w czasie wojny lub klęski żywiołowej formacje porządkowo-ochronne obrony cywilnej. Ściśle określa się też zakres i formę pomocy, której powinny udzielić. Formacje porządkowo-ochronne obrony cywilnej, skierowane do pomocy w przywracaniu i utrzymaniu realizacji zadań organom odpowiedzialnym za porządek publiczny.

5. 3. Zadania edukacyjne obrony cywilnej

Kompleksowa ochrona ludności i związana z nią realizacja ustawowych zadań Obrony Cywilnej zawartych w dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Nr 93 poz. 429, to cały zespół przedsięwzięć organizacyjnych i praktycznych, które realizują wyspecjalizowane organy kierowania, profesjonalnie przygotowane siły ratownicze i inne jednostki zabezpieczające lub biorące udział bezpośrednio w praktycznej realizacji zadań przed wystąpieniem nadzwyczajnej sytuacji, w czasie jej trwania oraz po jej ustąpieniu.

Nowy system edukacji obronnej zakłada, że głównym celem szkolenia w Obronie Cywilnej powinno być przygotowanie wysoko kwalifikowanych kadr o ścisłej specjalizacji, przeznaczonych zawodowo do realizacji zadań kompleksowej ochrony ludności w warunkach ekstremalnych, a także przygotowanie samej ludności do przeciwdziałania skutkom nadzwyczajnych zdarzeń oraz wykonywania niezbędnych przedsięwzięć i czynności w tym zakresie, w ramach powszechnej samoobrony.

Podsystem edukacji obronnej w Obronie Cywilnej powinien obejmować:

- szkolenie specjalistyczne w zakresie Obrony Cywilnej (ochrony ludności) przygotowujące organy kierowania, pracowników aparatu wykonawczego oraz komendantów formacji i ich stany osobowe do wykonywania przypisanych im zadań, realizowane przez wyspecjalizowane ośrodki szkolenia Obrony Cywilnej oraz inne ośrodki dydaktyczne (Akademia Obrony Narodowej, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej i inne);
- profesjonalne szkolenie ratownicze (kwalifikacyjne) realizowane na poziomie wyższym, średnim i podstawowym przez wyspecjalizowane jednostki dydaktyczne Państwowej Straży Pożarnej i inne specjalistyczne ośrodki szkolenia (ratownictwo medyczne, chemiczne, ekologiczne i inne);
- edukację społeczeństwa w zakresie powszechnej samoobrony, realizowaną w systemie oświaty (edukacji narodowej), w systemie szkolenia załóg zakładów pracy i instytucji, a także szkolenia ludności nie ujętego w formy organizacyjne, przez właściwych terytorialnie szefów Obrony Cywilnej;
- szkolenie kadry sił zbrojnych oraz żołnierzy zasadniczej służby wojskowej w celu zapoznania ich z problematyką obrony cywilnej (ochrony ludności), jej zadaniami oraz możliwymi formami współdziałania w przypadku wykonywania wspólnych przedsięwzięć;
- ćwiczenia praktyczne, jako najwyższa forma szkolenia, będą stanowić sprawdzian stanu przygotowania wszystkich jednostek organizacyjnych do praktycznej realizacji przypisanych im zadań.

Biorąc pod uwagę zróżnicowanie poziomu edukacji obronnej oraz zakres i specyfikę przekazywanej wiedzy i umiejętności, system szkolenia w Obronie Cywilnej powinien uwzględniać oddzielne jego prowadzenia dla:

- kadry kierowniczej i pracowników aparatu wykonawczego,
- formacji i pozostałych jednostek organizacyjnych Obrony Cywilnej (Systemu Wykrywania i Alarmowania),
- profesjonalnych sił ratowniczych,
- wojskowej kadry zawodowej instytucji i jednostek wojskowych oraz absolwentów wyższych uczelni cywilnych odbywających przeszkolenie wojskowe w ramach Szkół Podchorążych Rezerwy,
- ludności w ramach powszechnej samoobrony.

Unormowania prawne, baza szkoleniowa oraz możliwości finansowania powinny sprzyjać procesowi organizacji szkolenia w Obronie Cywilnej. Będzie to szkolenie organizowane: centralnie, w województwach, powiatach, gminach i zakładach pracy. Wymienione rodzaje szkolenia powinny być realizowane w cyklu pięcioletnim (zapewniającym w praktyce przygotowanie organów kierowania, pracowników aparatu wykonawczego, formacji OC oraz ludności do wykonywania zadań obrony cywilnej, a także podnoszenia kwalifikacji).

W realizacji procesu szkolenia dla określonych grup przyjęto następujące formy:

- dla organów kierowania i pracowników aparatu wykonawczego – szkolenie na kursach, bieżące szkolenie doskonalące oraz ćwiczenia;
- dla formacji OC i innych jednostek organizacyjnych OC – szkolenie podstawowe, doskonalące i ćwiczenia;
- dla profesjonalnych sił ratowniczych – szkolenie kursowe, w formie stacjonarnej i przemiennej, w uczelniach i ośrodkach szkolenia PSP i innych specjalności;
- dla wojskowej kadry zawodowej i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej – szkolenie w ramach wewnętrznego szkolenia doskonalącego oraz w ramach kursów specjalistycznych (szczególnie dla jednostek OT);

- dla ludności (w ramach powszechnej samoobrony), łączenie tematyki szkolenia z OC z innymi rodzajami szkolenia (bhp, ppoż., rolnicze itp.), przekazywanie problematyki samoobrony poprzez środki masowego komunikowania się oraz w broszurach, ulotkach, biuletynach i innych wydawnictwach, szkolenie zbiorowe organizowane w zakładach pracy i tam gdzie istnieją ku temu warunki oraz w systemie edukacji narodowej.

Szkolenie specjalistyczne w zakresie ochrony ludności w przedstawianym modelu edukacji obronnej obejmuje: szkolenie kadry kierowniczej, szkolenie pracowników aparatu wykonawczego, szkolenie formacji oraz jednostek organizacyjnych Obrony Cywilnej.

Organizatorem szkolenia na kursach kadry kierowniczej administracji państwowej szczebla centralnego oraz terenowego administracji rządowej jest Szef Kancelarii Rady Ministrów wspólnie z Szefem Obrony Cywilnej Kraju. Kursy te (Wyższe Kursy Obronne) realizowane są w Akademii Obrony Narodowej i obejmują one także problematykę Obrony Cywilnej. Kadra kierownicza samorządu terytorialnego szkoli się z zakresu problematyki Obrony Cywilnej w wymiarze 2 – 3 dni w roku w formie zjazdów szkoleniowych lub odpraw, a organizatorem szkolenia jest wojewoda, szef obrony cywilnej województwa. Kadra kierownicza instytucji i zakładów pracy szkolona jest z zakresu OC w wymiarze 1 – 2 dni w formie zorganizowanej, a organizatorem tego szkolenia jest szef obrony cywilnej gminy (wójt, burmistrz).

Z kolei do głównych celów szkolenia kadry wykonawczej należą:

- przygotowanie do wykonywania zadań OC wynikających z pełnionych funkcji na zajmowanych stanowiskach służbowych nie związanych bezpośrednio z organizowaniem, kierowaniem i prowadzeniem akcji ratowniczych;
- przygotowanie kierowniczych kadr terenowych inspektoratów OC oraz resortów i urzędów wojewódzkich do wykonywania zadań planistycznych, organizacyjnych, logistycznych i szkoleniowych;

- przygotowanie pracowników terenowych inspektoratów OC, pracowników do spraw obronnych resortów i wydziałów urzędów wojewódzkich do wykonywania zadań związanych z realizacją problemów OC na zajmowanych stanowiskach;
- przygotowanie kadry dydaktycznej ośrodków szkolenia OC do realizacji zadań dydaktycznych.

Organizatorem tego szkolenia jest Szef Obrony Cywilnej Kraju wspólnie z kierownikami resortów i wojewodami, a jego realizację zapewnia Centrum Doskonalenia Kadr Ochrony Ludności, w formie kursów stacjonarnych. Ponadto w podsystemie szkolenia OC funkcjonują (Wojewódzkie) Ośrodki Szkolenia OC, do zadań których należą:

- przygotowanie kierowniczych kadr terenowych organów samorządu terytorialnego oraz pracowników do spraw obronnych i OC urzędów gminnych do realizacji zadań obrony cywilnej;
- przygotowanie instruktorów OC do realizacji zadań szkoleniowych w zakresie obrony cywilnej;
- przygotowanie członków wojewódzkich, powiatowych i gminnych zespołów do spraw ratownictwa i ochrony ludności (w tym zespołów do spraw ewakuacji i przyjęcia ludności) do realizacji przypisanych im zadań;
- przygotowanie komendantów formacji i innych jednostek organizacyjnych OC do kierowania podległymi im zespołami;
- przygotowanie członków jednostek organizacyjnych systemu wykrywania zagrożeń i alarmowania do pracy na określonych stanowiskach służbowych.

Realizacja tego szkolenia odbywa się w formie krótkotrwałych (do 1 tygodnia) kursów stacjonarnych lub dochodzących, z wykorzystaniem bazy szkoleniowej ośrodków.

Szkolenie formacji oraz jednostek organizacyjnych obrony cywilnej powinno się odbywać w wymiarze 15 – 20 godzin w roku. Szkolenie to z nowo utworzonymi formacjami może być prowadzone w czasie ustawowo wolnym od pracy i powtarzane w przypadku jeżeli 50% członków formacji zostało zmienione.

Po zakończeniu szkolenia podstawowego przewiduje się szkolenie doskonalące, w trakcie którego formacje OC będą brały udział w ćwiczeniach.

Za organizację szkolenia członków jednostek organizacyjnych systemu wykrywania zagrożeń i alarmowania, w zależności od szczebla ich podporządkowania, są odpowiedzialni:

- wojewódzkich ośrodków analizy danych i alarmowania – szef wojewódzkiego inspektoratu OC;
- rejonowych (powiatowych) ośrodków analizy danych i alarmowania – powiatowy inspektor OC;
- miejskich (gminnych) ośrodków analizy danych i alarmowania (punktów alarmowania) – szef MIOC oraz właściwy terytorialnie szef obrony cywilnej (wójt, burmistrz).

Za realizację szkolenia pozostałych formacji OC powinien odpowiadać właściwy terenowo szef OC oraz tworzący formację kierownik (właściciel) zakładu pracy,

a bezpośrednim realizatorem szkolenia – komendant formacji.

Szkolenie profesjonalnych służb ratowniczych powinno być tak prowadzone, aby podstawą ich działania w funkcjonującym systemie gaśniczo-ratownicznym PSP były jednostki Państwowej oraz Ochotniczych Straży Pożarnych. W przyszłości wyszkolenie profesjonalnych służb ratowniczych powinno umożliwić utworzenie Powszechnego Krajowego Systemu Ratowniczego. W jego skład powinny wejść służby: ratownictwa chemicznego, górskiego, wodnego ochotniczego pogotowia ratunkowego, ratownictwa wysokościowego, drogowego i inne. Profesjonalne szkolenie kwalifikacyjne w zakresie ratownictwa może być kontynuowane na poziomie wyższym, średnim i podstawowym przez wyspecjalizowane jednostki dydaktyczne PSP.

Celem szkolenia na poziomie wyższym będzie przygotowanie wysoko kwalifikowanych kadr w zakresie organizacji i prowadzenia akcji ratowniczych. Realizatorem tego szkolenia będzie Szkoła Główna Służb Pożarniczych – Wydział Inżynierii Katastrof i Ochrony Ludności, na którym przewiduje się 3 – 3,5 letni kurs.

Ponadto, w uczelni tej przewiduje się prowadzenie studium podyplomowego i studiów zaocznych dla kadr cywilnych (z poza PSP) przygotowujących absolwentów do działania na stanowiskach kierowniczych w zakresie planowania, organizacji i kierowania całością realizacji zadań Obrony Cywilnej na szczeblu województwa (powiatu).

Szkoły Aspirantów Państwowej Straży Pożarnej, przygotowujące swych absolwentów na poziomie średnim, mają za zadanie przygotowanie kadr kierowniczych w zakresie profesjonalnej organizacji, kierowania i prowadzenia działań ratunkowych na szczeblu miasta i gminy.

Celem szkolenia na poziomie podstawowym realizowanym przez Podoficerskie Szkoły PSP jest przygotowanie do działań komendantów formacji OC biorących bezpośredni udział w akcjach ratowniczych. Byłyby to formacje: ratownictwa ogólnego, przeciwpożarowe, ratownictwa chemicznego, budowlanego, komunalnego, energetycznego itp.

Organizatorem szkolenia wojskowej kadry zawodowej oraz żołnierzy zasadniczej służby wojskowej będzie Minister Obrony Narodowej wspólnie z Szefem Obrony Cywilnej Kraju. Celem szkolenia będzie zapoznanie kadry i żołnierzy z problematyką obrony cywilnej oraz zasadami współdziałania w przypadku wykonywania wspólnych czynności w razie wystąpienia klęsk żywiołowych, katastrof i awarii. Dotyczy to w szczególności jednostek inżynierskich, chemicznych oraz obrony terytorialnej.

Realizacja jednego z głównych zadań jakim jest ochrona ludności, nie jest domeną tylko profesjonalnych służb ratowniczych oraz powołanych w tym celu organizacji państwowych. Wiele organizacji społecznych i stowarzyszeń, które działają na terenie kraju, w swych statutach obok zadań związanych z ich działalnością, mają wpisane również zadania związane z kształtowaniem świadomości obronnej swoich członków lub działalności związanej bezpośrednio z szeroko rozumianym bezpieczeństwem i niesieniem bezinteresownej pomocy ludziom potrzebującym. Unaocznia to potrzebę szkolenia obronnego wolontariuszy. W celu odpowiedniego przygotowania tych organizacji do działań

w sytuacjach nadzwyczajnych, niezbędne wydaje się wprowadzenie do ich programów również szkolenia w zakresie problematyki obrony cywilnej.

Edukacja społeczeństwa w zakresie powszechnej samoobrony ma na celu przygotowanie jej do przeciwdziałania oraz likwidacji skutków nadzwyczajnych zdarzeń w czasie pokoju i okresie wojny, ze szczególnym uwzględnieniem udziału ludności w zwalczaniu skutków klęsk żywiołowych, katastrof, awarii oraz innych zagrożeń. Zasady organizacji, formy i wymiar szkolenia w zakresie powszechnej samoobrony określa rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie powszechnej samoobrony ludności, a jego realizacja obejmuje szkolenie podstawowe, doskonalące oraz udział w ćwiczeniach. Zajęcia podstawowe przeprowadza się w cyklu pięcioletnim, nie więcej niż dwa razy w ciągu roku, w czasie wolnym od pracy, w wymiarze: do 4 godzin w dzień roboczy i 8 godzin w dzień ustawowo wolny od pracy. Prowadzenie zajęć należy powierzyć uprawnionym instruktorom OC, pracownikom do spraw obronnych i OC oraz innym niezbędnym specjalistom w zależności od programu szkolenia i przewidywanej tematyki.

Ważną częścią składową podsystemu szkolenia w Obronie Cywilnej pozostaną ćwiczenia. Stanowią one główne przedsięwzięcie szkoleniowe podsumowujące stan przygotowania organów kierowania, sił Obrony Cywilnej oraz ludności do realizacji zadań obrony cywilnej w praktyce, często w sytuacji zbliżonej do ekstremalnej. W zależności od szczebla organizacyjnego w systemie szkolenia Obrony Cywilnej przewiduje się:

- udział Szefa Obrony Cywilnej Kraju i jego aparatu wykonawczego w ćwiczeniach obronnych szczebla centralnego typu „KRAJ” oraz uczestnictwo w ćwiczeniach międzynarodowych („HEXAGRANT”, „CMX” i inne);
- ćwiczenia (gry obronne) Urzędu Szefa Obrony Cywilnej Kraju i Centrum Doskonalenia Kadr Ochrony Ludności, organizowane w ramach regionalnej gry obronnej raz na 2 – 3 lata w wymiarze 2 – 3 dni. Organizatorem tego ćwiczenia jest Szef Obrony Cywilnej Kraju;

- regionalne gry obronne organizowane w każdym roku dla jednego regionu w wymiarze 4 – 5 dni. Organizatorem ćwiczenia jest Szef Obrony Cywilnej Kraju;
- ćwiczenia kompleksowe szczebla resortowego lub wojewódzkiego, prowadzone raz w ciągu 4 – 5 lat, w wymiarze 2 – 3 dni. Organizatorem tego ćwiczenia jest kierownik ćwiczącego resortu – minister, a w przypadku województwa – wojewoda – szef obrony cywilnej województwa;
- gry decyzyjne, treningi i ćwiczenia resortowe, wojewódzkie, powiatowe, miejskie, gminne i zakładowe, realizowane w wymiarze 1 – 2 dni w każdym roku kalendarzowym, z wyjątkiem roku uczestniczenia w ćwiczeniu wyższego szczebla organizacyjnego. Organizatorem tej formy szkolenia jest właściwy terenowo szef obrony cywilnej lub kierownik (właściciel) zakładu pracy.

Rozdział VI

MIEJSCE SIŁ ZBROJNYCH A ZWŁASZCZA OBRONY TERYTORIALNEJ W SYSTEMIE EDUKACJI OBRONNEJ SPOŁECZEŃSTWA

6.1. Rola sił zbrojnych w edukacji obronnej

Siły Zbrojne RP (w całości) muszą być przygotowane do zapewnienia konstytucyjnego obowiązku obrony suwerenności państwa, nienaruszalności jego terytorium i zapewnienia bezpieczeństwa obywateli, a w tym: do prowadzenia strategicznej operacji obronnej na terytorium kraju i w układzie sojuszniczym, likwidacji lokalnego konfliktu zbrojnego o małej lub średniej intensywności (np. konflikt graniczny), udziału w likwidacji skutków klęsk żywiołowych, katastrof, awarii technicznych i przemysłowych. Ponadto, realizując zadania koalicyjne przygotowuje się wydzielone komponenty SZ RP do udziału w koalicyjnych operacjach zbrojnych poza terytorium kraju (w przypadku agresji na kraj członkowski NATO, w operacjach pokojowych i ekspedycjach międzynarodowych oraz akcjach humanitarnych).⁴⁸

Sztab Generalny WP jest koordynatorem prac związanych z przygotowaniem SZ RP do wojny wszelkiego typu i odpowiada za: wypracowanie strategicznych kierunków działalności szkoleniowej sił zbrojnych, przygotowanie dowództw rodzajów sił zbrojnych do wykonywania przez nie zadań zgodnie z przeznaczeniem, przygotowanie wydzielonych organów dowodzenia do prowadzenia operacji połączonych w systemie narodowym i sojuszniczym oraz współdziałanie z odpowiednimi strukturami sojuszniczymi w ramach operacji koalicyjnych.

Dowództwa RSZ powinny być przygotowywane do: udziału w połączonych operacjach prowadzonych przez SZ RP na terytorium kraju w układzie narodowym i we współdziałaniu z siłami koalicyjnymi, przygotowanie podległych dowództw i wojsk do wykonywania zadań zgodnie z przeznaczeniem, przygotowanie jednostek wydzielonych do udziału w operacjach sojuszniczych, operacjach pokojowych i

akcjach humanitarnych prowadzonych poza terytorium kraju, przygotowanie i utrzymywanie wydzielonych sił specjalistycznych do niesienia pomocy w przypadku klęsk żywiołowych, katastrof i awarii przemysłowych, prowadzenia akcji poszukiwawczo-ratowniczych przez wydzielone specjalistyczne siły i środki.

Dowództwa Korpusów/OW powinny być przygotowane do: udziału w połączonych operacjach prowadzonych na terytorium kraju oraz samodzielnego prowadzenia powietrzno-lądowych operacji obronnych, jak również zaczepnych w układzie narodowym i koalicyjnym, doskonalenia organów dowodzenia w planowaniu i organizowaniu działań bojowych oraz dowodzeniu podległymi wojskami w ramach udziału bądź samodzielnego prowadzenia operacji w rejonie odpowiedzialności, doskonalenia zgrywania bezpośrednio podległych struktur organizacyjnych do wykonywania zadań zgodnie z przeznaczeniem, współdziałania z odpowiednimi dowództwami koalicyjnymi, ZT i oddziałami RSZ w ramach wspólnych operacji oraz organami administracji państwowej i wojskowej w rejonach prowadzonych działań.

Dowództwa ZT powinny być przygotowane do: prowadzenia działań bojowych, obronno-zaczepnych w składzie korpusu narodowego lub sił wielonarodowych, doskonalenia i zgrywania podległych organów dowodzenia w planowaniu i organizowaniu działań bojowych oraz dowodzeniu wojskami, współdziałania z organami administracji państwowej, wojskowej i samorządowej w rejonie działań, stosowania w procesie organizacji działań bojowych procedur koalicyjnych.

Szkolenie dotyczy całości sił zbrojnych i prowadzone jest w sposób ciągły, systematyczny na wszystkich szczeblach dowodzenia z wykorzystaniem garnizonowej i poligonowej bazy szkoleniowej w każdych warunkach terenowych i atmosferycznych. Szkolenie prowadzone jest również w czasie mobilizacyjnego rozwijania lub uzupełniania jednostek wojskowych. Proces szkolenia kontynuowany jest także w toku działań bojowych w okresie przygotowania operacji.

⁴⁸ J. Waśkiewicz, S. Woźniak, Edukacja obronna w siłach zbrojnych ze szczególnym uwzględnieniem roli obrony terytorialnej, (W:) R. Stępień (red.), Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa, Warszawa 1999, s. 40.

Do zasadniczych podmiotów działalności szkoleniowej zalicza się szkolenie kadry zawodowej oraz pododdziałów stanowiących podstawowy moduł organizacyjno-szkoleniowy. Kadre na potrzeby sił zbrojnych przygotowują: do służby stałej – szkolnictwo wojskowe, do służby kontraktowej – uczelnie i szkoły cywilne o kierunkach odpowiadających potrzebom sił zbrojnych oraz ośrodki szkolenia podoficerów i młodszych specjalistów.

W trakcie służby wojskowej kadra zawodowa podnosi nieustannie swoją wiedzę i umiejętności poprzez studia podyplomowe, kursy doskonalenia szczebla taktycznego, operacyjnego i specjalistycznego oraz kursy doskonalenia oficerów rezerwy. Ponadto, każdy oficer ma prawo ubiegać się o studia w uczelniach cywilnych lub akademiach dowódczo-sztabowych, w tym zagranicznych. Stosownie do potrzeb oraz indywidualnych predyspozycji kadra może podwyższać poziom swojej wiedzy ogólnej i specjalistycznej w drodze uzyskiwania tytułu i stopni naukowych. Kadra zawodowa objęta jest też systematycznym szkoleniem organizowanym przez macierzyste jednostki wojskowe obejmującym:

- szkolenie zasadnicze, mające na celu nabywanie i doskonalenie wiedzy i umiejętności związanych z zajmowanym stanowiskiem służbowym,
- szkolenie uzupełniające, którego celem jest pogłębianie wiedzy i umiejętności w zakresie prawa międzynarodowego i wojennego, ekologii, ekonomii procedur koalicyjnych, likwidacji skutków klęsk żywiołowych, katastrof i awarii technicznych, a także wyszkolenia strzeleckiego i fizycznego oraz metodycznego przygotowania do prowadzenia działalności szkoleniowej z podwładnymi. Szczególną rangę nadaje się nauczaniu i doskonaleniu języków obcych.⁴⁹

Przyjęty w siłach zbrojnych system szkolenia obejmuje: szkolenie dowództw i sztabów wszystkich szczebli, szkolenie wojsk – szkolenie programowe pododdziałów, ćwiczenia wyższego szczebla, przeszkalanie rezerw osobowych na potrzeby mobilizacyjne SZ RP. System szkolenia dowództw i sztabów obejmuje narodowy podsystem szkolenia i koalicyjny podsystem szkolenia. Jako odrębny

⁴⁹ J.Waśkiewicz, S.Woźniak, Edukacja obronna ..., op.cit., s. 46.

należy traktować podsystem ćwiczeń międzynarodowych realizowanych w ramach NATO oraz umów bilateralnych.

Narodowy podsystem szkolenia dowództw i sztabów obejmuje:

- gry obronne przeprowadzane w celu rozwiązywania problemów dotyczących struktur organizacyjnych sił zbrojnych, funkcjonowania organów dowodzenia, użycia rodzajów sił zbrojnych i wojsk, weryfikacji założeń strategii, sztuki operacyjnej i taktyki na strategicznym szczeblu dowodzenia – jedna na 5 lat oraz na szczeblu operacyjnym – jedna na 3 – 4 lata;
- gry taktyczne realizowane na szczeblu taktycznym w celu pogłębienia umiejętności i nawyków działania zespołowego dowództw różnych szczebli na rzecz racjonalnego dowodzenia podległymi elementami ugrupowania bojowego w okresie przygotowania i kierowania walką – jedna na rok;
- ćwiczenia dowódczo-sztabowe, których celem jest doskonalenie umiejętności dowództw i oficerów sztabów w działaniu zespołowym, rozwiązywaniu problemów strategicznych, taktycznych, dowodzenia i zabezpieczenia działań. Ćwiczenia prowadzone są na szczeblu strategicznym i operacyjnym – jeden raz na 2 lata oraz na szczeblu taktycznym – jeden raz w roku;
- treningi sztabowe realizowane są na wszystkich szczeblach dowodzenia w celu doskonalenia umiejętności oficerów sztabu w zakresie organizacji i prowadzenia działań operacyjnych oraz zgrzywania działalności całego sztabu. Ilość realizowanych treningów uzależniona jest od potrzeb i oceny poziomu przygotowania i zgrania organu dowodzenia dokonywanej przez bezpośredniego dowódcę i wynosi na szczeblu operacyjnym do dwóch oraz taktycznym do czterech treningów rocznie;
- ćwiczenia grupowe realizowane są wg potrzeb w ramach kształcenia kandydatów na żołnierzy służby stałej i szkoleniu kursowym w szkolnictwie wojskowym oraz w procesie przygotowania do ćwiczeń na szczeblu taktycznym do ZT włącznie. Celem ćwiczeń grupowych jest pogłębianie wiedzy teoretycznej, nauczanie i doskonalenie praktycznego rozwiązywania problemów taktycznych.

Szkolenie uzupełniające realizowane jest w formie wykładów, zajęć seminaryjnych, konwersatoriów, repetytoriów, zajęć praktycznych i grupowych oraz sprawdzianów i egzaminów. Głównymi celami szkolenia uzupełniającego kadry zawodowej są:

- doskonalenie znajomości zasad sztuki wojennej odpowiednio do zadań wynikających z nowych struktur organizacyjnych sił zbrojnych i doktryny obronnej RP;
- pogłębianie wiedzy ogólnej, znajomości struktur i standardów NATO oraz prawa wojennego;
- uczenie form i metod pracy w procesie planowania i prowadzenia operacji oraz ich zabezpieczenia według procedur NATO;
- doskonalenie znajomości problematyki w zakresie planowania i organizowania operacji obronnej, której celem będzie odparcie powietrzno-lądowych i morskich uderzeń przeciwnika we współdziałaniu z elementami systemu obronnego państwa, w tym pozamilitarnymi ogniwami obronnymi;
- profesjonalne przygotowanie do działań w wielonarodowych zespołach zgodnie z procedurami dowodzenia i zasadami obowiązującymi w NATO oraz rozwijanie umiejętności rozwiązywania sytuacji kryzysowych wynikających z zadań wypełnianych w ramach misji pokojowych ONZ;
- kształtowanie i doskonalenie wiedzy z zakresu skutecznego wykorzystania walorów terenu i właściwości infrastruktury technicznej oraz sytuacji społeczno-politycznej i ekonomicznej do prowadzenia działań bojowych z wszechstronnym wykorzystaniem nowoczesnej techniki komputerowej w procesach planistyczno-decyzyjnych;
- pogłębianie wiedzy z zakresu ekologii, ekonomii procedur koalicyjnych, likwidacji skutków klęsk żywiołowych, katastrof i awarii technicznych, metodyki prowadzenia działalności szkoleniowej oraz doskonalenie umiejętności strzeleckich, sprawności fizycznej i komunikowania się w języku obcym (zwłaszcza angielskim).

Szkolenie bojowe pododdziałów realizowane jest w 12 – miesięcznym cyklu szkolenia programowego, opartego na nowych – dostosowanych do uwarunkowań

skróconej zasadniczej służby wojskowej – programach szkolenia. W celu sprawnej realizacji zadań i uzyskania optymalnego poziomu wyszkolenia, jako zasadniczy moduł w procesie organizacji szkolenia programowego docelowo należy widzieć: batalion – w pododdziałach ogólnowojskowych; dywizjon – w pododdziałach wojsk raketowych i artylerii; eskadra (kompania, dywizjon) – w pododdziałach lotnictwa i okręt (grupa okrętów) – w pododdziałach marynarki wojennej.

Szkolenie żołnierzy rezerwy realizowane będzie w cyklu pięcioletnim w ramach jednodniowych, krótkotrwałych i długotrwałych ćwiczeń z wojskami. Ćwiczenia jednodniowe, prowadzone stosownie do potrzeb w macierzystych jednostkach, odbywałyby się nie częściej niż 3 razy w roku kalendarzowym. Ich celem będzie nadanie przydziałów mobilizacyjnych oraz przeprowadzenie wybranych treningów specjalistycznych i strzelań z broni indywidualnej. Ćwiczenia krótkotrwałe będą organizowane i prowadzone z zasady na poligonach w wymiarze od 2 – 30 dni z częstotliwością 1 – 2 razy w ciągu 5 lat. Ich celem będzie doskonalenie funkcyjnych w wykonywaniu zadań na przydzielonych stanowiskach oraz zgrywanie pododdziałów i oddziałów do działania zgodnie z przeznaczeniem. Długotrwałe ćwiczenia wojskowe (od 31 do 90 dni kalendarzowych) organizowane będą dla kadry rezerwy (oficerów, chorążych i podchorążych) w ramach kursów doskonalących. Celem tych ćwiczeń będzie przygotowanie oficerów i chorążych do objęcia kolejnych (wyższych) stanowisk służbowych.

Ponadto, corocznie – z wyjątkiem roku, w którym planowane będzie ćwiczenie zwartego pododdziału – prowadzone będą krótkotrwałe (2 do 10 dni) ćwiczenia dla specjalistów wojskowych, wymagających systematycznych treningów.

Analiza zagrożeń wskazuje na potrzebę utrzymania i rozwijania sił ratownictwa przeciwpowodziowego, chemicznego i przeciwpożarowego oraz udzielania pierwszej pomocy medycznej. Do działań tych należy przygotowywać z awansu pododdziały ratownicze OT i ZT, pododdziały piechoty zmotoryzowanej, saperów medyczne, ochrony przeciwchemicznej i inne pododdziały wojsk

operacyjnych, realizując szereg przedsięwzięć między innymi poprzez szkolenie stanów osobowych, które mogą być użyte w akcji ratunkowej. Problematyka szkolenia powinna obejmować zagadnienia związane z: prowadzeniem rozpoznania w rejonie porażenia, wyszukiwaniem, wyciąganiem i wynoszeniem rannych z zasypanych schronów i ukryć, zabezpieczaniem budynków grożących zawaleniem, działaniem pododdziału podczas gaszenia pożaru, działaniem podczas prowadzenia akcji ratunkowej w rejonie ześrodkowania wojsk, działaniem pododdziału podczas prowadzenia akcji ratunkowej w mieście. Dla pododdziałów ratowniczych OT i ZT w programach szkolenia należy przewidzieć problematykę szkolenia ratowniczego obejmującą tematy: charakterystyka rejonu porażenia oraz klęski żywiołowej, ogólne zasady organizacji i prowadzenia akcji ratunkowych, struktura organizacyjna, zadania i sposoby działania sił obrony cywilnej, wyszukiwanie, wyciąganie i wynoszenie rannych z zasypanych schronów i ukryć, zabezpieczanie budynków grożących zawaleniem, działanie patrolu rozpoznawczego w rejonie porażenia, działanie drużyny podczas wydobywania ludzi z zasypanych schronów, działanie drużyny podczas gaszenia pożaru, drużyna podczas zabezpieczania budynków grożących zawaleniem, pluton podczas prowadzenia akcji ratunkowej w rejonie ześrodkowania wojsk, pluton podczas prowadzenia akcji ratunkowej w rejonie zurbanizowanym, kompania (batalion) podczas prowadzenia akcji ratunkowej w rejonie zurbanizowanym.

Siły zbrojne nie są w stanie samodzielnie podołać zadaniom związanym z obroną przed przeciwnikiem w przypadku konfliktu zbrojnego. Konieczne jest zatem posiadanie takiego systemu przygotowania obronnego, by jak największa część polskiego społeczeństwa potrafiła skutecznie się bronić, w przypadku gdy zajdzie taka potrzeba.

6.2. Charakterystyka funkcji i zadań obrony terytorialnej

Obrona terytorialna jest częścią militarnego systemu obronnego państwa przeznaczoną do przygotowania i prowadzenia, we współdziałaniu z wojskami operacyjnymi i strukturami niemilitarnymi, obrony powszechnej na całym terytorium kraju. W związku z takim umiejscowieniem obrony terytorialnej ma ona

do spełnienia kilka grup funkcji zarówno w czasie kryzysu, wojny, jak również w okresie pokojowym.

Są to następujące funkcje:

- bojowo – zabezpieczająca. Wypełnianie tej funkcji obejmuje działalność w zakresie przygotowania i prowadzenia działań militarnych w postaci: planowania i organizowania obrony terytorialnej, szkolenia poborowych i rezerwistów, operacyjnych studiów terenu, przygotowania infrastruktury operacyjnego dostosowania terenu, rozpoznania terytorialnego i kontroli terenu, zabezpieczenia i wsparcia działania wojsk operacyjnych własnych i koalicyjnych, ochrony i obrony ważnych obiektów i rejonów, kierowania ruchem wojsk i prowadzenia działań nieregularnych w skali masowej;
- koordynacyjna. Polega na uzgadnianiu działalności terytorialnych organów dowodzenia ze strukturami niemilitarnymi na podległym obszarze w zakresie organizacji współdziałania sił zbrojnych z organami administracji, pozamilitarnymi ogniwami obronnymi i społeczeństwem oraz organizacji świadczeń na rzecz obronności i koordynacji szkolenia ogólnobronnego z udziałem wojska, administracji i pozamilitarnych ogniw obronnych;
- ratunkowo–ochronna i humanitarna. Obejmuje ona przygotowanie i współdziałanie obrony terytorialnej w ratowaniu ludzi, dobytku i środowiska oraz likwidacji skutków klęsk żywiołowych i innych zagrożeń. Wojska obrony terytorialnej wspierają też władze cywilne i społeczeństwo w akcjach ratowniczych i ochronnych na wypadek wystąpienia zagrożeń;
- narodowo – państwowo – społecznotwórcza. Jest ona spełniana poprzez stałą obecność obrony terytorialnej w życiu społeczności lokalnych, służbę wojskową obywateli w jednostkach obrony terytorialnej, współpracę z administracją, organizacjami i stowarzyszeniami społecznymi oraz współdziałanie w akcjach ratowniczych, tworzy się więzi ze społeczeństwem i pobudza tym samym inicjatywę społeczności lokalnych. Wszystkie te przedsięwzięcia służą.⁵⁰

⁵⁰ J. Marczak, K. Gąsiorek, Tworzenie obrony terytorialnej III Rzeczypospolitej Polskiej. Obrona terytorialna. Szkolenie rezerw. Obrona cywilna, Warszawa 1999, s. 37.

Wymienione funkcje mogą być sprawowane ze względu na swoistość zasad wykorzystania wojsk obrony terytorialnej między innymi w działaniach bojowych. Najważniejsze z nich to:

- użycie jednostek wojskowych obrony terytorialnej do zadań w pobliżu rejonów ich dyslokacji oraz powoływanie do służby wojskowej w nich, doskonalenie i uzupełnianie rezerw osobowych na potrzeby obronne regionu,
- wykorzystanie oddziałów obrony terytorialnej zgodnie z ich przeznaczeniem i możliwościami bojowymi,
- dowodzenie jednostkami obrony terytorialnej przez terytorialne organy dowodzenia, a w przypadku przejścia do działań nieregularnych, przez organy kierujące tymi działaniami,
- organizowanie działań wojsk operacyjnych z terytorialnymi w formie współdziałania lub doraźnego podporządkowania,
- wcześniejsze przygotowanie i utrzymywanie w sprawności technicznej obiektów fortyfikacyjnych oraz zapór inżynierskich w rejonach odpowiedzialności i działania wojsk obrony terytorialnej.⁵¹

Aby obrona terytorialna była przygotowana do realizacji zadań w różnych warunkach rozwoju sytuacji międzynarodowej, zarówno chodzi tu o działania samodzielne, jak również współdziałanie z rodzimymi wojskami operacyjnymi oraz koalicyjnymi, konieczne jest utworzenie masowej formacji silnie osadzonej w społecznościach lokalnych (terytorialny system powoływania rezerw, mocne więzy współdziałania).

Z przyjętej strategii obrony Rzeczypospolitej Polskiej wynika, że pojęcia obrony terytorialnej nie należy odnosić wyłącznie do wojsk, chociaż stanowią one najważniejszy jej element. Wojska obrony terytorialnej stanowią część sił zbrojnych o ograniczonej z założenia mobilności. Ich cechą charakterystyczną jest również to, iż są to wysoce skadrowane w czasie pokoju związki taktyczne, oddziały i pododdziały ogólnowojskowe, formowane z miejscowych zasobów rzeczowych i rezerw osobowych.⁵² Szczególnie ze względu na potrzebę

⁵¹ System obrony terytorialnej III Rzeczypospolitej Polskiej, „Zeszyty Naukowe AON” 1998, nr 1, s. 118.

⁵² K. Wilczewski, Potrzeby obronne POW w świetle teorii i praktyki ćwiczeń, „Myśl Wojskowa” 1994, n2, s. 124 – 132.

powoływania rezerw osobowych nadzwyczajnego znaczenia nabiera proces szkolenia i oddziaływania na postawy rezerwistów.

Do zasadniczych celów szkoleniowych (zwłaszcza w odniesieniu do rezerw) można zaliczyć:

- przygotowanie i prowadzenie działań obronnych z wykorzystaniem wszystkich dostępnych sił i środków, najważniejszych rejonów i obiektów na obszarze całego regionu,
- umiejętność stworzenia dogodnych warunków do rozwinięcia i skutecznego działania wojsk operacyjnych w walce z potencjalnym agresorem,
- zdolność do natychmiastowego podjęcia innych działań w masowej skali na obszarach zajętych przez agresora,
- umiejętność wspomagania działań ratowniczych prowadzonych przez obronę cywilną, szczególnie na rzecz ludności cywilnej.⁵³

Osiągnięcie wymienionych celów szkoleniowych pozwoli na pomyślne wypełnianie zadań operacyjnych, zabezpieczających i ratowniczych. Zasadnicze zadania operacyjne obrony terytorialnej to między innymi:

- obrona trudno dostępnych dla wojsk zmechanizowanych i pancernych kierunków lub rejonów,
- samodzielne zwalczanie desantów powietrznych i morskich oraz grup dywersyjno – rozpoznawczych przeciwnika lub udział w walce prowadzonej z nim przez wojska operacyjne,
- ochrona i obrona bardzo ważnych obiektów niezbędnych do funkcjonowania państwa.

Z kolei do najważniejszych zadań zabezpieczających zalicza się:

- współudział w utrzymaniu i zabezpieczeniu ruchu na drogach samochodowych i liniach kolejowych, ze szczególnym uwzględnieniem obrony i ochrony przepraw przez przeszkody wodne,
- ochrona i obrona oraz udział w odbudowie infrastruktury telekomunikacyjnej niezbędnej do kierowania obronnością,

⁵³ W. Bawej, Rola i miejsce obrony terytorialnej w systemie obronnym państwa, „Myśl Wojskowa” 1997, nr 1, s. 72 – 79.

- realizacja przedsięwzięć ułatwiających prowadzenie przez wojsko działań obronnych (inżynieryjna rozbudowa terenu, wznoszenie budowli obronnych, budowa obiektów drogowych itp.),
- udzielanie pomocy siłom obrony cywilnej w zakresie rozbudowy ukryć, rozśrodkowania i ewakuacji ludności, dóbr kultury oraz ważnego dla obronności kraju potencjału produkcyjno – gospodarczego ze strefy działań bojowych i rejonów szczególnie zagrożonych.

Najważniejszymi zadaniami typu ratowniczego są:

- udział w prowadzeniu akcji ratunkowych na korzyść wojsk operacyjnych,
- udział w prowadzonych przez wyspecjalizowane struktury obrony cywilnej akcjach ratunkowych na rzecz ludności cywilnej w rejonach masowych porażen, klęsk żywiołowych, skażeń toksycznymi środkami przemysłowymi itp.,
- postulowanie rozwiązań w zakresie ewakuacji ludności ze strefy działań bojowych, wskazywanie dróg przemieszczeń, uczestniczenie w utrzymaniu porządku w punktach załadowniczych i wyładowniczych, na trasach ewakuacji oraz ewentualna pomoc medyczna.⁵⁴

Dopełnieniem obrazu funkcji i zadań obrony terytorialnej jest przegląd jej zadań w różnych okresach funkcjonowania państwa i sił zbrojnych (zadania okresu pokoju, bezpośredniego zagrożenia państwa i w razie działań wojennych).⁵⁵

W czasie pokoju wojska obrony terytorialnej planują przygotowania swoich rejonów odpowiedzialności, przygotowują i utrzymują systemy ochrony i obrony obiektów oraz kierowania ruchem wojsk, szkolą żołnierzy zasadniczej służby wojskowej i rezerwy osobowe na potrzeby sił zbrojnych oraz przygotowują się do działań ratowniczo – ochronnych i humanitarnych na rzecz miejscowej społeczności i środowiska, również do udziału w likwidacji skutków klęsk żywiołowych.

W stanie bezpośredniego zagrożenia państwa siły obrony terytorialnej wykonują takie między innymi zadania, jak: prowadzenie rozpoznania terytorialnego, ochrona i obrona ważnych obiektów na kierunku bądź w rejonie zagrożenia,

⁵⁴ W. Skobel, K. Gąsiorek, Dowodzenie siłami obrony terytorialnej, „Zeszyty Naukowe AON” 1994, nr 1, s. 34.

⁵⁵ J. Komański, Przyszłość obrony terytorialnej. Obrona terytorialna. Szkolenie rezerw, Obrona Cywilna Warszawa 1999, s. 17.

zabezpieczenie przyjęcia i działania wojsk NATO oraz uczestniczą w izolowaniu obszaru objętego konfliktem, źródłem zagrożenia, w zabezpieczaniu mobilizacyjnego i operacyjnego rozwinięcia wojsk operacyjnych, przeciwdziałaniu militarnym i niemilitarnym zagrożeniom kryzysowym, w inżynieryjnej rozbudowie terenu i działaniach ratowniczych.

W okresie wojny, w przypadku koalicyjnej wojny obronnej na terenie kraju, wojska obrony terytorialnej wykonują zadania:

- prowadzą obronę na drugorzędnych kierunkach uderzeń przeciwnika,
- realizują zadania na rzecz wojsk operacyjnych (rozbudowa inżynieryjna terenu, ochrona transportów),
- prowadzą działania przeciwdywersyjne i przeciwdesantowe,
- bronią i ochraniają bezpieczne funkcjonowanie różnych obiektów infrastruktury obronnej na terenie kraju,
- dezorganizują operacje przeciwnika poprzez prowadzenie działań nieregularnych na tyłach i w jego ugrupowaniu,
- kierują ruchem wojsk,
- uczestniczą w działaniach obronnych wojsk operacyjnych.

W przypadku wojny koalicyjnej poza terytorium kraju wojska obrony terytorialnej wykonują również określone zadania takie, jak:

- udział w militarnej osłonie strategicznej własnego terytorium,
- wspieranie i zabezpieczanie działań wydzielonych zgrupowań wojsk operacyjnych przewidzianych do zadań poza terytorium Polski,
- ochrona infrastruktury obronnej, prowadzenie działań przeciwdywersyjnych oraz ratowniczych.

6.3. Edukacja obronna w jednostkach obrony terytorialnej

Przygotowanie wojsk obrony terytorialnej do działania obejmuje takie grupy zagadnień, jak: nabór kadr i żołnierzy do wojsk obrony terytorialnej, gromadzenie i przechowywanie sprzętu bojowego, proces szkolenia, utrzymanie stanów osobowych oraz świadczeń rzeczowych na odpowiednim poziomie gotowości mobilizacyjnej i bojowej.⁵⁶

Problematyka szkoleniowo-wychowawcza w jednostkach obrony terytorialnej obejmuje zarówno militarne aspekty działania, jak też cały kompleks zagadnień związanych ze współdziałaniem tego rodzaju wojsk ze społeczeństwem. Celem owej współpracy powinno być tworzenie i podtrzymywanie sprzyjających warunków społecznych poprzez:

- ocenę sytuacji społeczno – politycznej i gospodarczej na określonym terenie,
- określenie celów, treści oraz zasadniczych przedsięwzięć pracy wyjaśniająco – mobilizacyjnej,
- integrację działań w celu umocnienia więzi wojska ze społeczeństwem oraz rozbudzanie patriotyzmu, woli walki, uspokojenie nastrojów i wyjaśnienie sytuacji społeczno – militarnej,
- charakteryzowanie obszaru działań pod względem społeczno – politycznym, demograficznym i wyznaniowym,
- określenie zamierzeń dotyczących opieki nad chorymi i rannymi,
- uzasadnienie przedsięwzięć dotyczących ochrony dóbr kultury,
- ustalenie wspólnego wykorzystania sił i środków oraz lokalnych zapasów,
- przygotowanie się do współdziałania i pomocy w rozwiązywaniu ewentualnych konfliktów społecznych.⁵⁷

Wymienione zadania w zakresie współpracy ze społecznościami lokalnymi wymagają od dowódców struktur organizacyjnych obrony terytorialnej odpowiednich kwalifikacji w zakresie public relations i komunikowania się ze społeczeństwem. Kadra jednostek obrony terytorialnej w wyniku szkolenia

⁵⁶ K. Ziółkowski, Edukacja obronna w jednostkach OT, praca studyjna pod kier. J. Bieńkowskiego, Warszawa 1999.

⁵⁷ Z. Falkowski, Praca wyjaśniająco-mobilizująca w jednostkach OT, (W:) Vademecum dydaktyczno – wychowawcze, Warszawa 1998, s. 210.

powinna posiadać wiedzę i umiejętności prowadzenia działań charakterystycznych dla obrony terytorialnej poprzez między innymi dobre rozeznanie zaplecza i rejonów działania swoich pododdziałów (oddziałów), odpowiednie rozeznanie w stanie nastrojów społecznych i ustalone formy współpracy z różnymi ogniwami cywilnymi.

Równie istotnym czynnikiem w zapewnieniu sprawności systemu obronnego państwa jest powszechna edukacja obronna społeczeństwa. W tym kontekście obrona terytorialna, jej struktury są żywotnie zainteresowane kształtowaniem świadomości obronnej obywateli i pogłębianiem ich wiedzy. Dotyczy to zarówno kadr kierowniczych administracji państwowej i samorządowej (współdziałanie), ale również młodzieży szkolnej (potencjalni żołnierze, podoficerowie jednostek obrony terytorialnej). Oczekiwania wobec przygotowania obronnego młodzieży szkolnej wiążą się z realizacją indywidualnych potrzeb bezpieczeństwa oraz zapotrzebowaniem społecznym. Chodzi tutaj o opanowanie podstawowych umiejętności działania w sytuacjach zagrożenia zdrowia i życia własnego oraz innych osób, rozróżnianie sygnałów alarmowych obrony cywilnej i odpowiedniego postępowania po ich usłyszeniu. Duże znaczenie należy też przypisać umiejętności gaszenia zarzewi pożaru.

W odniesieniu do postaw młodzieży oczekiwania obrony terytorialnej wyrażają się w jej gotowości do odpowiednich zachowań prospołecznych przejawiających się między innymi w gotowości niesienia pomocy poszkodowanym.

Ogół oczekiwań wobec młodzieży można wyrazić za pomocą listy konkretnych umiejętności świadczących o jej przygotowaniu obronnym. Na liście tej najczęściej wymienia się następujące umiejętności:

- posługiwanie się etatowymi i zastępczymi środkami ochrony przed skażeniami,
- zachowanie się podczas ewakuacji z zagrożonego terenu,
- wykonywanie częściowych zabiegów sanitarnych i specjalnych,
- posługiwanie się podręcznymi środkami przeciwpożarowymi,
- posługiwanie się przyrządami do rozpoznawania skażeń,
- udzielanie pierwszej pomocy sobie i innym poszkodowanym,

- kierowanie małym zespołem obrony cywilnej.⁵⁸

Równie istotne są oczekiwania obrony terytorialnej w stosunku do mediów w zakresie ich możliwości kształtowania opinii i postaw społecznych, w tym w sprawach związanych z obronnością. Nie do przecenienia są możliwości masowego oddziaływania mediów w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa, wówczas istnieje obiektywne zapotrzebowanie społeczne na informację. Można w ten sposób nadawać sygnały alarmowe, instruować jak należy postąpić w obliczu konkretnego zagrożenia itp.

Nieocenionym atutem sprawności edukacji obronnej w jednostkach obrony terytorialnej może być sposób pozyskiwania rezerw osobowych polegający na szkoleniu ochotniczym, w ramach krótkotrwałej służby wojskowej, w Brygadach Obrony Terytorialnej – wojewódzkich centrach szkolenia wojsk obrony terytorialnej.⁵⁹

Do szkolenia w ramach trzymiesięcznej służby, w różnych specjalnościach obrony terytorialnej byłiby kierowani poborowi o zbliżonym przygotowaniu zawodowym. Kandydatów na podoficerów przygotowałyby licea z klasami o profilu wojskowym. Innym sposobem pozyskiwania przyszłych podoficerów byłaby służba kontraktowa pełniona przez żołnierzy po zakończeniu zasadniczej służby wojskowej, zakłada się również, że w jednostkach obrony terytorialnej w większym zakresie niż w wojskach operacyjnych, mogłyby pełnić kobiety.

Źródłem dopływu kadr pododdziałów jednostek obrony terytorialnej z powodzeniem mogą być podchorążowie rezerwy, absolwenci wyższych uczelni, którzy już w czasie studiów uczestniczyli w działalności Legii Akademickiej. Kadre zawodową pododdziałów mogliby stanowić szefowie kompanii oraz chorążowie, dowódcy niektórych pododdziałów. Wyższe struktury sztabowe i dowódcze byłyby obsadzone kadrą zawodową, która pomyślnie dowodziła co najmniej batalionem lub samodzielną kompanią wojsk operacyjnych.⁶⁰

⁵⁸ T.Siuda, M.Stebelski, K.M.Zaczek Zaczyński, Elementy ratownictwa i obrony cywilnej w blokach i ścieżkach edukacyjnych. Program nauczania dla szkół podstawowych, Warszawa 1999; T.Siuda, M.Stebelski, K.M.Zaczek Zaczyński, Ścieżka edukacyjna obrona cywilna. Program nauczania dla szkół gimnazjalnych, Warszawa 1999.

⁵⁹ J.Komański, Przyszłość obrony terytorialnej ..., op.cit., s. 17.

⁶⁰ Koncepcje tworzenia wojsk obrony terytorialnej, Warszawa 1998, s. 21.

Rozdział VII

**ROLA STOWARZYSZEŃ I ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH W SYSTEMIE EDUKACJI
OBRONNEJ SPOŁECZEŃSTWA RP****7.1. Kierunki działania stowarzyszeń i organizacji społecznych na rzecz obronności**

Założenia doktryny wojennej o charakterze obronnym wskazują, że szczególnie istotnym warunkiem tworzenia skutecznego systemu obronnego państwa, oprócz gwarancji koalicyjnych, sprawnych struktur władz państwowych i samorządowych oraz nowoczesnego wojska, a także potencjału naukowo-technicznego i gospodarczego, jest społeczny consensus w sprawach obronności i sił zbrojnych oraz posiadanie przez armię szerokiego zaplecza społecznego. Urzeczywistnienie wymienionych założeń, tzn. budowanie społecznego consensusu w sprawach obronności oraz tworzenie szerokiego zaplecza sił zbrojnych i obrony cywilnej – określa rolę stowarzyszeń i organizacji społecznych w systemie obronnym państwa, a szczególnie w edukacji obronnej społeczeństwa.

Stowarzyszenia społeczne deklarujące w swych statutach pracę na rzecz obronności podejmują różnorodne działania służące:

- kształtowaniu świadomości obywatelskiej i patriotycznych postaw przedpoborowych, poborowych, rezerwistów (oraz tych wszystkich, którzy będą odbywali służbę w formacjach obrony cywilnej) warunkujące podjęcie i rzetelne wykonywanie obowiązków obronnych;
- rozwijaniu tężyzny fizycznej przedpoborowych i poborowych – niezbędnej podstawy aktywności człowieka, w tym służby wojskowej i służby w obronie cywilnej;
- przysposobieniu obronnemu (wojskowemu), wstępnemu i specjalistycznemu przedpoborowych i poborowych, w zakresie szkolenia przydatnego w obronie cywilnej i służbie wojskowej, kształtujące niezbędne umiejętności, predyspozycje psychiczne i fizyczne;
- utrzymywaniu kondycji i sprawności rezerw osobowych wojska, pogłębianie ich specjalistycznych umiejętności;

- kreowaniu i promowaniu umiejętności organizatorskich, wyłanianiu i kształceniu kadry instruktorskiej (dowódczej);
- propagowaniu problematyki obronnej w społeczeństwie, tworzeniu społecznego lobby sił zbrojnych i obronności;
- rozbudowie i utrzymaniu bazy stanowiącej naturalne zaplecze i wsparcie obronności państwa – jako element kształtowania świadomości kadr instruktorskich stowarzyszeń społecznych.

Stowarzyszenia młodzieżowe, a przede wszystkim: Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, Związek Strzelecki „Strzelec” Organizacja Społeczno – Wychowawcza, Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce, Stowarzyszenia i Kluby Survivalowe prowadzą intensywną pracę wychowawczą i szkoleniową, której celem jest kształtowanie postaw patriotycznych i obywatelskich; przygotowują młodzież do podjęcia obowiązków obronnych. Wszystkie te związki młodzieży mogą stać się znaczącym partnerem sił zbrojnych i OC w zakresie wstępnego przeszkolenia przedpoborowych, szkolenia specjalistycznego poborowych, a nawet strukturalnego powiązania z Obroną Terytorialną i Obroną Cywilną.

Stowarzyszenia o charakterze paramilitarnym: Aeroklub, Liga Obrony Kraju, Liga Morska, Polski Czerwony Krzyż, Związek Polskich Spadochroniarzy, Polski Związek Radioorientacji Sportowej, Polski Związek Krótkofalowców, Polski Związek Żeglarski, Polski Związek Biegu na Orientację, Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Wodne i Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Kluby Wysokogórskie i Przewodnickie PTTK, Zjednoczenie Kurkowych Bractw Strzeleckich RP pragną rozwijać specjalistyczne zainteresowania o wysokim stopniu profesjonalizmu albo też pełnić służbę społeczną w wybranych dziedzinach. Każde z nich, podobnie jak stowarzyszenia młodzieżowe, a nawet w większym zakresie, realizuje lub może podjąć się realizacji szeroko rozumianego programu edukacji obronnej, a szczególnie szkolenia specjalistycznego poborowych oraz utrzymywania sprawności rezerw osobowych wojska i obrony cywilnej. Ich baza (kadry, sprzęt itd.) może i powinna być wykorzystywana dla potrzeb obrony cywilnej i obrony terytorialnej.

Stowarzyszenia skupiające byłych żołnierzy zawodowych i żołnierzy rezerwy: Kluby Oficerów Rezerwy, Stowarzyszenie Oficerów Marynarki Wojennej RP, Stowarzyszenie Seniorów Lotnictwa Wojskowego, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Związek Byłych Żołnierzy Zawodowych, Związek Kadetów II Rzeczypospolitej Polskiej, Związek Oficerów Rezerwy RP, Związek Oficerów Służby Stałej Wojska Polskiego

II Rzeczypospolitej Polskiej, Związek Żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego - mogą włączyć się, w większym niż dotąd zakresie, w popularyzowanie problematyki obronności i wojska – pełnienie roli jej rzecznika wobec społeczeństwa, a także podjęcie zagadnienia przeszkalania (we współpracy z MON i OC) kadr oficerów rezerwy oraz podejmowanie działań utrzymujących wysoką sprawność fizyczną i specjalistyczną kadr rezerwy.

Stowarzyszenia kombatanckie: Związek Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, Światowy Związek Żołnierzy AK (oraz środowiskowe organizacje żołnierzy AK), Związek Inwalidów Wojennych, Związek Ociemniałych Żołnierzy oraz mniejsze lokalne, regionalne i ogólnopolskie stowarzyszenia włączają się aktywnie

w proces edukacji obywatelskiej młodzieży szkolnej i wojskowej, w tym szczególnie w proces przekazywania i kultywowania tradycji oręża polskiego.

Pragnąc włączyć stowarzyszenia i organizacje społeczne w system edukacji obronnej społeczeństwa należy stworzyć nowe rozwiązania prawne, programowe i organizacyjne, które umożliwią wykorzystanie istniejącego potencjału wszystkich stowarzyszeń na rzecz obronności. Należy przy tym wykorzystywać zarówno rodzime doświadczenia historyczne, jak i współczesne rozwiązania stosowane w wielu krajach europejskich. Konieczne jest spożytkowanie istniejącego w stowarzyszeniach potencjału wychowawczego, szkoleniowego i organizacyjnego. Będzie to miało duże znaczenie w warunkach zmniejszania stanu liczebnego armii i skracania czasu trwania zasadniczej służby wojskowej oraz coraz bardziej złożonego szkolenia specjalistów wojskowych. Może też dać, oprócz nieocenionych efektów moralnych (tworzenia autentycznych więzi wojska ze społeczeństwem) i szkoleniowych, w tym specjalistycznych (znajomość terenu działania, co jest szczególnie istotne w obronie

terytorialnej

i obronie cywilnej) – również wymierne korzyści finansowe.

Kolejnym ważnym elementem uczestnictwa stowarzyszeń w przygotowaniu społeczeństwa do obrony jest jego wymiar indywidualny, odnoszący się do każdego członka stowarzyszenia, zarówno wychowawczy jak i szkoleniowy. Mieszczą się w nim: kształtowanie świadomości obronnej, propaństwowych postaw i psychicznych predyspozycji, a także zdobywanie umiejętności przydatnych w sytuacjach zagrożenia, w służbie w obronie cywilnej i w służbie wojskowej.

System edukacji narodowej ma do spełnienia podobne zadania. Jest on jednak ograniczony czasowo i treściowo, a także daleko uboższy tematycznie w stosunku do programów realizowanych w wielu stowarzyszeniach i organizacjach społecznych. Mają one nadto tę przewagę nad szkołami, że nabyte w toku szkolenia umiejętności natychmiast są sprawdzane w praktyce. Kolejnym niewątpliwym atutem jest spontaniczność w realizacji programów szkoleniowych i wychowawczych przez samych zainteresowanych, należących do stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz zdobywających wiedzę i umiejętności przede wszystkim z wewnętrznej potrzeby – ochotniczo. W programach tych mieści się zarówno zdobywanie wiedzy, kształtowanie predyspozycji i umiejętności ogólnych (ratownictwo, terenoznawstwo, współdziałanie w zespole, musztra, kierowanie pojazdami, bytowanie w trudnych warunkach, pływanie), jak i umiejętności specjalistycznych, ukierunkowujących członków stowarzyszeń do określonego rodzaju służby w siłach zbrojnych czy służbach ratowniczych obrony cywilnej (taternictwo, spadochroniarstwo, pletwonurkowanie, nawigacja, łączność radiowa, strzelectwo, survival itd.).

W wymiarze indywidualnym bardzo ważne są również cechy przywódcze, ujawniane i kształtowane podczas pełnienia różnorodnych funkcji instruktorskich w stowarzyszeniach. Cechy te, połączone z wysokimi wymogami moralnymi stawianymi członkom stowarzyszeń, mogą i powinny być również spożytkowane przy wyłanianiu kadr oficerskich i podoficerskich sił zbrojnych czy obrony cywilnej. Wszystko to powinno optymalizować wstępne przygotowanie do służby wojskowej,

pozyskiwania kadr oraz (w pewnych dziedzinach) utrzymywać wysoka sprawność rezerw osobowych wojska i obrony cywilnej (służb ratowniczych).

Zarysowane zadania można jednak realizować po uwzględnieniu kolejnego wymiaru uczestnictwa stowarzyszeń w systemie edukacji obronnej społeczeństwa – wymiaru organizacyjnego. Wymaga to skorelowania pewnych elementów programów stowarzyszeń z wymaganiami (celami i zadaniami) programu szkoleniowego obrony cywilnej i szkolenia wojskowego, a także ustalenia jednolitego systemu sprawdzania efektów oraz poziomu zdobytych umiejętności i wiedzy, co prowadzioby do uznawania ich, a tym samym wykorzystywania przez wojsko i obronę cywilną. Korelacja taka powinna obejmować również bazę szkoleniową, sprzętową i kadrową stowarzyszeń – z jednej strony, a z drugiej – struktury OC, a nawet OT. Baza ta jest w skali kraju ogromna, a rzesze specjalistycznej kadry stowarzyszeń reprezentują wysoki stopień profesjonalizmu. W wymiarze organizacyjnym należy podjąć prace zmierzające do weryfikacji i ustalenia, które ze stowarzyszeń (lub ich poszczególne ogniwa terenowe, kadra, baza, sprzęt) i w jakim zakresie, można również wykorzystać w działaniach pomocniczych na rzecz obronności państwa, tak w strukturach obrony cywilnej, jak i obrony terytorialnej.

7.2. Zadania Towarzystwa Wiedzy Obronnej w kształtowaniu świadomości obronnej społeczeństwa

Najważniejszymi zadaniami Towarzystwa Wiedzy Obronnej, przyjętymi na jego ostatnim zjeździe na lata 1998 – 2002 są:

- umocnienie struktur organizacyjnych Towarzystwa oraz ich aktywizacja w środowisku działania,
- poszerzenie bazy członkowskiej i sympatyków TWO, ze szczególnym zwróceniem się do ludzi młodych,
- nawiązanie ściślejszej współpracy (współdziałania) z cywilnymi i wojskowymi uczelniami (instytucjami), w tym technicznymi oraz stowarzyszeniami prowadzącymi statutową działalność na rzecz obronności kraju,

- wzbogacenie form i metod oddziaływania w kierunku kształtowania świadomości i wiedzy obronnej społeczeństwa,
- upowszechnianie tradycji i dorobku TWO poprzez publikacje artykułów w mediach ogólnopolskich i lokalnych, a także poprzez łącza internetowe,
- w związku ze zmianą podporządkowania instytucji i formacji obrony cywilnej, które stanowiły bazę działalności Towarzystwa w terenie należy odtworzyć różne formy współpracy w nowych uwarunkowaniach,
- w współpracy z terenowymi strukturami obrony cywilnej należy uwzględnić jej nowe zadania w zakresie przygotowania społeczeństwa do przeciwdziałania różnego rodzaju zagrożeniom w czasie pokoju,
- w dalszym ciągu w centrum zainteresowania Towarzystwa Wiedzy Obronnej powinny pozostawać sprawy związane z edukacją i działalnością popularyzatorską zmierzającą do poszerzenia wiedzy o NATO oraz kształtowaniem postaw obronnych społeczeństwa, zwłaszcza wśród pracowników instytucji i zakładów istotnych dla obronności kraju,
- kontynuować emisję medali z uwzględnieniem ważnych wydarzeń historycznych,
- szerzej korzystać ze statutowego zapisu o nadawaniu honorowego członkostwa osobom zasłużonym dla Towarzystwa Wiedzy Obronnej,
- zainicjować dyskusję prasową oraz bezpośrednią wymianę opinii ze stowarzyszeniami, które w swoich statutach zapisały zadania na rzecz obronności kraju, poprzez utworzenie (powołanie) społecznego organu koordynującego realizację zadań w dziedzinie patriotycznego wychowania i obronnego przygotowania społeczeństwa,
- czynić starania w zakresie pozyskania sponsorów wspierających działalność Towarzystwa Wiedzy Obronnej.

Ważnym zadaniem Towarzystwa jest więc edukacja obronna społeczeństwa, która miała i ma nadal istotne znaczenie dla bezpieczeństwa państwa. Bezpieczeństwo kraju w znacznej mierze zależy od stanu wiedzy i świadomości obronnej jego obywateli. Jest to niezbędny element w strukturze systemu obronnego państwa, obejmujący przygotowanie obronne społeczeństwa.

Jedną z ważnych funkcji współczesnego państwa jest zapewnienie obywatelom podstawowych warunków ochrony przed potencjalnymi i realnymi niebezpieczeństwami związanymi z występowaniem klęsk żywiołowych oraz innych podobnych zdarzeń, powodowanych siłami natury lub działalnością człowieka, w tym także działaniami zbrojnymi. Funkcję tą państwo może skutecznie realizować poprzez stanowienie norm prawnych nadających określone gwarancje bezpieczeństwa oraz nakładających na instytucje i obywateli określone zobowiązania do świadczeń osobowych i rzeczowych. Inny zakres umacniania obronności i bezpieczeństwa stanowią siły zbrojne, tworzenie i rozwijanie infrastruktury obronnej. Jednakże nie mniej ważne są działania na rzecz edukacji obronnej społeczeństwa organizowane według zasady powszechności i ustawiczności, w czym władze państwowe wydatnie mogą zostać wsparte działalnością różnego rodzaju stowarzyszeń i organizacji społecznych.

Właściwa strategia edukacji obronnej społeczeństwa jest połączeniem ze sobą dwóch typów oddziaływania. Są to:

- oddziaływanie na ludzi, przez ich kształcenie (szkolenie) w zakresie obronności i ochrony ludności, przez politykę rekrutacji i kierowania kadrami;
- oddziaływanie na struktury, przez wypracowywanie ich racjonalnych modeli na podstawie danych z analizy różnego rodzaju działań w warunkach zagrożeń, zapobiegania im i usuwania skutków, zasad naukowej organizacji pracy oraz danych ekonomicznych.

Stowarzyszenia i organizacje społeczne, w tym Towarzystwo Wiedzy Obronnej może odgrywać znaczącą rolę zarówno w odniesieniu do struktur, jak i osób. Oddziaływanie z przewagą na struktury bądź na ludzi będzie prowadziło do niepowodzenia edukacji obronnej. Należy podkreślić, że na urzeczywistnienie modelu edukacji obronnej społeczeństwa, wpływać będzie szereg czynników, które będą sprzyjać bądź opóźniać jego wprowadzenie. Wśród elementów kreujących jego powstanie wymienić należy:

- ogólny consensus społeczny i polityczny w sprawie kierunku ewolucji sił zbrojnych oraz zagadnień obronności (zadanie dla Towarzystwa Wiedzy Obronnej);

- interdyscyplinarność projektowanych rozwiązań przy ustawowej konieczności dostosowania przepisów prawa do wymogów nowych norm konstytucyjnych (wyrażanie opinii między innymi w publikacjach);
- powszechne przyzwolenie społeczne dla podejmowania działań zmierzających do umacniania obronności państwa i bezpieczeństwa obywateli (kształtowanie postaw obronnych społeczeństwa przez stowarzyszenia i organizacje obronne);
- możliwość wkomponowania proponowanych rozwiązań do ogólnej koncepcji filozofii reform, w tym szczególnie reformy administracyjnej oraz reformy systemu edukacji narodowej (udział stowarzyszeń poprzez wyrażanie opinii);
- pragmatyzm prezentowanych zmian, które kładą nacisk na dokonywanie zmian w sposób ewolucyjny i efektywny, polegający na tworzeniu tylko nielicznych struktur koordynujących przy zachowaniu dotychczas istniejących podmiotów systemu (stowarzyszenia realizują zadania uzgodnione z ministrami wskazanymi jako właściwi);
- szerokie zaplecze kadrowe dla nowych komórek organizacyjnych oraz baza szkoleniowa i elementy infrastruktury systemu (wspieranie procesu przez stowarzyszenia);
- stosunkowo niskie nakłady finansowe niezbędne dla funkcjonowania systemu dzięki koordynacji działalności edukacyjnej różnych podmiotów systemu, w tym stowarzyszeń i organizacji społecznych);
- znaczący wzrost zainteresowania problematyką edukacji obronnej w publicystyce, działalności naukowej i dydaktycznej (jedno z zadań stowarzyszeń).

Stowarzyszenia i organizacje społeczne mają do wypełnienia szereg zadań ze względu na istnienie czynników zagrażających wprowadzeniu systemu edukacji obronnej w życie. Są to między innymi:

- przekonanie, że przynależność Polski do struktur NATO niejako automatycznie i ostatecznie rozwiązuje problemy bezpieczeństwa państwa;
- brak woli politycznej bądź poddanie propozycji zmian przedłużającej się dyskusji i grze rozmaitych środowisk oraz grup politycznych;

- brak powszechnego zrozumienia konieczności edukacji obronnej społeczeństwa i jego struktur pozamilitarnych w związku z ograniczeniem czasu zasadniczej służby wojskowej;
- doskonalenie nowego kształtu funkcjonalnego i kompetencyjnego organów administracji centralnej, województw, powiatów i gmin;
- odkładanie decyzji umożliwiających wprowadzenie nowego systemu ze względów ekonomicznych (budżetowych) przy werbalnej akceptacji proponowanych rozwiązań.

Żadna spośród analizowanych części systemu edukacji obronnej, ani militarna, ani pozamilitarna, a w jej ramach kształcenie kadr kierowniczych administracji państwowej i samorządowej, szkolenie w OC, straży pożarnej, jednostkach ratowniczych itd. oraz oddziaływanie środków masowego komunikowania czy stowarzyszeń i organizacji społecznych nie spełnia samodzielnie wszystkich wymagań zapewniających bezpieczeństwo obywateli w warunkach pokoju i zagrożenia militarnego.

Edukacja obronna pełni niezastąpioną rolę integrującą społeczeństwo polskie i społeczności lokalne w obliczu zagrożenia wojennego i różnych zagrożeń występujących w czasie pokoju. Stąd jednym z głównych celów edukacji obronnej realizowanej przez stowarzyszenia i organizacje społeczne jest działanie na rzecz integrowania społeczeństwa, różnych jego struktur politycznych, gospodarczych, militarnych i cywilnych wokół problemów bezpieczeństwa instytucjonalnego i personalnego.

Rozdział VIII

SŁUŻBA ZASTĘPCZA JAKO FORMA SPEŁNIANIA POWSZECHNEGO OBOWIĄZKU OBRONY

8.1. Świadomość obronna poborowych jako element świadomości społecznej

Świadomość jest pewną cechą procesów psychicznych, dzięki której są one subiektywnie doświadczalne, chociaż odzwierciedlają obiektywną rzeczywistość.⁶¹ Analiza treści powyższej definicji pozwala stwierdzić, że świat otaczający człowieka odbija się w jego świadomości, która rejestruje zarówno stan rzeczy zewnętrznych, jak i przeżycia wewnętrzne. Zatem kształtowanie świadomości obronnej dokonuje się pod wpływem wielu czynników, które dają się podzielić na zewnętrzne i wewnętrzne. Czynniki zewnętrzne dotyczą oddziaływania instytucji i osób funkcjonujących w środowisku, w którym dana jednostka żyje, zdobywa określone wiadomości, umiejętności i nawyki. Jednostka znajduje w najbliższym otoczeniu społecznym wzorce postaw, zachowań, zapoznaje się z określonymi systemami wartości społecznie pożądanymi. Natomiast czynniki wewnętrzne kształtowania świadomości wyrażają się w spontanicznych i subiektywnych dążeniach jednostki, jej postawach, otwartości bądź odrzucania, względnie modyfikowania zastanych (adresowanych do niej) informacji, wzorców zachowań itp.

Pojęcie obronności kojarzy się często w świadomości człowieka z powszechnością obowiązku obrony kraju oraz ochotniczym spełnianiem zadań obronnych (świadczenia rzeczowe). Obronność można ujmować w wielu różnych znaczeniach: militarnych (siły zbrojne), ekonomicznych (potencjał gospodarczy), psychologicznie, socjologicznie a także edukacyjnie. Określenie „obronność” ściśle wiąże się takimi pojęciami, jak: ojczyzna, naród, kraj, społeczeństwo a więc z pojęciami będącymi czynnikami tej wartości, którą zazwyczaj określa się mianem patriotyzmu.

Współczesny patriotyzm zawiera w sobie wartości narodowe oraz elementy patriotyzmu polskiego: gotowość do poświęceń dla ojczyzny, przywiązanie do kultury narodu, dumę z jego bohaterskiej przeszłości oraz wkładu do ogólnoświatowej cywilizacji. Rzutuje również na treść myślenia i działania młodzieży zarówno przed

⁶¹ Z. Putkiewicz, Podstawy psychologii, Warszawa 1987, s. 18.

powołaniem do służby wojskowej (w tym zastępczej), podczas jej odbywania jak i po zakończeniu tej służby.⁶²

Oddziaływanie treści związanych ze sprawami obronności i bezpieczeństwa na człowieka dokonuje się w następujących układach:

- świadomości obronnej,
- kultury bezpieczeństwa (obronnej),
- aktywności w dziedzinie bezpieczeństwa (udział w działalności stowarzyszeń i organizacji społecznych, publicystyka i inne),
- odpowiedzialności w sprawach obronności (nie unikanie służby wojskowej oraz świadczeń na rzecz obronności i inne).

Układy te nie mają sensu autonomicznego, są ze sobą powiązane i wzajemnie uwarunkowane. Efektywne działania edukacyjne (edukacja obronna społeczeństwa) przejawiają się u ludzi poprzez owe układy, a jednocześnie znajdują w nich odpowiedni rezonans. Mechanizm ten nie przesądza rezultatów edukacyjnych takiego działania. Rezultaty zależą bowiem nie tyle od mechanizmów percepcji: rozumienia, analizy i przyswojenia treści obronnych, lecz od ich sensu, od społecznych, prawnych, psychologicznych i moralnych wartości działania w zakresie bezpieczeństwa (obronności), a także od innych czynników, między innymi od przekonań człowieka (realność zagrożeń), jego wiedzy i zainteresowań.

Świadomość obronna człowieka rozwija się na bazie przekonań (np. Polska jest bezpieczna bo należy do NATO) kształtowanych przez wiedzę obronną, zainteresowania, rozumienie sensu działań na rzecz obronności, zaangażowanie w sprawy obronności, emocje i reakcje. Zjawiska, procesy, wydarzenia i działania w sferze bezpieczeństwa docierają do świadomości ludzkiej w postaci przekonań i przez nakładanie się; umożliwiają wyrobienie własnego poglądu, punktu widzenia, stosunku do armii, służby wojskowej i spraw obronnych, do ich treści oraz różnych działań, a także warunkują własne odczucia, reakcje i działania (zaniechania) w sferze obronności.

Świadomość obronna, jako element świadomości społecznej, stanowi zasadnicze ogniwo w relacjach człowiek (poborowy) – obronność i bezpieczeństwo i

⁶² J. Kunikowski, Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP, Warszawa 1995, s. 21.

obronność (bezpieczeństwo – edukacja obronna. Wyraża ona stosunek poborowego w tym przypadku, do obronności, warunkuje rozumienie sensu powinności obronnych (służby wojskowej), stwarza realne podstawy własnego uczestnictwa – konstruktywnego lub nawet destrukcyjnego – w działaniach obronnych oraz osiągania poprzez te działania zamierzonych celów i dążeń (uniknięcie służby wojskowej).

Jakkolwiek świadomość obronna jest kategoria niewymierną (jej stopniowanie jest trudne), wszelako można na podstawie niektórych jej komponentów (wiedza, zainteresowania, zaangażowanie, postawy, przekonania) orzekać o stosunku ludzi do obronności. Najogólniej stosunek ludzi do obronności (jako przejaw i sens świadomości obronnej) może być: pozytywny, negatywny lub neutralny, co znajduje wyraz w zachowaniach w sprawach obronności, na które – poza świadomością obronną – składają się także inne czynniki (motywy działań, ich cel i inne).

Świadomości obronna to ogół treści i form życia społecznego składających się na sposób myślenia i działania obronnego danego społeczeństwa.⁶³ W konsekwencji do składników świadomości obronnej można zaliczyć:

- wiedzę patriotyczną i obronną (znajomość doktryny obronnej interesowanie się sprawami obronnymi kraju),
- ocenę zjawisk i procesów patriotyczno – obronnych, sądy wartościujące dotyczące pojmowania współczesnego patriotyzmu,
- uznanie za własne, akceptowanie i przyswojenie obowiązujących w polskim kręgu kulturowym wzorów zachowań patriotycznych i obronnych, określających postępowanie jednostki w systemie obrony powszechnej kraju (obrona militarna, obrona cywilna i inne formy),
- aspekt emocjonalny podejmowanych działań wynikający z powinności i zadań obronnych (między innymi stosunek do potrzeby świadczeń osobowych i rzeczowych na rzecz obronności i ochrony ludności).

Świadomość człowieka i grup społecznych to wiedza o rzeczywistości i stosunek do niej wyrażany w postawach a przede wszystkim w działaniu. Świadomość zawiera więc komponenty intelektualne (wiedza), emocjonalne i motywacyjne. Pozostają one w ścisłych zależnościach. Dzięki procesom poznawczym człowiek może

⁶³ Z. Kosyryz, Wychowanie społeczne w wojsku. Wybrane problemy teorii i praktyki, Warszawa 1989, s. 21.

zidentyfikować sytuację, wobec której musi podjąć decyzję jak ma się zachować, czy też ma wyrazić swój stosunek. Intelktualna ocena sytuacji pozwala na dokonanie oceny emocjonalno – motywacyjnej, a w konsekwencji na określone działanie.

Swoistym rezultatem świadomości obronnej i kultury w tym zakresie jest aktywność. Aktywność jest ważnym przejawem funkcjonowania obronności, partycypacji w określonych działaniach, demonstracją własnych przekonań w sprawach bezpieczeństwa i gotowości ich obrony oraz dążenia do ich urzeczywistnienia.

Świadomość obronna człowieka implikuje jego obywatelską odpowiedzialność. Jest to jednocześnie odpowiedzialność prawna i moralna; pełna gotowość ponoszenia wszelkich konsekwencji za własną działalność. Szczególnie ważna jest odpowiedzialność moralna, ma ona charakter indywidualny i obejmuje konkretne czyny. W tym sensie wychowawczy sens edukacji obronnej przejawia się w konstruktywnym oddziaływaniu na świadomość człowieka; w kształtowaniu świadomości obronnej, by uzyskać aprobatę dla spraw bezpieczeństwa i obronności. Ważnym warunkiem wychowawczej misji edukacji obronnej społeczeństwa jest zaufanie i poczucie sprawiedliwości zobowiązań obronnych jej podmiotów. Jakkolwiek zaufanie i poczucie sprawiedliwości są kategoriami subiektywnymi, wszelako kształtują się one pod wpływem oceny zjawisk występujących w rzeczywistości – np. treści decyzji administracyjnych, form i metod przejawiania się bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu społecznym, pozycji instytucji i ludzi realizujących działania na rzecz obronności, ich autorytetu społecznego, morale, zdolności i umiejętności przekonywania innych. Ponieważ zaufanie może być kształtowane, należy mieć to na uwadze w procesie edukacji obronnej społeczeństwa, w tym kształtowania stosunku młodzieży do służby wojskowej.

8.2. Służba zastępcza

W aktualnie obowiązującej ustawie o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej opublikowanej w Dzienniku Ustaw Nr 4, pod pozycją 16, problematyka służby zastępczej ujęta została w Dziale VI, zatytułowanym „Służba

zastępcza". Ustawa ta uzupełniona została o rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1992 roku w sprawie służby zastępczej, gdzie szczegółowo określono zasady odbywania tej służby przez poborowych skierowanych do jej odbycia. Usankcjonowanie prawa do odmowy odbycia służby wojskowej znalazło odzwierciedlenie również w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w której przewiduje się, że obywatel któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbycie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.

Służba zastępcza polega na wykonywaniu w czasie pokoju przez poborowych skierowanych do jej odbycia prac społecznie użytecznych. Są to prace na rzecz środowiska naturalnego, służby zdrowia, opieki społecznej, gospodarki wodnej, ochrony przeciwpożarowej, budownictwa mieszkaniowego, łączności oraz innych zakładów użyteczności publicznej. Jedynym ograniczeniem w tej mierze jest wymóg, by jednostki organizacyjne (z wyjątkiem jednostek organizacyjnych kościołów i innych związków wyznaniowych oraz samorządów terytorialnych i fundacji), w których ma odbywać się służba zastępcza stanowiły własność Skarbu Państwa w 50 %.

Służba zastępcza jest odbywana na podstawie wniosku poborowego, a sposób załatwienia wniosku (wybór między jego uwzględnieniem a odmową) pozostawiony jest do decyzji organu rozpatrującego, który wszechstronnie rozważa każdy przypadek indywidualnie. Dokonuje się wyjaśnienia, czy deklarowane przez wnioskodawcę przekonania i wyznawane wartości są rzeczywiste. Skierowanie do służby zastępczej może nastąpić tylko wówczas, gdy wnioskodawca powoła się na swoje przekonania religijne albo wyznawane zasady moralne jako uniemożliwiające mu odbycie służby wojskowej.

Służba zastępcza jest jedną z najtańszych i najprostszych form pozyskania pracowników. Pracodawca zatrudniając poborowego wypłaca mu tylko świadczenie pieniężne składające się z trzech składników: stawki dziennego wyżywienia, tzw. żołdu oraz równoważnika za umundurowanie. Zakład pracy może ponadto wypłacić poborowemu premie za wzorowe wywiązywanie się z obowiązków. Pozostałe koszty

utrzymania pracownika, to jest składki na ubezpieczenie emerytalno – rentowe, chorobowe i wypadkowe opłaca się z budżetu Ministerstwa Obrony Narodowej.

W przypadku pozytywnego rozpatrzenia przez komisję poborową wniosku o służbę zastępczą i zabezpieczenia mu miejsca pracy, poborowy będący w zasobach urzędu pracy jest wzywany w celu wręczenia karty skierowania do służby zastępczej. Podczas wręczenia karty skierowania poborowy uzyskuje rzeczową informację na temat zasad odbywania służby, przysługujących świadczeń, w tym również dla członków jego rodziny, zasad zwalniania z tej służby oraz konsekwencji jej uchylenia. Organ kierujący poborowego do służby zastępczej nie może ustalić późniejszego terminu stawienia się do niej niż 31 grudnia roku kalendarzowego, w którym kończy on 28 rok życia. W przypadku absolwenta szkoły wyższej termin ten nie może wykroczać poza 18 miesięcy od dnia, w którym stał się on absolwentem szkoły wyższej.

W przypadkach dotyczących służby zastępczej określonych w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1992 roku w sprawie służby zastępczej, ustawodawca przewidział dwa przypadki, w których poborowemu może być uchylona służba zastępcza. Pierwszy przypadek zachodzi wówczas, gdy poborowy nie rozpoczął jeszcze jej odbywania (uchyla się od potwierdzenia doręczenia karty skierowania do odbycia tej służby). W drugim przypadku uchylenie następuje już w trakcie odbywania przez poborowego służby, w sytuacji gdy zaniedbuje on swoje obowiązki oraz narusza porządek i dyscyplinę pracy.

Postawa prezentowana przez część poborowych w trakcie odbywania służby wskazuje, że przywoływane przez nich we wnioskach wartości moralne często nie znajdują potwierdzenia w praktyce. Poborowi ci czują się bezkarni i nie obawiają się żadnych konsekwencji swojego nagannego postępowania.

ZAKOŃCZENIE

Pojęcie: „edukacja dla bezpieczeństwa” zostało sformułowane i zdefiniowane w 1994 roku w Akademii Obrony Narodowej w procesie badań nad bezpieczeństwem Polski. Szczegółowe analizy stanu edukacji zwanej obroną, umożliwiła głównie pracownikom Instytutu Nauk Humanistycznych znaczne poszerzenie obszaru badań naukowych. Dość szybko pojawiły się nowe interpretacje filozoficzne bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa⁶⁴. Po 1995 roku różne ośrodki akademickie i instytucje centralne rozpoczęły organizowanie konferencji naukowych poświęconych analizie stanu i perspektyw obronnego przygotowania społeczeństwa. Poza Akademią Obrony Narodowej, dużą aktywność wykazuje Akademia Pedagogiczna w Krakowie, Akademia Pedagogiczna w Bydgoszczy, Akademia Podlaska w Siedlcach, Wyższa Szkoła im. Pawła Włodkowica w Płocku, Urząd Zarządzania Kryzysowego i Ochrony Ludności, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Departament Systemu Obronnego MON, Departament Społeczno-Wychowawczy i wiele innych instytucji i placówek oświatowych.

Od 1998 roku funkcjonują klasy o profilu wojskowym, aktywizuje się Legia Akademicka i doskonałą swoją działalność Wydziały Zarządzania Kryzysowego, Ochrony Ludności i Obrony Cywilnej.

Przygotowano także wiele autorskich programów i opracowań podręcznikowych stanowiących ofertę edukacyjną w zakresie bezpieczeństwa. Towarzystwo Wiedzy Obronnej wydało kilka zeszytów problemowych poświęconych różnym współczesnym zagadnieniom bezpieczeństwa narodowego.

To jednak co w jakimś stopniu profiluje myślenie o przyszłości powstaje w tej chwili w gminach, powiatach i województwach. Tam bowiem w ramach tworzenia nowych struktur umożliwiających rozwiązywanie najważniejszych lokalnych problemów bezpieczeństwa tworzy się te elementy systemu edukacji dla bezpieczeństwa, które w przyszłości będą umożliwiały przygotowanie najlepszych kadr, zdolnych przeciwstawić się wszelkim zagrożeniom bezpieczeństwa.

⁶⁴ Zob. J. Świniarski. *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*. Warszawa 1999.

Wydaje się, iż znaczącą rolę dydaktyczną i informacyjną spełni utworzone we wrześniu 2000 r. nowe czasopismo dla dyrektorów szkół i nauczycieli zatytułowane „Edukacja dla bezpieczeństwa”, wydawane przez Dom Wydawniczy „Elipsa”

W upowszechnianiu wiedzy z zakresu bezpieczeństwa i w kształceniu kadr w tym zakresie ogromny udział mają następujące formy edukacyjne w Akademii Obrony Narodowej: Wyższe Kursy Obronne, Zaoczne Podyplomowe Studium Edukacji Obronnej w Instytucie Nauk Humanistycznych, Zaoczne Podyplomowe Studium Obronności Państwa, Zaoczne Podyplomowe Studium Bezpieczeństwa Informacyjnego.

Badania prowadzone w różnych środowiskach zajmujących się edukacją dla bezpieczeństwa mają na celu poznanie istoty dokonujących się zmian i określanie ich zakresu oraz treści.

Na podstawie analiz i ocen ujętych w niniejszym tomie można sformułować następujące uogólnienia stanowiące zarazem próbę odpowiedzi na pytania ujęte w formie problemów badawczych:

1. Stan współczesnej edukacji dla bezpieczeństwa można określić jako dobry, co znajduje uzasadnienie w stale wzrastającym zainteresowaniu zagadnieniami bezpieczeństwa ze strony władz administracji państwowej i samorządowej oraz edukacji narodowej.

Coraz częściej organizowane formy kształcenia obronnego są okazją do racjonalnego rozwijania bardzo konkretnych problemów społeczności lokalnej.

2. Współczesna szkoła ciągle jest skoncentrowana na realizowaniu funkcji dydaktycznej i w niewystarczającym stopniu zajmuje się sposobieniem dziecka do roli obywatela. Pozycja społeczna nauczycieli PO nie jest zbyt wysoka i nie przyczynia się do poszerzania roli tego przedmiotu nauczania w interdyscyplinarnym interpretowaniu zagrożeń bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego. Nie zawsze też wiadomo, czy za realizację celów edukacji dla bezpieczeństwa odpowiada nauczyciel PO czy też inni nauczyciele, na przykład: historyk, chemik, polonista, biolog itp.

3. Wyższe Kursy Obronne, mimo iż są oceniane bardzo wysoko należałoby – zdaniem ich uczestników – wzbogacić większą ilością zajęć praktycznych i zawęzić do wybranych, najważniejszych zagadnień.⁶⁵

Pożądane są również nowe, aktywizujące metody kształcenia oparte na dialogowym sposobie kontaktowania się wykładowców i słuchaczy.

4. Obrona cywilna powinna stanowić jeden z ważniejszych sposobów upowszechniania idei bezpieczeństwa w społeczności lokalnej i zapewniać konsolidowanie wysiłków na rzecz sprawnego funkcjonowania jej członków w czasie pokoju, zagrożeń i wojny.
5. Siły zbrojne nie w pełni motywują żołnierzy do akceptowania potrzeb angażowania się w realizację celów i zadań edukacji obronnej. Przyczynia się do tego zarówno przymus służby wojskowej, jak i nierytmiczne szkolenie żołnierzy, brak środków finansowych oraz patologia życia wojskowego.
6. Stowarzyszenia społeczne i organizacje młodzieżowe powinny wykazywać większą aktywność w zakresie włączenia swojej działalności w ogólny system edukacji dla bezpieczeństwa. Zbyt ograniczone są te działania, które z wychowawczego punktu widzenia łączą polski patriotyzm z otwarciem na świat, kulturę i problemy regionalne.
7. Zastępcza służba wojskowa wymaga ściślejszego powiązania z konstytucjonalnymi obowiązkami w zakresie obronności i bardziej racjonalnej argumentacji uzasadniającej potrzebę świadczenia na rzecz bezpieczeństwa państwa.

We wszystkich obszarach edukacji obronnej omówionej w niniejszym raporcie rośnie znaczenie kadr realizujących jej zadania. Każdy wykładowca, kierownik czy przełożony powinien systematycznie doskonalić swoje kwalifikacje i umieć twórczo wzbogacać swoją pracę pedagogiczną. Powinien dysponować wieloma modelami nauczania-uczenia się, po które można sięgnąć w nowej sytuacji edukacyjnej.

⁶⁵ Zob. J.S.Kardas. Wyższe Kursy Obronne. analiza-ocena-perspektywy, Warszawa 2000. AON.

BIBLIOGRAFIA

- Adamkiewicz M., Poglądy na obronność i wojsko w badaniach demoskopowych. Biblioteczka Oficera Prasowego nr 15, Warszawa 1995.
- Balcerowicz B. (red.), Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, AON, Warszawa 1996.
- Balcerowicz B., Sojusz, a obrona narodowa, Warszawa 1999.
- Biskup K., Zagrożenia pożarowe – mity a rzeczywistość,
- Cervera J.A., Zagrożenia cywilizacji XX wieku, Warszawa 1999.
- Cichoń W., Wartości, człowiek, wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej. Kraków 1996.
- Dworecki S., Prognoza obronności Polski do 2010, „GAMMA”, Warszawa 1994.
- „Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2000, nr 1.
- „Edukacja dla Bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej. Materiały z konferencji naukowej 15 marca 2000 r., Płock 2000.
- „Edukacja dla bezpieczeństwa dzieci i młodzieży. Materiały z konferencji 23 listopada 1999 r., Warszawa 1999, MEN,MON,UZKiOL.
- Firlej E. (red.), Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie, Warszawa-Toruń 1995.
- Informator Oddziału Współpracy ze Społeczeństwem nr 7, MON, Warszawa 1997
- Jakubczak R., Marczak J., Obrona Terytorialna Polski na progu XXI w., Warszawa 1998
- Jemiolo T., O wspólne europejskie bezpieczeństwo, Warszawa 1992.
- Jemiolo T., Stępień R. (pod red.), Edukacja obronna w systemie bezpieczeństwa Polski, Bydgoszcz 1997.
- Jeziorowski E., Magoń W. (red.), Edukacja obronna w systemie bezpieczeństwa Polski, Bydgoszcz 1997.
- Kaczyńska W., (red.) O etyce służb społecznych, Warszawa 1998
- Kardas J.S., Edukacja obronna w Polsce, Warszawa 1999
- Kardas J.S., Wyższe Kursy Obronne, analiza – ocena – perspektywy, Warszawa 2000.
- Kopiec H., Rozumiejący wgląd w wychowanie, Katowice 1998.
- Konarzewski K., Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna, Warszawa 2000.

- Koziej S., Kierowanie obroną narodową Rzeczypospolitej Polskiej, Biuletyn nr 37 z serii Analizy i syntezy, Warszawa 1996.
- Koziej S., Włodkiewicz F., Podstawowe założenia obronności Rzeczypospolitej Polskiej, AON, Warszawa 1994.
- Kształcenie obywatelskie w siłach zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, MON, Warszawa 1997 (materiały z konferencji naukowej 12 XII 1996).
- Kukułowicz T., Nowak M., Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne, Lublin 1997.
- Kulczycki R. (red.), System bezpieczeństwa Polski, Warszawa 1993.
- Kunikowski J., Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP, Warszawa 1995.
- Kunikowski J., (red.) Armia w społeczeństwie i systemie demokratycznym. Materiały z konferencji, Warszawa 1999.
- Kunikowski J., Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP, Warszawa 1995.
- Kwieciński Z. (red.), Spory o edukację, Warszawa 1993.
- Lewowicki T., Przemiany oświaty, Warszawa 1994.
- Nowak M., Podstawy pedagogiki otwartej, Lublin 1999.
- Odpowiedzialność, jako wartość i problem edukacyjny, pod red. Andrzeja M. De Tchorzewskiego, Bydgoszcz 1998.
- Pawłowski J., Strategia wojenna Polski lat dziewięćdziesiątych, Warszawa 1991
- Pindel K., Obrona Terytorialna w II Rzeczypospolitej, Warszawa 1995.
- Przeclawska A., Rowicki L., Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku, Warszawa 1997.
- Rosa R., Filozofia bezpieczeństwa, Warszawa 1995.
- Sienkiewicz P., (opr. Naukowe), Wystarczalność obronna, Warszawa 1996.
- Siuda T., K. Zaczek Zaczyński, Kształcenie obronne w systemie oświatowym, „Zeszyt Problemowy TWO” 2000, nr 3.
- Społeczne aspekty skrócenia zasadniczej służby wojskowej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Akademii Obrony Narodowej w dniu 19 listopada 1998 r., Warszawa 1999.
- Stefanowicz J., Rzeczypospolitej pole bezpieczeństwa, Warszawa 1993.

- Stępień R. (red.), Koncepcje edukacji obronnej społeczeństwa RP i ich współczesne uwarunkowania, AON, Warszawa 1997 (Materiały z sympozjum).
- Stępień R., (red.), Modelowy system edukacji obronnej społeczeństwa RP. Diagnoza, AON, Warszawa 1996.
- Stępień R., Rudnicki B., Przesłanki i zarys edukacji obronnej Rzeczypospolitej Polskiej. „Przysposobienie Obronne – Obrona Cywilna w Szkole” 1994, nr 2.
- Stępień R., Współczesne problemy edukacji dla bezpieczeństwa, AON, Warszawa 1996.
- Stępień R., (red.) Modelowy system edukacji obronnej społeczeństwa RP. Raport końcowy, Warszawa 1998.
- Stępień R., Wroński R.W., (red.) Edukacja obronna młodzieży na przełomie wieków. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w ramach badań statutowych w WSP w Krakowie w dniach 29-30 września 1998 r., Kraków 1999.
- Stępień R., Edukacja szkolna a bezpieczeństwo państwa, „Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2000, nr 1
- Stępień R., Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa – teoria i praktyka, „Zeszyt Problemy TWO” 2000, nr 3.
- Stochnialek J., (red.) Pedagogika wobec kryzysów życiowych Warszawa – Radom 1998.
- Szyszkowska M., (red.). Pacyfizm czy zagłada, Warszawa 1996.
- Świda-Ziemba H., Wartości egzystencjonalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych, Warszawa 1995.
- Świniarski J., O naturze bezpieczeństwa, Warszawa – Pruszków 1997.
- Świniarski J., Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa, Warszawa 1999.
- Wojcieszke B., Jarymowicz M., (red.) Psychologia rozumienia zjawisk społecznych, Warszawa, Łódź 1999.
- Wróblewski R., Strategia obronna Polski przełom wieków, Warszawa 1996.
- Wróblewski R., Wprowadzenie do strategii wojskowej, Warszawa 1998.
- Wyszczelski L., Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918-1939, Warszawa 1995.
- Zadania państwowe w dziedzinie obrony narodowej zalecane stowarzyszeniom społecznym jako ważny instrument tworzenia państwowego systemu przygotowania społeczeństwa do obrony, MON, Warszawa 1997.

Stepien R. (ed.), Konceptja edukacji obronnej spolecznostwa RP i ich wplywosc na
 uwarunkowania AON. Warszawa 1997 (Materiały z sympozjum).

Stepien R. (ed.), Modelowy system edukacji obronnej spolecznostwa RP. Diagnostyka AON.
 Warszawa 1998.

Stepien R., Rudnicki B., Przeslanki i zadania edukacji obronnej Rzeczypospolitej Polskiej.
 „Przegląd Obrony – Obroną Cywilną w Szkole” 1994, nr 2.

Stepien R., Wplywoscna problemy edukacji dla bezpieczenstwa. AON. Warszawa 1999.

Stepien R. (ed.), Modelowy system edukacji obronnej spolecznostwa RP. Raport katowicki.
 Warszawa 1998.

Stepien R., Winiński R.W. (ed.), Edukacja etyczna miodzocy na przykladzie wielow. Materiały z
 Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w ramach badan statutowych w WSP
 Katowice w dniach 25-30 wrzesnia 1998 r. Katowice 1999.

Stepien R., Edukacja szkolna z bezpieczenstwa państwa. „Edukacja
 dla bezpieczenstwa” 2000, nr 1.

Stepien R., Wspolczesny kształt edukacji dla bezpieczenstwa – teoria i praktyka.
 „Zeszyt Problemy TWO” 2000, nr 3.

Stochinicki J. (ed.), Pedagogia wobec kryzysow psychicznych. Warszawa – Rakon 1998.

Styzkowska M. (ed.), Facylum czy zaglad. Warszawa 1999.

Swita Zimba H., Wartości egzystencjalne miodzocy i ich odpowiedzialnosc. Warszawa 1999.

Swiniarski J., O nauce bezpieczenstwa. Warszawa – Pruszkow 1997.

Swiniarski J., Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczenstwa.

Wojciesz B., Jazymowicz M. (ed.), Psychologia i... Warszawa 1999.

Wroblewski R., Strategia obronna Polski przelom wiekow. Warszawa 1998.

Wroblewski R., Wprowadzenie do strategii wojkowej. Warszawa 1998.

Wydzial I., Dzialalnosc oswiatowo-wychowawcza w Wojewolce Polon w latach 1918-1939.
 Warszawa 1995.

Zadania państwowe w dziedzinie obrony narodowej. Zaliczenie sfinansowaniem spolecznym jako
 wazny instrument tworzenia państwowego systemu przygotowania spolecznostwa do obrony. MON.
 Warszawa 1997.

